

Berényi Mária

Számban két nyelv feszül egymásnak a szóért

Némán állok az álmos csöndben
Az idő elvérzik a lassú szívverésben

Szorong a lélek a test kényszerzubbonyában
A könnyek elöntik a látomásokat

Fonnyad az emlék, elhullanak a virágok
Fáradt vagyok, a hitem is rég elhagyott

Hányódom mint száradó, barnuló levél
Számban két nyelv feszül egymásnak a szóért

Nu pot pleca și nu pot să rămîn

Eu stau și azi la început de drum
în jurul meu doar pulbere și scrum
nu pot pleca și nu pot să rămîn
cum să aleg între două direcții,
între două dorințe
sînt condamnată la neputință
cu ochii injectați de ceață
privesc nostalgic spre necunoscut

Pașii mi-s mai gînditori

nici somn, nici vis, nici real
mi se duc zilele, anii
pașii mi-s mai gînditori
merg spre Castelul Amintirii
îmi duc tinerețea defunctă pe umeri
mă caut în ochii copiilor
cuvinte natale
mă cheamă-n șoaptă
stau la marginea drumului
părăsită sau părăsindu-i pe alții

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

XV. évfolyam 9. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából kiadja a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.

Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Babics Imre** (vers),

Balázs Géza (nyelvművelés), **Bognár Antal** (évkönyv), **Borbély András** (dokumentum), **Elek Szilvia** (zene),

Kovács Ildikó (szöveggondozás), **Prágai Tamás** (próza), **Sebeők János** (környezet),

Szondi Bence (törtélel), **Vincze Ferenc** (műbírálat, főszerkesztő-helyettes), **Wegner Tibor** (művészet).

Szerkesztő-ségyezető: **Szondi Eszter**.

Napút-kör: **Csűrös Miklós**, **Doncsev Toso**, **Gráfik Imre**, **Hankiss Elemér**, **Dr. Koncz Gábor**,
Radnóti Zsuzsa, **Rakovszky Zsuzsa**, **Szörényi László** (tiszteltetlebbi konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: Ady Endre Művelődési Központ, 1043 Budapest, Tavasz u. 4.

Telefón/fax: (1) 225-3474 • Mobil: (70) 617-8231 • E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

A Cédrus Művészeti Alapítvány adószáma: 18110661-2-41

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

Berényi Mária: Számban két nyelv feszül
egymásnak a szóért;
Nu pot pleca și nu pot să rămîn;
Pașii mi-s mai gînditori . . . . . borítóbelső

Dokumentum

Borsi-Kálmán Béla: A megbékélés jegyében
(Elkésztett recenzió – részletek) 3

Vasile Gurzäu: Gruja 6

Czeglédiné Gurzó Mária: Emlékképek 10

Hocópán Sándor: Méhkeréki szólások
és közmondások;

A román és a magyar pap 13

Borza Lucia: „Forog a napra”;

Relativitás; Hogyha boldog vagyok...;

Egy vasárnap délután 17

Hoczopán Anna: Átmeneti rítusok 20

Czeglédiné Gurzó Mária: Menyegző után 28

Fénykör

Luczai Miklósné 31

Kiss Adél 34

Ivános Illés: Elindultam szép Erdélyből 35

Hoczopán Anna: Kenyérhéjak 38

Repiskyné Radics Anna: A gyermekkor
tiltott gyümölcse; Az Úr kicsi angyala 40

Magdu Lucián: Ikonosztász; Favágók tánca;
Román fantázia 42

Berényi Mária: Őszi séta; Téli este;
Rozsdás leveleket hord a szél;
Pikkelyes didergések; Bánatok és derűk
folyton üzennek; Csönd és szó. 44

Tárlat

Gyarmati Gabriella: Emlékanyag 46

Magyarországi román képzőművészek
alkotásai. . . . . színes melléklet

Mustra

Supka Magdolna: Kohán György,
Kosztá Rozália. 49

Csobai Lászlóné: Egy kéziratos katonakönyv . 53

Berényi Mária: Macedorománok, románok. . . 61

Martyin Emília: Honos és betelepült románok
a mai Magyarországon. 75

Szótár

Kozma Mihály: Sziget-helyzet 87
 Borbély Anna: Nyelvcseré
 és nemzetiségi identitás 91

Berényi Mária: A nagy mecénás 100
 Gözdu Manó: Rejtett szavak;
 Ny. Zs. kisasszony barátném halálára . . .106
 Csobai Lászlóné – Martyn Emília:
 A magyarországi román ortodox egyház 108

Műhely

Kese Katalin: Százötven éves múlttal 114
 Miskolczy Ambrus: Emil Cioran útnak indul .117
 Nagy Levente: A hűségese áruló 126
 M. Blecher: Valószerűtlen történetek
 (Hergyan Tibor fordítása) 132

Égalj

Méhkerék 137

Napút-díj

Szondi György: Méltón méltatottan
 (Laudáció Doncsev Tosóró) 140

E számunk szerzői. 116

Illusztrációk

Magyarországi román képzőművészek
 alkotásai. 12, 34, 74, 131

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 79.

Szlaflkay Attila: Kövek a folyóból

20 éves a Magyarországi Románok Kutatóintézete. Munkatársainak tanulmányai alapját képezik jelen összeállításunknak is. Jeles eredményeket kívánunk az elkövetkező évtizedekben ugyanúgy. Talán olykor lesz is módunk közülük egyet-egyét majd folyóiratunkban is közölni.

<http://www.romanintezet.hu/index.php/hu/>

NAPÚT

Irodalom, művészet,
 környezet

XV. évfolyam 9. szám

Ai puřinticã rábdare...

OROJÁN ISTVÁN
DRÓTOSTÓT BAJUSZA

Számunk öt képzőművészeti vendége közül Oroján Istvánnak „szármaló fantáziájával is minduntalan hadakoznia kellett, hogy ne torzítsák el emléképei érzelmi tisztaságát. Oroján művészetében az ártatlan, dekoratív tónusok és a súlyosabb, materiálisabb színértékek szerves együttállásáról ugyanúgy tudomást kell vennünk, mint a festői és grafikai szemlélet termékeny szimbiozísáról. Olyan ez, akárha e szuperérzékeny festő igenis respektálná a létezés duális természetét. Művészetében egy személyes érvényű, etikus konstruktívizmussal szembesülünk.” (Szuromi Pál)

Dokumentum

A MEGBÉKÉLÉS JEGYÉBEN, MECKÉSETT RECENZIO

Domokos Sámuel: Magyar-román irodalmi kapcsolatok c.
könyvéről

Mottó 1: "A pillanatnyi érdekek által vezetett politika mindig ellentéteket támaszt a népek között; az örök irodalom hivatása viszont az, hogy egy magasabb eszmevilág, az emberiség ereje által hidat verjen a pillanatnyi ellentétek közé."

/Illyés Gyula/

Mottó 2: "Hiszem, hogy csakis a szeretet és a barátság lehet a népek jövőjének hitvallása és kalauza; a román és a magyar nép kulturális együttműködése a leghatásosabb eszközzé válhat a politikai ellenségeskedés hátrányainak kiküszöbölése útján."

/Mihail Sadoveanu/

A magyar és a román irodalom e két ériásamíg 1935-ben nyilatkozott így népeink bonyolult és ellentmondásos kapcsolatáról Josif Vulcan hajdani folyóiratában, a nagyváradi Familia hasábjain, de szavaik akár napjainkban is elhangozhatnak volna. Ugyanilyen időszerű néhány gondolat és észrevétel emez irodalmi kapcsolatok egyik fáradhatatlan munkása, Domokos Sámuel professzor tanulmánygyűjteményéről is, jóllehet négy esztendeje is megvan már, hogy nyomdafestéket látott.

A két idézet ugyanis, talán mondanom sem kellene, Domokos Sámuel kütetének előszavából való és szerves része, valóágos vezérfonala közel félévszázados irodalomtörténeti, oktatói, bibliográfusi, irodalomszervezői és műfordítói pá-

- 4 -

"európai viszonylatban a legtöbbet mi fordítottunk: verseiből több száz fordításunk van és két összes verseit közlő kötetünk is, Kibédi Sándor /1934/ és Franyó Zoltán /1961/ tolmácsolásában". /159-160.lap/

A második fejezet, mely A román népköltészet közép-kelet-európai kapcsolatai címet viseli, már más tematikájú: Domokos Sámuel másik kedvelt szakterületének, a keleteurópai betyárballadák összehasonlító vizsgálatának legjobb eredményeit foglalja füzérbe. Különösen vonatkozik ez A keleteurópai népek betyárballadáira, illetve Az újkörög kleftiszballadák és a román népballadák című tanulmányaira, amelyekről annak idején, az ötvenes évek második felében a kérdéskör román, bolgár, görög és francia szakértői is nagy elismeréssel nyilatkoztak. Nem véletlenül, hiszen a szerző azt a komplex, mindenre kiterjedő, elfogulatlan módszert és szemléletet érvényesítette, mely egyedül alkalmas e bonyolult és számos /nemzeti/ érzékenységet sértő tudományág eredményes művelésére. Az mindenesetre a népköltészetben járatlan olvasók számára is nyilvánvalóvá válik, hogy a közép- és a dél-kelet-európai népek folklórkincsét át- meg átszövik a közös elemek és a hasonló vonások. Ezek szétboncolása pedig nagy szakértelmet és higgadt elemzőkészséget igényel.

Ugyancsak fontosnak érzem a Pintye Gligor kővárvidéki román nemesből lett híres betyárnak szentelt mikrofilológiai pontosságú tanulmányt /Pintye Gligor alakja a mondákban és a betyárballadákban/ és a hazai románság gazdag néprajzi hagyományait feltáró másik két írást is, a kétegyházi Micrița /báránka/-kolindáról, illetve a legendás hírdő méhkeréki

- 5 -

Vasile Curzău kétnyelvű meséiről, amelyeket a szerző 1968-ban értékes kötetben is közzétett.

Végezetül engedtessek meg e sorok írójának is egy emlékfoszlány felidézése: az egyik nagy román írótól, talán éppen a Domokos Sámuel kötetében is hangsúlyosan szereplő, Petőfit, Adyt és Radnótit kongeniálisan megszólaltató Eugen Jebeleanutól egyszer azt kérdezték, mikor fog végre bekövetkezni az oly kívánatos magyar-román megbékélés? A válasz: akkor, amikor Miskolc, Szeged, Pécs, Győr, Szombathely főterein annyi Eminescu-szobor fog állni, ahányat Jasi, Constanța, Craiova, Suceava, Rimnicu-Vilcea piacain Petőfi emlékének emelnek majd /Si non e vero e ben trovato/. Nos, ez az időszak sajnos egyelőre ismét távolodni látszik, de hogy egyáltalán bekövetkezzék, oly szívós építkezésre, olyan időtálló életművekre van szükségünk, mint amilyent Domokos Sámuel vallhat magáénak. /Gondolat Kiadó, Budapest, 1985/

1987. 11. 23.

Borsi-Kálmán Béla

Vasile Gurzău

Gruja

Hát vót, hún nem vót, valamikor régen vót ez a Gruja-féle vitéz, Nováknak mondták, mert az édesapját úgy hitták, hogy Novák. Hát osztán ez a Gruja ec- cer egy szép ünnepnapon odaült a csontasztalhoz, zöld ág és zöld csokor vót a kalapján, és lehajolt az asztalra, s azt a szemére húzta. Az édesapja odajött, és azt mondta:

– Gruja, fiam! – aszongya –, miért vagy olyan szomorún lehajolva az asztal- ra, és a kalap mért van a szemedre nyomva? Talán meg akarsz nőszülni?

– Édesapám! Én nem akarok megnőszülni, mert a lányok engemet az ágyról ledobnak! – aszongya. – Nekem az az óhajom – aszongya –, hogy én el akarok menni a török Sztambul várába. Én oda akarok menni!

– Ó, fiam – aszongya Novák –, te még gyenge vagy ahhoz, mert Sztambul vára erős vár, és – aszongya – török vitézekkel van körülvéve. Na, jó lesz, fiam, ha hazajössz, mert nekünk van két ökrünk és így fogunk gazdálkodni!

– Ej, édesapám! Egye meg a kutya a te ökrödet, hát én nem akarom, hogy gazdálkodjak, mikor én vitéz vagyok! Menjél haza, édesapám, nyergeld fel az én deres lovamat – aszongya –, mert én most már megyek és útra kelek.

Akkor a Novák vitéz elment, kivitte a deres lovat az istállóból, felnyergelte, könnyhullással simogatta a lovát, hogy mi lesz vele meg a fiával Sztambul vá- rában.

Gruja vitéz felvette a kardot meg a buzogányt, meg a fegyverét. A lábát a kengyelbe tette, felpattant a hátára és elbúcsúzott az édesapjától. Ment, ment. Hát mikor megyen arra, támadták a törökök, de kivitte a kardját. Mikor ő kivit- te a kardját, úgy nyírta a török vitézeket, úgy hullottak, mint a mező. Mikor bal karjába vette, úgy hullottak, mint a falevél! Addig hadakozott, míg eccer elért az asszony csárdájához.

Ott így beszélt a csárdában:

– Hej, kocsmárosné, hogy híjják magát?

– Én Annus vagyok, aki a vitézeket fogságba ejtem.

– Hej, kocsmárosné, ha én magával egy ágyban lehetnék holnap kilenc-tíz óráig, nem félnék a börtöntől! Csak adjál nekem bort – aszongya – méretlenül, mert én aprópénzzel kifizetem, olvasatlanul! Adjál nekem bort vederszámra, mert én adom a pénzt csomóba! Hej, kocsmárosné!

Hát aztán adta neki a húst, ötszáz fontokat, úgy lenyelte. A kenyeret úgy vágta, hogy tenyéryi karékat befalt, ette. Annus kocsmárosné gratulált neki, megiszonyodott tőle, és fehér pendelyt vett magára, piros csizmát húzott a lábára. Így elment a szultán császárhoz és jelentette. Mikor a szultán császár meglátta, azt mondta:

– Hé, Annus kocsmárosné! Hét éve múlt, hogy nem láttuk egymást. Valami baj történt?

– Hej, császárom! Nekem nem tört el az edényem, se a borom nem fogyott el, de az este milyen nehéz vendégem jött!

– Hát nem tudod a vendégnek a személyleírását?

– A vendég személyleírása: neki olyan az arca, mint a tejhab Szent Péter ünnepén! A szeme olyan fekete neki, mint két szeder, mint két szeder a hűvösön érve, mely nem látta a napot. A szemöldökét mikor megrántja, és a szemöldöke alá néz az ember, iszonyodik tőle. Neki a homloka háromtenyéryi széles, hogy az ember irtózik tőle. És a bajusszát a nyaka csigolyájáig viszi, s ilyen csomót csinál belőle – aszongya –, hogy az ember mán irtózik tőle.

– Ó, kocsmárosné, ne mondja, mert az olyan vitéz, hogy amióta megszületett, a fene ette vóna meg, mert háromszor tette tönkre a birodalmamat. Csak menjél haza, adjál neki bort, olyant, hogy jól rúgjon be tőle!

Elment a kocsmárosné, kitette a bort jó szeszesen és jó ízesen. A Gruja vitéz ivott addig, míg berúgott, akkor kiment a csárdából, kiment a Duna partjára, egy nagy almafa árnyékába, és az Isten adott olyan szelet, hogy a haja fürtjét szelelgette.

Akkor a török császár ötszáz vitézt válogatott ki, hogy fogják meg Gruja vitézt, kössék meg és vigyék hozzá! De bizony, mikor a török vitézek arra értek, a szél fújta a haja fürtjét. Mindenki reszketett, nem mert hozzá menni. Ott vót egy öreg török, nagy szakállal, fehér vót, mint a hó.

Aszongya: – Hé, török vitézek, mit fogtok nekem adni, ha én Gruja vitézt megkötözöm?

Aszongyák a vitézek: – Sok vagyon Sztambul vára, oszt neked fogjuk felajánlni.

– Ha az így van, menjetek a botba, hozzatok nekem selyemkötelet, olyan vastagot, mint a karom! Hogy tudjam megszorítani, hadd ropogjon a csontja!

El is mentek a vitézek, hoztak neki olyan selyemkötelet. Az öreg török úgy megkötözte, hogy amikor meg vót kötözve, akkor legénykedtek a vitézek! Akkor mán nem félték! És úgy vitték a török császár elé.

No, a török császár, mikor ezt meglátta, hogy Gruja vitéz fogságba van ejtve, odavitték a palota udvarába, és egy nagy terméskövet, egy olyan mindenféle ötöles széleset rátettek, hadd nyomja a földhöz. És erre ráültek a vitézek, és akkor elmondták Gruja történetét.

No hát osztán Novák mindig gondolt a fiára, hogy vajon mi történt vele Sztambul várában? Ő csak vadászgatott. Eccer az erdőbe ment vadászni, s meglátott egy hollót, rátartotta a fegyverét, hogy elsüsse. De bizony arra gondolt Novák vitéz, hogy ez a holló nem jó, nem jó a húsa neki, nem lehet megenni. De arra jó, hogy elmenjen üzenetet hozni. Ő megmondja a hollónak, hogy menjen Sztambul várába, s hátha tud valami üzenetet hozni Gruja vitéztől.

Hát el is repült a holló Sztambul várába. Odaült egy nagy fára, és ott elkezdett turbékolni. Mikor eztet Gruja vitéz meghallotta, azt mondta a hollónak:

– Az isten ne segítsen téged, holló, hogy megedd az én testemet, meg hogy megidd az én véretem! Csak hozzál nekem valami üzenetet!

– Hát Gruja vitéz, én azért jöttem, mert édesapád küldött, hogy vigyek valami üzenetet tőled!

Hát aztán Gruja vitéz, amikor ezt meghallotta, azt mondta a hollónak, menjen a bótba, és hozzon neki egy tintaüveget meg egy pennát, s hozzon levelet, hogy írhasson az apjának valami üzenetet. El is hozta a holló, írt is Gruja vitéz az ő fogságáról. Hát a holló rögtön vitte, s rátette Novák ablakára. Novák éppen akkor készült el. A holló aszongya:

– Novák vitéz! Hadd az ennivalót, a kést meg dugd el a tűzbe, s gyere ki, mert üzenetet hoztam neked!

Novák kiment, elolvasta. Felkészült, felvett egy barátruhát, eltakarta a szerzőszámát, felült a lovára, és ment Sztambul vára felé. Mikor meglátták a török vitézek:

– Állj, barát! Mit akarsz itten?

– Én azt hallottam, vitézek, hogy nektek van egy foglyotok is, s én meg akarom gyóntatni, hogy haljon meg úgy, hogy ne legyen bűne! De hogyha akarjátok, adjátok nekem, és megveszem pénzért, meg sok kincset adok érte! Kitaníttatom magamnak – aszongya – kántornak!

– Hej! Nekünk nem kell a te pénzed, nem is kell, hogy meggyóntasd, mert mi úgylis kivégezzük!

Ekkor Gruja vitéz meghallotta édesapja szavát, és kiáltott egy nagyot:

– Édesapám! Hozzál egy kád vizet!

Az édesapja hozott egy kád vizet. Megitta. Mikor megitta azt a kád vizet, úgy felfújta magát, hogy a nagy selyemkötél elszakadt. Akkor a nagy kő leesett róla, a lovára pattant és elment. De akkor Novák ledobta a barátruhát, kirántotta a kardját és hadakozni kezdett. Mikor a kardját a jobb kezébe vette, akkor úgy estek, mint a fűszál! Mikor a balba, akkor úgy hulltak, mint a levelek! De Gruja nagyon genge vót, mert amióta fogságban vót, nem adtak neki enni, meg vizet se! Hát ő is kezdte hátulról kaszabolni azokat, akik már olyan sebesültek vótak. Eccer csak azt mondja az apjának:

– Édesapám! Vigyázz magadra! Mert még téged is elejtenek!

– Ó, fiam! Te csak beszélsz! – aszongya. – Amióta fogságba vótál, még vizet se kaptál, se enni! Nagyon genge vagy még, fiam, ahhoz, hogy harcolj! Jobb vóna – aszongya –, ha kimennél az utcára és széjjelnéznél.

Hát kiment az utcára, odaállott a gyalogútra. Eccer arra jött a Katona János mint huszár. Öreg katona vót, félre vót a sapkája. Aszongya Gruja vitéznek:

– Ne álld az utamat! Olyan pofot adok, hogy mindjárt halálfia vagy!

Akkor Gruja vitéz aszongya:

– Vigyázz magadra, mert mingyárt olyant ütök rád, hogy leesel! – aszongya.

De akkor a Katona János megnyalta a tenyerét, úgy behúzott neki, hogy mindjárt leesett és meghalt. Akkor továbbment és füttyüresztett a gyalogúton. Novák vitéz mindig várta, hogy jöjjön a fia, Gruja vitéz, de az nem jött. Sok idő telt el. Kiment az utcára, hát kinyitja az utcaajtót, hát ott látja a Gruja vitézt a földön meghalva. Hej, gondolta akkor Novák, most mentettem meg a haláltól, és meg kellett neki itt halni! Szétnézett az utcán, hát nem látta, csak a katonát, de az már messze vót.

Kiáltott neki: – Te, katona! Hát mit csináltál? – aszongya. – Legyen kurva az anyád! – aszongya. – Hát mit csináltál az én fiammal? Miféle ágból származtál?

– Én – aszongya – tudja, milyen ágból származtam? Az édesanyám özvegy-asszony. Este a fonóba járt és Nováktól szerzett engemet!

– Ó, fiam! – aszongya. – Hát én vagyok Novák!

– Akkor maga az édesapám!

– Oszt megölted – aszongya – a testvéredet?

– He ennyi a baj, nincs nagy baj!

Vizet hoztak elő, meglocsolták. Feltámadt, még különb vót, mint amilyen vót. Lementek a szobába, osztán hoztak ennivalót, innivalót a nagy öröme,

hogy Katona János is rátalált az édesapjára, Novákra. Hát osztán mulattak. Még máma is mulatnak!

Aki tudja, mondja tovább!

Ezt a mesét régen, még gyerekkoromban hallottam Nicolaj Pipostól. Mindig mondogattam a többi embereknek, meg a fiataloknak, ahol jártam, a világba, a nagy háborúkkal. Mindig jöttek körém a katonák, hogy mondjál, Gurzó, valamit. Hát én nagyon szerettem mesélni mindig.

Vasile Gurzău

Köszönjük a lapszámomban szereplők közül Berényi Mária, Hoczopán Anna, Martyin Emilia, Kiss Adél, Luczai Miklósné, Czeglédiné Gurzó Mária s Nagy Levente, rajtuk kívül Pap Annamária és Cséffán Szilvia segítségét.

A lapszám forrásként használta a Békés Megyei Múzeumok Közleményeit (*Egy kéziratos katonakönyv*, 1988) s a Press Publica *A magyarországi románok* című könyvét (2001) (*Sziget-helyzet*)

Czeplédiné Gurzó Mária

Emlékképek

Remegő szívvel emlékszem vissza arra a harminchárom évvel ezelőtti hideg, ködös, bennem bús előérzetet keltő novemberi napra, amikor hírül hozták nekem, hogy nagyapám, Vasile Gurzău visszaadta lelkét a teremtőjének.

Azóta az évek jöttek, mentek, a búcsúzás könnyeit emlékké szelídítette meg az idő, s én lelki szemeimmel újra és újra látom és érzem őt. Látom apró természetét, örökösen szorgoskodó két kezét, s érzem szavainak melegségét. Magas homlokán mély barázdákat szántottak a sokasodó évek, de szelíd mosolyát s szemének ragyogását nem fakította el a múltó idő. Tekintetéből a bölcsesség fénye, szívéből a szeretet érzése áradt. Életszemléletében a cselekvés, az akarat, a tisztesség, lelkében pedig az emberség honolt. Tőle tanultam meg, mit jelent hinni, remélni és szeretni, a könnyeimet letörölni és mindig újrakezdeni. Ő a nehézségek ellenére is tudott nevetni és termékeny képzelőerejével másukat jókedvre deríteni.

Kicsi gyermek voltam, de jól emlékszem a hatvanas évek csendes téli estéire, melyeket többnyire a papáék házában töltöttünk, ahol nemegyszer szomszédok, rokonok és régi jó barátok gyűltek össze együtt osztozkodva a mesék katartikus élményéből. Ide járt, s heteket és hónapokat töltött itt Domokos Sámuel egyetemi tanár, aki magnójára rögzítette s a feledésből átmentette Vasile Gurzău román és magyar nyelvű meserepertoárját.

Amikor a nagypapa mesélni kezdett, megszűnt számára a konkrét tér s az órával mérhető idő, s ő maga is egy mesebeli teremtménnyé lényegült át. Mitológiai lényekkel, csodás elemekkel benépesített világát dús fantáziával mutatta be, s hallgatóit magával ragadta az álmok titkos birodalmába, egy igazságosabb, szebb világba. Már a „Hol volt, hol nem volt...” nyitóformulák jól tükrözték lelki affinitását, s előkészítették képzeletbeli kalandos utazását. Ekkor egy életteli mozdulattal felállt, és termékeny képzelőerejével, jó humorával mutatta be az óriások, a tündérek vagy éppen a pásztorok, az egyszerű emberek világát. Ilyenkor ott minden valóságos népszínházzá változott, amelynek a színpadán szereplő mesemondó az álom világában pásztorból királyfivá változott.

A cselekmény elején még egyes szám harmadik személyben mesélt, majd észrevétlenül az *első személyre* tért át, eggyé lényegülve a rendkívüli tettek bátor, leleményes, akadályokat nem ismerő főhősével. Előadása során nemcsak *szóval, hangszínének változtatásával, hanem gazdag arcjátékkal és mozgásokkal* tolmácsolta üzenetét. Különös képességgel dramatizálta a népi alkotásokat, és mindig ébren tartotta a körülötte lévők figyelmét. Hallgatóival *élő párbeszédben* állt, s kérdéseikre még lelkesebben szötte tovább abszurd prózájának fonalát. A teremtő népművész képességével alkalmazkodott a mindenkori szituációhoz és a pillanatnyi elvárásokhoz.

A nagypapa mesélt, mesélt, többnyire románul, időnként magyarul, de sohasem fordította, hanem *mindig újraalkotta* népi költeményét.

Mesélt a fonóban, a keresztelőkön és a menyegzőkön, virrasztókon és disznótoros vacsorákon..., mesélt, mert ezt diktálta lelkének belső parancsa, s mert úgy érezte, ez az ő küldetése. Népmeséit nem írott szóból, hanem hallomásból tanulta meg, hiszen az iskolát, melyben „Gürdan tanító a körmösöket osztogatta”, mindössze csak három télen át látogatta, mert keresetével ki kellett egészítenie a család szerény jövedelmét.

Kicsi gyermekként pásztor volt és bojtár, majd felcseperedve béres lett Tisza István miniszterelnök várşandi birtokán, és dolgozott Almássy grófnéknál és Sántha János birtokosnál is. 1916-ban bevonult katonának Fehértemplomra, s az első világháború alatt járt Olaszországban és Galíciában. Gyermekkori élményei, valamint a katonás évekhez kötődő mesemondói tapasztalatai meghatározóan formálták előadói stílusát, színesítették egyéniségét. Gyermekkorából legjobban szomorú szolgasorsára, az édesanyjától és a falu öregjeitől (Danţos, Trifu, Zagon) tanult mesék csodás világára emlékezett.

Vasile Gurzău mesemondó román és magyar nyelvű népmeséit Domokos Sámuel néprajzkutató szöveghűen lejegyezte és kötetbe rendezte. Meserepertoárjának egy része először 1963-ban látott napvilágot: *A magyar népmesekatalógus füzetei 2.* sorozatában: *Méhkeréki néphagyományok – Vasile Gurzău meséi* címmel. Fél évtizeddel később, 1968-ban az Akadémiai Kiadó jóvoltából egy teljesebb kötetben váltak közkincsé: *Vasile Gurzău magyar és román nyelvű meséi*.

A mesegyűjtemény értékmentő, -teremtő és -közvetítő dokumentumként hosszú-hosszú évszázadok echóit hallatja. A kötet hűen tükrözi a mesék tartalmi gazdagságát, az ízes román népnyelv használatát, mesélőjük egyéni humorát, élénk észjárását. Erdemeiért a mesemondó elnyerte „*A Népművészet mestere*” címet. Vasile Gurzău *tündérmeséi* a könyv legszebb darabjai. Hőseik, melyek a képzelet szülöttei, leküzdik a tér s az idő dimenzióit, a negatív erők orv támadásait, mint pl. *A Zöld király* című meséjében. Bennük a fény és az árnyék, a jó és a rossz harcából mindig az igaz ember kerül ki győztesnek, a pozitív erők diadalmaskodnak.

A gyűjtemény szép üzenetet tartalmazó népmeséi azok az alkotások is, melyeknek színpadán az egyszerű juhászlegény, mesterember vagy boltosfiú életútja bontakozik ki többnyire egy reális, rusztikus milióból kiindulva, s oda térve vissza az erény hatalmával (*A talált fiú, Pohon*). Ugyancsak e kötet lapjain bontakoznak ki a rövidebb lélegzetű, *egyepizódú népi alkotások*, mint pl. *A boldog ember*, s ezek is a tartalom és a forma összhangjának remek példái.

Vasile Gurzău népmeséiben harmonikusan fonódnak össze az egyetemes motívumok a nemzeti és a helyi sajátosságokkal, pl.: „az óriások birodalmának védőfalai olyan magasak voltak, mint a méhkeréki templom tornya” (*A Zöld király*). A *Pohon* című mesében „a tenger fenekén fekvő szénaboglyák épp olyanok, mint amilyeneket a méhkeréki parasztemberek formálnak meg”. A mesék helyi színezetét fokozzák a hangutánzó és hangulatfestő szavak, a méhkeréki szólások és közmondások, melyeknek tartalmi és stilisztikai hatása figyelmet érdemlő. Egyes népmesékben a tárgyi kultúra eszközei, az ősi foglalkozások és mesterségek, a népi ételek vagy népünnepélyek megjelenítése adja meg a sajátos színezetet.

Vasile Gurzău számos, a konkrét hitelesség igényével fellépő rövid, csattanós történetet, anekdotát is tudott, és úton-útfélen mesélt, de sajnos, ezeket

többnyire magával vitte. A gyermekkoromból jól emlékszem egyik kedves meséjére: „Az Ész és a Szerencse” történetére. Ez a folklórkötés kifejezi a népi kultúrájú individuum *hitvilágát, sorsfilozófiáját*, s benne a szerencse világmagyarázó elvként jelenik meg. Legtöbbször bihari tájnyelven mesélte el, de lelkesen adta elő magyar nyelven is.

„Egyszer egy szép napon elindult a Szerencse és az Ész egy hosszú, poros országúton. Beszélgettek, nevetgéltek, míg egyszer csak felkiáltott az Ész.

– Héj, komám, nézd csak, ki jön ott velünk szembe? – Talán egy lovas kocsi – válaszolta a Szerencse.

– Tudod, mit? Húzódjunk félre, mert elüt bennünket – mondotta az Ész.

– Ugyan már, ne viccelj, hát megvan annak mindkét szeme – kiáltotta a Szerencse, és továbbment.

Az Ész félreállt, majd az út melléki árokszélen baktatott tovább.

Igen ám, de a kocsis, látva a vele szembejövőt, lehúzódt az országútról és az árokba fordult, miközben elütötte az óvatos és oly okos Ész.

A Szerencse pedig azóta is csak megy-megy előre rendeltetése pályáján, és kitartóan óvja, dédelgeti kiválasztott fiait.”

Nagyapám, Vasile Gurzău, a kétnyelvű mesemondó harminchárom évvel ezelőtt, azon a számomra oly szomorú, késő őszi napon átköltözött az örökös csend honába, de maga után hagyta életének „kincseit”, melyeknek örök érvényű üzenetében feltétel nélkül hitt.

Hocopán Sándor

Méhkeréki szólások és közmondások

Szúrja az abrak.

(Mondják a rakoncátlanokra, szilajokra.)

Kár a levegő belé!

(Nem érdemli meg a levegőt sem, nem érdemel semmit.)

Nagy bajhoz nagy ész!

(Amikor nagy baj ér minket, okosan kell viselkedni.)

Amikor megszülte az anyja, vizet ivott a teknőből.

(Születésétől fogva gyengeelméjű.)

Víz nélkül főzte meg.

(Úgy csapta be, hogy közben fájdalmat is okozott neki.)

Mintsem az asszony vagyónában, inkább az ország fogdájában.

(Nem jó, ha az asszony többet örököl, mint a férje.)

Mintha az ördög bált rendezett volna magánál.

(Mondják az értelmetlen tolongásra.)

Szélbe lökött pénz.

(Felesleges költekezés.)

Tele van pénzzel, mint a béka szőrrel.

(Nagyon szegény.)

Jó az öreg a háznál, mert ha nincs baj, ő csinál.

(Hasznavehetetlen öregek.)

Amitől megbetegedett, attól gyógyul meg.

(Mondják az italozás okozta betegségre.)

Öregség, rongyos ruha,

Isten ójon meg tőle!

(Mondják általában az öregségre.)

Betegséget olt belé.

(Megijeszteni valakit valamivel.)

Amilyen a tányérod, olyan lesz a kérőd.

(Csak az a lány talál rendes kérőt, aki szereti a tisztaságot.)

Szelíd, mint a bolondgomba.

(Valakinek a szelídségét csak akkor ismerhetjük meg, ha dolgunk van vele.)

A jót jóval fizetik meg.

(A jót és a jótévőt meg kell becsülni.)

Jól megy neki, mint másnak a hasa.

(Irigykedve arról, akinek sikere és jó keresete van.)

Most már vehet be bagót.

(Bármit tenne, most már késő.)

Aki haragszik, tegye le a botot.

(Akinek nem tetszik, elmehet.)

Szorítja a gatyamadzag.

(Takarékoskodik.)

Megbűdösödött a túró (gomolya).

(Megromlott a helyzet.)

Meginná még a Szent Péter szűrét is.

(Mondják a nagyon részegesre.)

Félelem-kaka és puliszka kásával.

(Gyáva ember.)

Úgy eszik, mint egy szakadt ló.

(Falánkan eszik.)

A lovak nyarán.
(Soha.)

Ne csinálj a fejedből vizet és a fenekedből kutat!
(Ne bánkódj!)

Legyen a tied a hosszabb vége!
(Legyen neked igazad!)

Megtelt a szekere!
(Sok gonoszság után a büntetés következik.)

Minden háznál kalapálnak kaszát.
(Nehézségei mindenkinek vannak.)

Nem ettem varjú-hagymát!
(Nem vagyok bolond!)

Messze van, mint ég a földtől.
(Elérhetetlen.)

Elmaradt, mint a lány vára.
(Lemaradni valamiről.)

Akkor vész meg a kutya, amikor a legjobb a sora.
(Törvénytelenséget elkövetni akkor, amikor a legjobban élsz.)

Azért van a kovácsnak harapófogója, hogy ne a kezét dugja a tűzbe.
(Mondják arra, aki kellemetlen ügyeit mással oldatja meg.)

Ha nem ad kalácsot, ne adjon tanácsot sem.
(Ne parancsoljon az, aki nem fizet.)

A román és a magyar pap*

Úgy vót eccer, hol nem vót, vót egy faluban egy román pap. Elment... mint mondanánk, elment Gyulára, ott találkozott egy barátjával, az magyar pap vót, amékkal pont eccere vótak iskolán. Örömmel fogadták egymást. Hát aszondja a magyar pap:

– Te komám, menjünk egy kocsmába vagy egy italkába, igyunk már a találkozás miatt.

– Hát – aszondja a román pap –, megyünk.

Hát ez is fizet, a másik is fizet, úgy, hogy elüldöznek egy szép üdőt. Aszondja egyszer... mán elfogytak a kérdések, vagyis a szavaik, a beszédeik, hát aszondja eccer a magyar pap a román papnak:

– Te – aszondja –, meg tudnád mondani te nekem, ha te is papa vagy, úgy mint én, hogy mék az erősebb vallás, a magyar vallás vagy a román vallás?

Aszondja a román pap neki:

– Te, hogy képzeled?

– Hát – aszondja –, én úgy képzelem, hogy a magyar vallás erősebb, mint a tiétek.

– Nem – aszondja. – Miénk, én még azt mondom, hogy a román vallás erősebb, mint a tiétek.

– Hát hogy?

– A tiétek – aszondja – csak Szent István király megkeresztelkedése után lettetek keresztények, és csak azután vagytok vallásosak, addig pogányok vótatok.

– Na és ti?

– Mi ezer évvel annak előtt vótunk keresztények, vallásosak.

– Jó – aszondja –, tudod, mi? – aszondja a magyar pap –, én akkor fogom ezt elhinni, ha három kérdésre – de némán fogom feltenni a kérdést – tudsz felelni, akkor az én birtokombul felit odaadom neked tíz

* Alexandru Hoțopan: *Florian*, Simonka Tivadar népmeséi, Békéscsaba, 1981

évre használatra. És ha te bukol, akkor szintén felít adod nekem tíz évre használatra.

– Jó! – Hát olyan könnyen hagyta a román pap is ezt, nem gondolkozott ü azon, mán úgy kótya fejjel, mer’ ha beszik az ember, nem rendesen gondolkozik, hogyhát mi lesz abból.

– Három hónap múlva – aszondja – felkereslek és megteszem a kérdést – mondja a magyar pap.

– Jó! – aszondja a román pap –, nagyon, de nagyon jó lesz, me’ legálább meglátod, hogy én hogy állok odahaza!

Hát evvel elköszöntek, kezét fogtak, hazamentek. Igenám, de ahogy múltak a napok, a hetek, a hónapok, nehezedett a román papnak a gondolata. Mindig odagondót... mán úgy vót utója fele, hogy mún-mún nem is bír enni rendesen, nem bírt aludni, nem vót pihenése, hogy hát mit fog az kérdezni, hogy felel ü, hát ez nehéz, mer’ némán, vagy mutut, vagy nem tudom, mi, de hogy tuggyon ő felelni?

Hát eccer aszondja a felesége:

– Uram, hát mi van veled? Napról napra nagyobb gondban vagy, valami baj van?

– Eh, nincs semmi baj!

– De-e... hát akkor beteg vagy?

– Nem vagyok.

De közbe a szógálólány hallotta, mikor tette a kérdéseket, és a szógálólány is attól a perctől figyelte, hogy tényleg hogy viselkedik a gazdája, mán a pap.

Eccer aszondja az asszonya, a felesége:

– Ember, mondjad, igazán mi bánt téged, mer’ látom, hogy napról napra nehezebb a gondod?!

– Semmi – aszondja –, ne kérdezzé, mer’ jobb vóna, ha nem élnék!

– Na, há’ látod! Csak van valami baj! Csak titkolod, és nem mondod.

Hát, mondd meg, akármit... én nem foglak bántalmazni, akármi baj van.

– Nem? – aszondja. – Jó van. Hát, idehallgass, ha annyira akarod tudni, akkor odavótam, tudod?

– Igen.

– Na és találkoztam a magyar papal, és mán ezt és ezt kérdezte, és így és így tovább, ahogy mondotta. És most közeledik, mer’... hogy majd ő megjöjjön és megteszi a kérdést, és hogy tudjam én, mer’ némául...

Akkor a lány nevetett, mer’ éppen ő vót akkor is.

– Mit nevecc ezen?!

– Hát – aszondja –, nem olyan nehéz az! Tisztelendő úr, hát én beszélek, majd felelek én ő helyett... maga helyet őneki.

– Igen? Jó van! Hát ő... osz’ akkor, ha megbukom?

– Nem fogja megbukni!

– Biztos?

Há’ persze, odahaza a lánynak vót egy öccse, néma vót, és tudott némául.

– De hát akkor hogy legyen?

– Úgy, hogy mikor az hazajön, maga – aszondja – beszélje meg az orvossal, fizet egy koronát neki, vagy valami, és akkor az orvos majd tesz egy vöröskeresztet, tilos bemenni, ragályos betegség van. És majd mikor jön, akkor én az én szobámba viszem a magyar papot.

Hát így is vót.

– Maga majd – aszondja – fekszik.

Há’ má’ rá vótak készülve, ha jön. Hát igen. Hallják, hogy csöng a csengő, akkor a pap bezárkózott, és ment a lány.

– Jó napot kívánok! – így a magyar pap.

– Jó napot!

– Itthon van a tisztelendő úr?

– Itthon, de pont ő a beteg, és nem lehet vele beszélni.

– Jaj, pedig há' – aszondja – errül és errül van szó, hogyhát én mán jöttem a fogadást végrehajtani.

Aszondja a lány:

– Tudom, van tudomásom róla, megbízott engem, és tessék csak bejónni, nem megyünk hozzá, me' nem lehet vele beszélni.

Na, akkó bemegy.

– Engem bízott meg, hogy ami kérdést tesz, én feleljek magának.

– Jó van – aszondja akkor. A magyar pap örült neki, hogyhát a lány majd hátha nem tudja a' még úgy sem, mint a román pap.

– Na – aszondja –, három lépésre állj tülem.

Állt három lépésre, akkor a magyar pap így mutatott egy ujjal (mutatóujjal előremutat)... akkor a lány lemutatott. Akkor tenyerével mutatott, a lány ökölrel mutatott.

– Nagyon szépen köszönöm, jól felelt. Megnyerte a gazdája.

– Három hét múlva, esetleg három nap múlva lehet a gazdammal beszélni, de majd elmegy a gazdám magáho'.

– Jó.

Hát mingyár a magyar pap írt egy papírt, hogy megnyert, aláírt, hogy ő bukta meg.

Na, elmegy a magyar pap, megy a lány.

– Na – aszondja –, mi vót a kérdés?

– Hát előbb aszonta, hogy kiszúrja a szememet, és azt mondta, az egyik szememet, én azt mondtam, akkor én szúrom a magáét mind a kettőt! (Vé-

gigmutatja.) Akko' felmutatott, hogy ha ü maghal, ü felmegy az égbe, én mutattam, lent a földbe mész, a pokolba! És akkor tenyeret mutatott, pofon vág, de én mutattam az öklömet, hogy én meg ökölrel ütöm.

Na, rendben van. A lány így mondta a gazdájának. De majd mikor két-három hét múlva elment a magyar pap, örömet fogott kezét, mer' hát ő vót a nyereses, a román pap.

– Na – aszondja a magyar papnak –, na, mit szósz aho', mék az erősebb vallás?

– A tied. Nem hittem... még örültem, hogy a szógálólány fog felelni. Mikor – aszondja – mutattam neki, hogy csak neked van istened? (A mutatóujjal mutat.) Asz' mondta, hogy mind a kettőnknek. Akkor mutattam neki, hogy az égben van az isten, asz' mondta, hogy a földön is van isten. Akkor kérdeztem tüle, hogy lapos, széles a világ? Asz' mondja, hogy gömbölyü, ami igaz, hogy gömbölyü. Tehát ewel megnyertél, tíz évre adom a fele földemet használatra.

– Jó van.

Akkor, amit ittak elejente, most többet, örömből a román pap fizetett. Úgy, hogy aztán hazament, örömet, hogy hát igen, nagyon jó...

– Csak a felelet másképp volt!! (Nagyot nevet hozzá!)

– Miért? – aszondja a lány.

– Rímelt, csak nem stímmelt. (Továbbnevet.)

Hát a mesének vége vót.

Borza Lucia

„Forog a napra”

Gyermekkoromban, de később is, otthon mindig románul beszéltünk. Magunk közt, a szüleimmel, az irodalmi köznyelven. Rokonainkkal, a falubeliekkel a helybeli dialektusban. Magyar barátainkkal, ismerőseinkkel magától értetődően – magyarul.

Így hát kezdettől fogva két nyelv hatott rám. Az első szavakat persze románul mondtam ki, de igen hamar, szinte észrevétlenül, megtanultam két nyelven nemcsak kifejezni magam, de még álmodni is.

Eleinte bizony előfordultak „buktatók”. Itt-ott kevertem a magyart a románul, de ezt olyan hamar kinőttem, mint a cipőimet. Szüleim nem aggódalmaskodtak, hogy bármilyen zavart is keltene bennem ez a sajátos „stílus”, inkább jót mulattak. Nemkülönben a szomszédban lakó barátaink, akikhez naponta átmentem a kerten át, mert ott mindig akadtak játszótársak. Igaz, nagyobbak voltak nálam, talán éppen azért is ragaszkodtam annyira hozzájuk.

Böske néni egyébként úgy szeretett, mintha három gyermeke mellett én lettem volna a negyedik. Meg is jegyezte „aranymondásaimat”, s később maga mesélte el őket. Jó részüket elfelejtettem, csak néhány akadt fenn az idő rostáján.

Egy nagy udvar és kert találkozásánál állt Böske néniék kétszobás lakása. A ház előtt hosszú, széles sávban sok-sok tarka, illatos virág. Hogy, hogy nem, a virágok közé hullhatott egy napraforgómag. A napfény és a gondos locsolás idővel fa nagyságúra növesztette, legalábbis az én akkori pöttöm méreteimhez képest. Gézi különösen büszke volt rá.

Valahányszor megpillantottam, tágra nyílt szemmel néztem.

Némán csodáltam a rikító sárga szíromlevelekkel díszített, magoktól duzzadó óriási tányért, hiszen nekünk ilyen nem volt. Pedig de szerettem volna...

Egyszer aztán, mélyet sóhajtva és sóvárgón jegyeztem meg:

– De szép „forog a napra” van tinektek!

Szomszédolásaim során, számtalanszor ott talált az ebédidő. Ilyenkor, természetesen, az én számomra is került egy teríték az asztalra. De amikor első ízben kínáltak ebéddel, csak ültem, fegyelmezetten és szótlánul néztem a tányérkámban párolgó levest, míg a többiek már kanalazták azt.

– Miért nem eszel, Lucsikám? – kérdezte aggódó hangon Böske néni, ismervén egyébként jó étvágyamat.

Illedelmesen válaszoltam, kicsit megemelve a vállamat:

– Mert nincs lingurám.

Senki sem értette, mi a gondom. Böske néni családjában csak Feri bácsi tudott románul, ő pedig még a boltban foglalatoskodott.

Nosza szalasztottak érte, jönne már megfejteti a bűvös szót, amit minden bizonytalansággal csakis románul mondhattam.

– Jöjjön már, Feri! – sürgette Böske néni a férjét, akit mindig magázott –, nézze, nem eszik ez a gyerek, jaj Istenem, csak nincs valami baja...

Feri bácsi megismételte a kérdést, miért nem eszek, mire a válaszom ismét csak: mert nincs lingurám...

Kissé felháborodottan, hogy az övéi még ennyit sem tudnak, de azért nevetve mondta:

– Az Isten áldjon meg benneteket, hát adjatok neki egy kanalat!...

Hátul, az udvar legtávolabbi sarkában, az ól mellett hatalmas fa terebélyesedett. Egy ízben, játszótársaim felmászta rá, s magukkal vonszoltak engem is. A többiek elég magasra tornászták fel magukat, én egy olyan alsóbb ágon kapaszkodtam, amelyik benyúlt az ól kifutója fölé, ahol a cocák ugyan békésen szunyókáltak, de hogy mekkorák voltak! Ha netán elveszítem az egyensúlyom és közéjük pottyanak...

Ez juthatott eszébe Böske néninek is, amikor a kertből jövet meglátta, hol tanyázunk. Kétségbeesetten csapta össze a két kezét, dörgedelmes, ellentmondást nem tűrő hangon parancsolta le a társaságot a fáról:

– Hova az istennyilába nem másztatok föl!? Jöttök le azonnal! Ráadásul fölvittétek azt a kicsit is! (Ez én voltam.)

A srácok duzzogva ugyan, de lekászálódtak. Kisvártatva azonban újra csak fölmásztak a fára. Viszont okulva az előző dörgedelemből, engem már minden kérélelésem ellenére sem vittek magukkal.

Nekem több se kellett. Berohantam a konyhába, és lélekszakadva „árulkodtam”:

– Böke néni, Böke néni, tessék jönni gyorsan, mert a gyerekek megint fölmásztak az istennyilába...

Hirtelen jött nyári zápor kergetett el a piactérről, ahol Gézi barátommal nagy előszeretettel gyűjtöttünk különféle bogarakat. Kikerestük a füves részen a kis kerek lyukakat, a locsolókannából vizet csurgattunk a nyílásokba, ahonnan aztán pillanatokon belül előbújtak a hatlábúak.

Felkucorodtunk a konyhában levő kiságy egy-egy sarkába, s hogy múlassuk az időt, Gézi is, én is, kaptunk Böske nénitől félmaréknyi amerikai mogyorót. Csemegének számított, főleg pirítva, hiszen akkoriban még nem volt elterjedve hazai termesztése.

Gézi ímmel-ámmal, megfontoltan, szinte unottan rágcsálta az ízletes magokat. Jómagam fűrgén kebeleztem be az adagomat. Mi tagadás, ettem volna még. Oda is szóltam a barátomhoz:

– Gézi, mondd nekem egy jót! Add nekem a magyerika mogyoródat!

Relativitás

Nélküled az egyedüllét
Végtelen, mint az öröklét.
Együtt veled a végtelen
Percnek tűnne csak énnekem...

Hogyha boldog vagyok...

Hogyha boldog vagyok,
szemem szebben ragyog,
Hogyha boldog vagyok,
egész nap dúdlok,
Hogyha boldog vagyok,
már csak néha sírok,
Hogyha boldog vagyok,
neked verset írok,
Hogyha boldog vagyok,
senkit meg nem bántok,
Hogyha boldog vagyok,
mindent szépnek látok,
Hogyha boldog vagyok
mindenen kacagok,
Hogyha boldog vagyok
nem baj, ha meghalok...

Egy vasárnap délután

Hiába mondtad, nem jöhetsz,
Én mégis várlak szüntelen,
Egyre csak arra gondolok,
Mégsem bírod ki nélkülem...

Elmúlik lassan ez a nap,
Biztosan érzem, nincs remény,
Tudom, hogy várnom hasztalan,
Nem hiányzom már úgy, mint rég...

Hoczopán Anna

Átmeneti rítusok

A születés hagyományai a magyarországi románoknál régen és napjainkban

Arnold van Gennepnek¹ köszönhetjük azt a felismerést, miszerint a tradicionális társadalmakban a szakrális időt átmeneti rítusok vagy beavatási szertartások szabályozzák. A francia kutató következtetését, konklúzióját egy sor tudományos értekezés,² tanulmány támasztotta alá, s így ma egységesen el van fogadva. Az emberi lét sorsfordulóinál az átmeneti rítusok az egyént átsegítik az egyik stádiumból a másik stádiumba, és lényegében ezek a rítusok ugyanazt a sémát követik. Az átmeneti rítusok mindhárom momentuma – az *elkülönülés*, az átmenet és az *integrálódás* – létesít egy időközt, amely alatt úgy az egyén, mint a közösség „*az Ég és a Föld között függenek*”, az élet ideális és a gyakorlati, valós rendje között. Éppen ezért ez az időszak sajátos szertartásokat ölel fel. Ezeknek az a feladatuk, hogy biztosítsák a problémamentes átmenetet, megvédjék az egyént egy esetleges kudarctól, mely kudarccal ugyanúgy érintené a közösséget is.

Szimbolikusan, az átmenetet egy templom küszöbéhez lehetne hasonlítani a létesítmény szakrális voltában, mivel ugyanúgy, mint az építmény is, ez a kis alkotóelem különíti el a szentet a profántól. A küszöb tehát olyan szimbólum, amely elválasztja és egyben egyesíti is a két világot. Az átmenet nem más, mint maga a *küszöb*, a két világ közötti távolság minőségi megtétele. Ebben az esetben a rituális aktusok szigorúan determináltak, folytonosak, és nem ciklikusak, ismétlődőek, mint az év jeles napjai.

Kétségtelen, az átmeneti rítust legjobban a pubertás beavatása képviseli, amikor a serdülő az egyik társadalmi rétegből átmegy a másikba. Mindemellett, az átmeneti rítusok szabályozzák még a születést, a lakodalmat és a halált, mivel minden esetben egy olyan beavatásról van szó, amelynek során radikálisan változik maga az ontológiai rendszer is.

Ami a halált illeti, a halott csak akkor válik tagjává a halottak közösségének, ha elvégezték az adott szertartásokat. Bizonyos népeknél csak a rituális elhantolás igazolja a halált. Úgy tűnik, a tradicionális társadalomban valakire kirótt legszigorúbb büntetés a halotti szertartás megvonása. Az Antigonéból is kitűnik, hogy ez a büntetés egyet jelentett az egyén emberiségéből való abszolút és végleges kizárásával. A román tradicionális társadalomban a halotti szertartás hiánya szintén ugyanilyen súlyos következményekkel járt. Ezért a népköl-

¹ Arnold van Gennep: *Les rites de passage*, Paris, 1909

² Elég megemlíteni Mircea Eliade – *Le sacré et le profane*, Paris, 1965; *Naissances mystiques*, Paris, 1959 – és Claud Lévi-Strauss – *Mythologiques*, Paris, I, 1964, II, 1966, III, 1967 – munkáit.

tészetben különleges megoldásokhoz folyamodtak az emberek. Ilyen példa a *Miorița* balladája is, ahol a temetést a természet mint Magna Mater vállalja fel, és így megmenti a halott lelkét. Ez a szimbolikus rituálé kárpótló metaforaként működik, egy olyan metaforaként, amely egyensúlyban tartja az élet folyamatát a kultúra keretén belül.

Születés esetében a *munkálatok* hasonlóak. Születésnél a gyermek csak fizikai léttel bír, őt csak az után ismeri el a család, és azon keresztül a közösség is, miután a szertartás megvalósult, tehát miután konfirmálva lesz mint emberi lény. A rituálé kötelezősége egyenlő az élet kulturális újradimenzionálásával, egy modellbe való besorolásával. Hogy mennyire nagy jelentősége volt ennek a modellnek, tükrözi az a tény is, hogy a magyarországi román falvakban, Kétegyháza és Magyarcsanakon, a keresztleletlenül meghalt gyermekeket nem temették a temető *szent földjébe*.³

A születéssel kapcsolatos ősi hiedelmek, amelyeket Simion Florea Marian⁴ és Artur Gorovei⁵ is leírt, felhívják a figyelmet arra a tényre, hogy a rítusok be nem tartása képes volt az egyénre és a közösségre szerencsétlenséget hozni. Így a román tradicionális társadalomban is létezett az a hiedelem, miszerint az elvetélt gyermek, ugyanúgy, mint a születése után azonnal elhalálozott gyermek, amelyik nem volt megkeresztelve, gyermekvámprá⁶ (moroi) vagy farkasemberré⁷ (vârcolac) változott. Nyilvánvaló, hogy a kultúra e sajátos koncepciójában csak a beavatási szertartás igazolja az új ontologikus helyzetet, hiánya esetében, a valós, biológiai esemény csak a természet része, nem a kultúráé is. Ha nem követi a modellt, ha kulturálisan nincs újradimenzionálva, az élet antimodellbe csap át, negatív fejlődést eredményez.⁸ Ez azt jelenti, hogy az élet mint természetes megnyilvánulás tele van démonokkal, „tisztátalan”

³ Egy kétegyházi néni mesélte, hogy abban az esetben, ha a gyermek halva született, vagy a szülés után azonnal meghalt és nem volt megkeresztelve, árokparton temették, külön a megkereszteltektől, és pap nélkül hantolták el. Más volt a helyzet, amikor az újszülöttel meghalt az anya is. Ilyenkor a kisgyereket az anya ölébe tették, és így együtt voltak eltemetve.

⁴ Simion Florea Marian: *Naștere la români, Scrieri etnografice*, București, Ed. Academiei Române, 1892

⁵ Artur Gorovei: *Datinile noastre la naștere*, București, Ed. Minerva, 1909

⁶ „Moroiul” a román mitológiában kis kísértetet, gyermekvámprírt jelent. A keresztleletlenül meghalt gyermekek változhatnak át kísértetté. Jellegzetességük, hogy saját anyjukat kínozzák. Részletek: Simion Florea Marian, i. m., 75.

⁷ A kis kísértetekhez tartozik még a „vârcolac”, aki szintén a keresztleletlenül meghalt gyermekből lesz. Ezeket farkasembereknek is nevezik, akikről azt hiszik, hogy napfogyatkozásokor lenyelik a napot és a holdat. Adrian Fochi: *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, București, Ed. Minerva, 1976, 176.

⁸ A *Nap* és a *Hold* című balladában (G. Dem Teodorescu gyűjteményéből, *Poezii populare române*, București, 1885) a Nap, miután ellátogatott a mennybe, majd a pokolba, megállapítja a különbséget a keresztleletlen és a megkeresztelt halott gyermekek között. Jelentős különbség van közöttük. Az előzőek a mennybe mennek, „fehér madárkák” lesznek és boldogságukat énekelgetik, míg az utóbbiak a pokolba mennek, ahol egy „száraz” és „korhadt” fán siratják el bánatukat: „jaj és jaj nekünk”.

lényekkel, amelyeket csak szertartások segítségével lehet megszelídíteni vagy pozitív értékévé változtatni.

Arnold van Gennep szerint az átmeneti rítusok funkciója az egyensúly visszaállítása és az esemény fémmjelzése. Az átmeneti rítusok nemcsak humanizáló technikák, hanem a társadalmi egyensúlyt fenntartó segédeszközök is egyben. Ezek a rítusok az egyensúly tényezői, a cselekvés védjegyei. A születés, az esküvő és a halál esetén az átmeneti szertartások autentifikálják a megtörtént eseményt, jogosultságot teremtenek arra, hogy átstrukturálják a közösséget az újonnan alakult helyzet függvényében.⁹

A rítusok kiegészítő részként a mítoszokhoz kötődnek. A rítus innen kapja jelentéseit, szimbolikája a mítosznak van alárendelve. A néprajz szempontjából a mítosz is, mint a rítus, hiedelmekben és szokásokban tükröződik, ezeket normalizálják és igazolják. A hiedelmek és szokások mellett, amelyek az átmeneti rítusokat alkotják, fontos helyet foglal el a rituális költészet – dalok, jókívánások, verses formulák –, amely ünnepi hangulatot ad a momentumoknak. A születési rítusok repertoárja, úgy tűnik, szegényebb a lakodalmi, illetve a temetkezési szokások repertoárjánál. Ebből kiindulva azt hihetnénk, hogy a hely, amelyet a rítusok rendszerében foglal el, kevésbé fontos. Több mint valószínű, hogy ez a szegényes repertoár ad magyarázatot arra, hogy miért nem kaptak helyet a nagy kutatók, mint Robert Lowie¹⁰ vagy Marcel Mauss¹¹ munkáiban. A román tradicionális kultúrában a születési rítusok fontos szerepet játszanak, s ez a magyarázat arra, miért tanulmányozták ezeket szisztematikusan különböző aspektusból. Az utóbbi időben Simion Florea Marian és Artur Gorovei leíró munkáit egy sor tudományos munka követte. Munkák, amelyek rávilágítanak arra, hogy milyen helyet foglalnak el ezek a szokások rendszerében,¹² vagy milyen hatással vannak a rokonsági struktúrákra.¹³

Mircea Eliade¹⁴ szerint az élet születése a primitív társadalmakban hierofánia, egy kezdeti hierogámia jele. A primitív tudatban a hierogámia mint alkotó aktus van jelen, ugyanakkor az Univerzum és az Élet alkotása. Az ősi kultúrák gondolkodásmódjában egy ember megszületése utánozza, imitálja az Embernek a megszületését, de ugyanakkor az Univerzum kezdetét is. Bármilyen születés ismétli a kezdeti helyzetet, és ezáltal integrálódik egy modellbe, amely modell a kozmikus rend szintjére emelkedik.

Pillanatnyilag nem foglalkozunk egy mitikus alap rekuperálásával, amely igazolja egy tradicionális kultúrában az ember rituális magatartását. Ezt már megtették mások. Elegendő megemlíteni Mircea Eliade és C. G. Jung – Ch. Kerényi¹⁵ munkáit. Ami bennünket ebben a tanulmányban érdekel, az ezeknek

⁹ Mihai Pop: *Obiceiuri tradiționale românești*, București, CCES, ICES, 1976, 125–128.

¹⁰ Robert Lowie: *Manuel d'anthropologie culturelle*, Paris, Payot, 1936

¹¹ Marcel Mauss: *Manuel d'ethnographie*, Paris, Payot, 1947

¹² Mihai Pop, i. m.

¹³ Nicolae Constantinescu: *Relațiile de rudenie în societățile tradiționale – Reflexe în folclorul românesc*, București, Ed. Academiei, 1987

¹⁴ Mircea Eliade: *Naissance mystiques*, Gallimard, 1959, 26–32.

¹⁵ C.G.Jung – Ch. Kerényi: *Introduction à l'essens de la mythologie*, Paris, Payot, 1968

a szituációknak a költői megnyilvánulásai, még pontosabban az a képességük, hogy költői struktúrákat – rituálisakat és nem rituálisakat – hoznak létre.

A szülők és az újszülött, vagyis a szűk család mellett a születési rítusokhoz kapcsolódnak még a *mágus*¹⁶ (magicianul), a *bába*¹⁷ (moaşa) és a *keresztiszülők*¹⁸ (naşul). A születési rítusok rendszerét forgatókönyvformára szűkíthetjük le, amely főbb részekre osztva magában foglalja a szereplőket és a költői formákat egyaránt. Ennek alapján az alábbi részeket tudjuk megkülönböztetni:¹⁹

A termékenység. Ez az első rész, a kezdet, lehet abnormalis, azaz *fogamzóképeség nélküli*. A tradicionális társadalmakban a meddőségre úgy tekintenek, mint egy véletlen balesetre, mint egy olyan betegségre, amely mágikus módon gyógyítható. Ennek következtében a személy, aki közbelép, az a mágus, a varázsló vagy a boszorkány. Varázslatukhoz különböző tárgyakat használnak, s azok mellett elmormogják az igézést feloldó mondókát, más szóval mágikus funkcióval bíró költői formulákhoz folyamodnak.

A terhesség. Úgy tekintenek a terhességre, mint áldott állapotra, ezért ezt egész időtartama alatt védelmezni kell úgy az anya, mint az egész közösség által. A közösség a leendő anyától bizonyos normák betartását követeli meg – tilalmakat és előírásokat –, amelyeknek nincsenek ugyan költői formájuk, de nagyon sok hiedelem és babona alapját képezik.

A szülés. Ennek a résznek „főszereplője” a *bába* (moaşa). Ez a meghatározó személy amellest, hogy a gyakorlati teendőket ellátja, megerősíti a pillanat ünnepélyességét és elmond bizonyos rituális formulákat, tehát ez a rész is tartalmaz sajátos költői formulákat.

Megelőzés (profilaxia). Normális körülmények között hat hétig tart, amikor az újszülött arra vár, hogy megkereszteljék. Az újszülött megvédése a bába feladata, aki általában nemcsak különböző tárgyakhoz és cselekedetekhez folyamodik, hanem igénybe vesz bizonyos költői formulákat is.

Jövendölés. Az újszülött további sorsáról azt hiszik, hogy a *sorstündérek* (ursitoarele) szabályozzák, akiket igézéssel kedvező jóslatra lehet megkérni.

¹⁶ A román tradicionális kultúrában a mágus (magician) nem más, mint egy javasasszony vagy egy varázsló. Artur Gorovei *Descânţelele la români* című munkájában megjegyzi, hogy a javasasszonyok vagy a varázslók különös lények voltak, akikről az emberek azt hitték, hogy földöntúli erővel rendelkeznek. Az ördöggel cimborálnak, akit a legtöbbször legyőznek, de sokszor annak szolgálatába is állnak. És mivel a varázsenekeket a misztikum lengte körül, nem mindenki ismerhette ezeket a formulákat. Természetesen, a mágusoknak kötelességük volt titokban tartani a mágikus formulákat, máskülönben ezek elvesztették mágikus erejüket.

¹⁷ Nagyon tág értelemben azt a nőt hívják bábának (moaşă), aki segédkezik a szülésnél, ez a nő a legtöbbször már igen öreg. Mégis, a tradicionális társadalomban a bába amellest, hogy felügyelte orvosilag a szülést, ismerte és gyakorolta a szüléshez kötődő összes rítust, az egész szertartásnak ő volt a mestere.

¹⁸ A keresztiszülők (naşi) felügyelték a kisgyermek társadalomba való beilleszkedését, az első megtett lépésektől kezdve. Ők adtak tanácsot, és támogatták a jövőre nézve is. A keresztgyerekeknek (fin) kötelessége volt, hogy hálás legyen a keresztzüleinek, és ezt ki is kellett nyilvánítania betartván bizonyos etikettet, egy társadalmi protokollt.

¹⁹ Felhasznált adatok: Simion Florea Marian, i. m.; Artur Gorovei, i. m.

Bevezetés. Ez az a momentum, amikor az adott társadalom a szertartás celebrálásával elismeri az újszülött egzisztenciáját. Ennek a szertartásnak a „főszereplője” a keresztapa (naşul).

A születési rítusok bizonyos szabályozó formákhoz kötődnek, amelyek jóval megelőzik a születést. Íme, a mód, amely a születési rítusok esetében a kisgyermek világrajöttét előkészíti: *A nőnek gyermeke születik. Fiú lesz vagy lány? Az állapotos asszony kitalálhatja. Ha nehéz a terhe, fiú lesz, ha könnyebben viseli a terhét, akkor lány lesz.*

Abban az esetben, amikor egy nőnek nem lehet gyereke, az egyetlen megoldás, amelyhez folyamodhat, mágikus eredetű.

A neves román néprajzkutató, Artur Gorovei a múlt század elején az alábbiakat állította: *A terhesség* olyan állapot, amely számtalan mágikus gyakorlathoz, jövendöléshez, hiedelemhez, babonához kötődik, amely motiválja a számtalan előírást és tilalmat. A terhességi időszakban a terhes asszonynak ismernie kell azokat a mágikus formulákat, amelyekkel távol tudja tartani a rosszat. Így, az áldott állapotban lévő nőnek nem szabad megnéznie egy sánta, vak vagy nyomorék embert, hogy a születendő gyermeke ne szülessen ilyen hiányosságokkal. Ha akarata ellenére mégis meglát egy ilyen embert, a következőket kell mondania: „nem egyet látok, hanem kettőt”, mert így a hiedelem szerint semmi rossz nem történhet.

Efféle normák, szétszórta, tovább élnek még, a modern civilizációhoz alkalmazkodva. A kétegyházi (Békés megye) román asszonyok között közszájon forog az a történet, amikor egy asszony sok nyulat látott a televízióban, látva azokat rájuk csodálkozott, és mivel terhes volt, szült egy nyúltestű és emberfejű gyermeket. Az asszony, akivel ez állítólag megtörtént, még él, de az igazság teljesen más:

Ünnepi vetett ágy

szült egy beteg gyermeket, aki azonnal a születése után meghalt, és akit senki nem látott a falubeliek közül. Ebben az esetben arról van szó, hogy a népi képzelet és a már meglévő hiedelmek egybeestek, így az említett történet megszülethetett, és az emberek nem csináltak mást, mint a mitikus igazságot újraértelmezték. Ezzel a problémával Mircea Eliade²⁰ foglalkozik munkáiban, magyarázatot is fűz hozzá. A hasonlóság jelentős. Nem sokkal a második világháború végét követően, kutatásai során C. Brăiloiu Észak-Romániában lejegyzett egy tragikusan végződő szerelemről szóló nagyon szép balladát. A ballada hőse egy fiatal vőlegény. Egy erdei tündér beleszeretett a fiatalemberbe, és mivel ez nem viszonzta szerelmét, a féltékeny tündér pár nappal a fiatalember

²⁰ Mircea Eliade: *Littérature orale* című fejezet a *Histoire des littératures* kötetből, I, Paris, Gallimard, 1955, a 19. oldaltól

esküvője előtt belelökte őt a szakadékba. Másnap, a ballada szerint, néhány pázstor rátalált a holtestre és a fák ágai között lévő kalapra. Hazahozván, az úton találkoztak a halott menyasszonyával, aki miután megértette, mi történt, elsiratta szerelmét célozgatva az erdei tündér féltékenységére.

Ennyi a ballada tartalma. Annak reményében, hogy talál más variánsokat is, Brăiloiu megkérdezte a lakosoktól, mikor történt mindez. „Nagyon régen”, volt a válasz. „Ez egy nagyon régi történet”, állították. Tovább erősködve, a zenekutató megtudta, hogy az események nem is olyan régen, alig negyven éve történtek. Még azt is sikerült megtudnia, hogy a balladában szereplő fiatalember menyasszonya még él. Látogatása alkalmával Brăiloiu tőle is megpróbálta megtudakolni, hogyan is történtek a dolgok. Egy teljesen szokványos balesettel találkozott: egyik este, figyelmetlenségből, a vőlegénye belecsúszott egy szakadékba, de nem halt meg azonnal. Nyögéseit néhány arra járó meghallotta, akik beszállították a faluba, ahol nemsokára meg is halt. A temetésen ő is, mint a többi falubeli asszony, elsiratta, a faluban jól ismert siratóénekekkel. Sem ő, sem más nem tett semmilyen célzást semmiféle erdei tündérre.

Ebből kitűnik, hogy viszonylag rövid idő alatt – annak ellenére, hogy a fő tanú még élt – az események néhány adalékkal megtoldva átcsúsztak a mítoszba: a féltékeny tündér, a fiatalember meggyilkolása, a menyasszony siratóéneke stb. A falu lakosai közül többen tanúi voltak a valós eseménynek, mégis értelmetlen maradt számukra valami ebből a történetből. A házassága küszöbén lévő fiatal tragikus halála bizarr mértéket öltött, amelyet önmagában a baleset nem igazolt. Több mint valószínű, innen ered az a szándék, hogy rejtett magyarázatot találjanak, amit összefüggésbe hoztak a mítosszal. Az esemény mitizálása nemcsak a ballada alkotásában áll, a féltékeny tündért akkor is megemlítették, amikor szabadon mesélték el a régi történetet.

Amikor Brăiloiu megpróbálta szóba hozni a valós történetet, úgy, ahogyan elmesélte a volt menyasszony, a falubeliek azt mondták, hogy az öregasszony elfelejtette, sőt, az átélt szenvedések miatt elméje megzavarodott. Szerintük nem az öregasszony mondja az igazat, hanem a ballada!

Mutatis mutandis, a kétegyházi történet egy hasonló valós eset mitizálási folyamatát illusztrálja, egy olyan történetét, amely önmagában nemcsak értelmetlen, de indokolatlan is. Viszont a mítosszal való találkozás értelmet és motivációt ad a történeteknek, még akkor is, ha ez túllép a valóságon, átlép egy ideális rendszerbe, világba, amely a mítosz sajátossága. A mítosszal való találkozás után az újszülött értelmetlen halála motiválva lesz. Halálának okozója a mindenkori viselkedési normák megszegése, ami az egyensúly megbomlásához vezet. Ez a példa arra is felhívja a figyelmet, hogy ezek a születéshez kötődő hiedelmek és babonák alapjaiban még ma is aktívak. Íme, példának okáért, még egy évszázaddal később, mint ahogy Gorovei lejegyezte a már említett munkájában, Kétegyházán a kismamák még most is használják azt a mágikus formulát, hogy: „ketten nézzük, ketten látunk” vagy „ketten vagyunk, ketten csodálkozunk”, amikor csúnya dolgot, nyomorék embert vagy olyasmit látnak, amire rácsodálkoznak, s ezt a kisgyermek megvédése érdekében teszik.

Ugyanolyan aktívak azok a hiedelmek, amelyek a gyermek testen található anyajegyek származását magyarázzák. Ezek abból adódnak, hogy a terhes nő nem megengedett dolgot csinált a terhessége alatt.

Figyeljük meg, hogyan magyarázza egy kétegyházi anya a lánya lábán található anyajegyet:

Amikor másállapotban voltam a kisebbik lányommal, elloptam egy meggyet. Helyben meg is ettem, és megtörültem a kezemet a ruhámban. Ha hiszed, ha nem, amikor megszületett, ott volt a meggy alakú folt a lábán.

A harmadik nagy szegmens, a születés. Közvetlenül a szüléshez kapcsolódik egy sajátos hatalommal bíró szereplő – a bába. A szegmens magában foglal egy olyan rituális formulát, amelyet a bába mond el azonnal a szülés után. A román folklórban ismert a verses formulának egy nő- és egy hímnemű változata:

Ez a fiú (leány),
Akit felemeltem,
Légyen szerencsés
És okos
És vidám
És szerelemre éhes,
Légyen egészséges
És tanult és módos
Rendes ember,
Akit figyelembe vesznek.

Ez a rituális formula különösen abból a szempontból fontos, hogy rávilágít azokra a struktúrákra, azokra az emberimodell-komponensekre, amelyeket a román tradicionális társadalom fejlesztett ki. A modell több összetevőt (orvosi, intellektuális, esztétikai, morális, társadalmi) foglal magában, és összefüggéseikben ezek egy ideális ember képét adják.

A szülés eme fázisához érdekes megemlíteni azt a tényt, hogy a magyarcsanádi és a kétegyházi románoknál, amikor még otthon szültek az asszonyok, a szülés alatt, amelyet a bába felügyelt, a másik szobában vagy odakint a szülők és a férj többször elmondták *Szent Mária álmát* (*Visul Maicii Domnului*). Ima, amelyről azt tartották, hogy segít azokon, akik bajban vannak. Ez a közös imádkozás egy módja volt annak, hogy a momentum ünnepélyességét szakrális szintre emeljék. Napjainkban a gyerekágyas anyukák leírják ezt az imát, és a párnájuk alá teszik.

A következő rész a profilaxia (megelőzés), amely halmozza az elhárító orvoslás elemeit, és amelyik kettős funkcióval bír. Egyrészt elősegítették az anya normális állapotához, valamint a társadalomba való visszatérését, másrészt az újszülött védelmezését szolgálták a betegségektől, a rontó lényektől. Ez a szokás még ma is él a magyarországi románok között. Különböző ajándékokat visznek az újszülöttnek, miközben a következő rituális formulát mondják: *Mi keveset adunk, az Isten sokat adjon!* Megőrződött az ígézés hiedelme is, amely a magyarországi románoknál még ma is nagy szerepet játszik. Azok rendelkeznek ezzel a mágikus hatalommal, erővel, akikben erős érzelmek dominálnak, mint amilyen az irigység vagy a gonoszság. A szemmel verésre (diotet) úgy tekintenek mint ártó cselekedetre, amire bárki képes, aki nem tartja be a társadalom szokásait, mint például az újszülöttre való rácsodálkozás tilalmát:

A kisgyermeket meg lehet ígézni úgy is, ha valaki nagyon rácsodálkozott. Hogy meg ne verje szemmel, volt, aki kést rakott a kisgyermek feje alá, a látogató pedig háromszor megköpködté.

Nézzük meg, hogyan gyógyították a megigézett gyermeket Kétegyházán:
„A szemmel verést ráolvasással gyógyították: elmentek a kúthoz tiszta, meg nem kezdett vízért, amit egyenesen a kútból húztak. Amíg felhúzta a vödöröt, nem volt szabad levegőt venni. Egy pohár vizet mert a vödörből, vigyázni kellett, hogy egy csepp se essen ki. Beletett a pohárba kilenc morzsát. Amíg egy késsel háromszor keresztet vetett, mondta az igézés elleni szöveget:

Útnak indult kilenc molnár kilenc molnárnéval,

Kilenc késsel, kilenc ollóval,

Énekelve, jajgatva.

Senki őket ne hallja,

Csak Szent Mária

A mennyek kapujából és mondja:

– Merre tartotok, ti kilenc molnár

És kilenc molnárné,

Énekelve, táncolva

És tenyérből tapsolva?

– Hát megyjünk X-hez,

Húsát megegyük,

Vérét kiszívjuk,

Halálát készítsük.

– Hát, ti oda ne menjetek.

Menjetek virradatnak,

Menjetek keletnek,

Ott van madár-zadár,

Húsát egyétek,

Vérét szívjátok,

Halálát készítsétek!

Az igézés elleni szöveget (o dăscântat) háromszor mondják el, háromszor csináltak a földön a késsel keresztet, és ráfújtak a pohárra háromszor. Volt, aki kilencszer mondta el a szöveget, kilenc keresztet csinált a késsel a föld felszínén és kilencszer fújt a pohárra, és ezután elment a beteghez, és adott belőle, hogy igyon. Majd a vízbe mártotta az ujját, és keresztet vetett a beteg homlokára, majd kiment és ráöntötte a kutyára. Az igézés elleni szöveg csak akkor használt, ha ellopták, vagyis hallásból tanulták.

És végül szólnunk kell arról, hogy a születési rítusok rendszerén belül a keresztapa tekintélyuralmat élvez. Általa válik legitimé az újszülött léte, valamint általa lesz az újszülött mint önálló egyén nyilvánosan elismerve és elfogadva. Önállósága, identitása elsősorban abban nyilvánul meg, hogy az újszülött saját nevet kap, és egyben a keresztapa családján keresztül új rokoni kapcsolatba integrálódik. Az újonnan létesített rokoni kapcsolat ugyanolyan erős és szigorú, mint a vérrokonság.

Az újszülött társadalomba való integrálódása a kereszteléssel be is fejeződik. Ezt a részt sok rituális verses formula fémjelzi. Mindnek az a feladata, hogy biztosítsa a kisgyermek problémamentes beilleszkedését az új világba.

Czeplédiné Gurzó Mária

Menyegző után*

(Részletek)

Méhkerék községben, a vőlegény házában az ifjú pár bizonyos mitikus eredetű rítusok és ceremóniák révén foglalta el új státusát. A menyegzői sátor elé még a násznép érkezése előtt elhelyeztek egy asztalt, amelyre kitétték a kalácsot, a szenteltvízzel teli tálat és a bazsalikomot. Az ifjú pár ugyanúgy háromszor körbejárta az asztalt, mint előzőleg tette ezt a templomban az Úr asztala körül az egyesítési ceremónia alatt, s ezekben a pillanatokban búzamatot szórtak a fejükre, szenteltvízzel locsolták le őket. Mindezek olyan mágikus jelentéssel bíró ünnepi rituálék, amelyek a beilleszkedést, a termékenységet és az új otthon felavatását szorgalmazzák.

Méhkeréken ezt a rituálét két szűz lány végezte el: egyikük a búzamatokat szórta és szenteltvízzel locsolt, a másik feldobta a kalácsot, a jelenlevők pedig igyekeztek azt elkapni, hiszen a kalács a bőség, a gazdagság, a jó és a szerencse jelképe.

Ekkor a résztvevők közül valaki ezt kiáltotta: „Nem azé a kakukk, aki hívja, / Hanem azé, aki elkapja.”

A szerencsés darabokká törte a kalácsot, a násznép ügyesebb tagjai pedig elvettek belőle egy-egy darabot.

A víz az ember életének minden fontos pillanatában jelen van. Felbukkan a keresztelőn, a menyegzőn, a temetésen. A víz szerepéről vallási szempontból Mircea Eliade így fogalmaz: (a víz) „*lemossa a bűnököt, tisztít és föléleszt*”. T. Papahagi is három témára vetíti ki a víz jelentőségét: „*az élet forrása, tisztítóeszköz, újraélesztő központ*”, Gh. Vrabie szerint pedig: „*A víznek az ember életében gyógyító értéke van, a »szent« jelzővel illelhető*”; „*Nem kell elfeledkeznünk az erre az elemre a legrégebb idők óta használatos jelzőkről, a víz jelentőségéről a görög filozófusok értelmezésében, a hindu rítusokban és az iszlám vallásban betöltött szerepéről, de a mai Indiában és Indonéziában tartott, vízzel kapcsolatos ünnepekről sem.*”

A bibliában a víz az élet és a boldogság szimbóluma. A kenyeret adó búza a termékenységet, a bőséges termést jelképezi.

A bazsalikom is igen kedvelt, misztikus jelentéssel bíró növény. Számos rítus: vallási és profán szokás, családi esemény kísérője. I. Filipciuc szerint a bazsalikom „*a boldogság metaforája*”, O. Papadima pedig a „*a lányok és a szerelem virágának*” nevezi. A hagyományos mentalitásban a tömjén és a bazsalikom megvéd a rossz erőktől. E mentalitásból kifolyólag a méhkeréki románok a háztető utca felőli részére egy csokor bazsalikomot helyeztek, azt remélve, hogy a növény megvédi otthonukat bármilyen szerencsétlenségtől. A templomi szertartásokon és az emberi élet legfontosabb eseményein ugyanolyan szent jelentéssel bír a bazsalikom, mint a szenteltvíz. „*Az elmúlási rítusok a menyeg-*

* Teljes cím: *Rítusok, szokások és népi mondókák a menyegző után*

zón a bőséget, a termékenységet és a bő gyermekáldást kívánó rituálékkal kerülnek szembe (ilyen az étellel, itallal roskadásig terített asztal, a búzamazsórás az ifjú pár fejére, illetve az a pillanat, amikor a menyasszony vagy a nászasszony a föld négy csücske felé dobja a kalácsdarabokat).” Méhkeréken ezek a termékenységi rítusok ünnepélyes keretek között zajlanak, az ifjú pár, mint már említettük, háromszor megkerüli az ünnepi asztalt. „Az asztal körbetáncolása a házasság érzésének örömét, a zenéből és táncból fakadó örömet jelképezi. Ez a ceremónia a régi vallási rituálé töredéke, amely a héber, illetve egyéb régi keresztény vallási kultuszából maradt fenn.”

Az asztal körül kialakult kör a jegyespár kapcsolatának, a házasság és a termékenység tartósságát is szimbolizálja.

Szintén Méhkeréken szokás az, hogy a menyasszony, amikor újdonsült férje szüleinek házába érkezik, néhány soros beszélgetést folytat anyósával.

- Jó estét, anyám.
- Jó estét, menyem.
- Mit hoztál, menyem?
- Jókedvet, anyám.

Rafila Juhász (Gurzó)

A köszöntés után az anyós a jó kedély jeléül kalácsot és egy üveg pálinkát ajándékoz menyének azért, hogy az új családtag jó és vidám legyen új otthonában. A gesztushoz néhány üdvözlő szót is fűznek: „Éljenek szerencsével / Életük legyen virágos tavasz / Bőséges ősz.” *Rafila Juhász (Gurzó)*

Mind az üdvözlő szavak, mind pedig a jókívánságok mágikus töltetűek, a régi időkből származnak. Egy misztikus világot zárnak magukba, egy ősrégi gondolkodásmódot, amelyen keresztül szavakba formálódik a varázslat.

P. Caraman a *Népi varázslatban* így ír: „A mindennapi etikánk, a különböző jókívánságokkal együtt nagyrészt a varázslatra alapul! Mert mi lenne ez a sok illedelmes megszólítás – »jó reggelt«, »jó napot«, »jó estét«, »jó éjszakát«, »szép álmokat«, »jó utat«, »isten hozott«, »jó étvágyat«, »egészségedre«, »jó időt«, »köszönöm« –, mint megannyi mágikus kifejezés, amely a magába zárt jót igyekszik azokra az emberekre árasztani, akiknek szól.”

Méhkeréken az anyós jókívánságai után a menyasszony a Vasile Poiendan-tól ismert verssel köszönti anyósát:

Vörös zsálya koszorúban	Mert eladott nagy kedvesen
Vidámságot a lagziban,	Fehér selyem pénzekér'
Igyatok és egyetek,	Más házába menjek én,
Amiként szeretnétek.	Fehér papírpénzekér',
Madaracska, madárka,	Emberek jóságáér'.
Drága kicsi anyácska,	Édesanyám azt mondta,
Sokat szomorkodott ő,	Mikor házát elhagytam,
Míg a leánya fel nem nőtt.	Mikor látom anyósom,
Kincse nem is voltam én,	Gondoljam, hogy édes jóm,
S mégis kincsét elvitték.	Apósom, ha elém jő,
Nem ismerte szeretetem,	Azt higgyem, hogy apám ő.

A népi alkotás a fiatal viselkedési formáját írja le a beilleszkedéskor az új családba. A néprajzi kutatások szerint az arának szeretnie kell férjét, új szüleit, s magától értetődően jó háziasszonynak kell lennie. Elismeréssel beszél az

anyja mellett eltöltött életéről, s egyben magáévá tesz egy viselkedési mintát, amely az új emberi törvényeknek megfelelő.

A kétegyházi románok is egy sereg jellegzetes rítust és különféle rendeltetésű rituálékat gyakorolnak a szigorú törvények alapján élő fiatal sorsok befolyásolása érdekében. Florica Santău szerint ebben a közösségben „amikor a nászmenet a vőlegény udvarának ajtajához ér, valamelyik szakácsnő az összetartás reményében teleszórja sóval a fiatalokat; kenyeret nyújt át, hogy jók legyenek, búzát, hogy gyerkeik szülessenek (hogy sokasodjanak, mint a búza)“.

A só a bibliában is a romlatlanság jelképe. A tartósság jelképével kívánnak a jegyespárnak egy szétbonthatatlan, jó házasságot. Az elsődleges üzenete ennek a rítusnak maga a termékenység, a megtermékenyítés.

Méhkerékhez hasonlóan Kétegyházán is a násznép a templomi esketés után a nagyapák házához megy. Az ifjú párt érkezésekor teleszórták búzával, meglocsolták szenteltvízzel, és amikor a tányér kiürült, a földhöz vágják, hogy soha ne legyen üres.

Az új párt tehát szinte egyfolytában ősrégi rítusok kísérik, amelyek varázslatot zárnak magukba, nemzedékek által megőrzött hiedelmeket tükröznek.

A magyarcsanádi románok is ugyanilyen rítus alapján fogadták a jegyeseiket: „Az esketésről érkező jegyeseket a küszöbön kaláccsal és mézzel várták.“

Ezt a kedvező jelképet a helybéli románok a velük együtt élő magyaroktól vették át. A küszöbhez rengeteg népies, mágikus hiedelem fűződik, amely a gazdag fantáziájú népi egyént tükrözi.

Mircea Eliade szerint: „A szeretetnek vannak saját őrei, vallásos lelkiületek, amelyek megakadályozzák a gonosz erők behatolását, a betegséget hordozó démonok hatalmát. Egyes keleti népeknél (Babilónia, Egyiptom, Izrael) a küszöbön állva hirdettek ítéletet. A küszöb és a kapu egyenesen és konkrétan bizonyítják a kozmikus folyamatosság megszakadását. Ebben rejtőzik a nagy vallási jelentőség: egyszerre szimbólumai és eszközei az elmúlásnak.“

Amíg a só a tartósság jelképe, a méz az édesség, a méhecske a szorgalom szimbóluma, szerepük könnyen érthető, mert általuk befolyásolhatók a jó erők, az új otthon sorsa. Egy megelégedett, harmonikus életet kívánnak, sok szorgalmat és gazdagságot.

A battonyai menyasszony is rengeteg akadálnak van kitéve a ház küszöbén, és mindezeknek nem csupán ünnepi a színezetük, de az ősi rítusokhoz tartoznak. Amikor az ünneplő násznép a nagyapák házához ér, a kapuban két ór által vigyázott „vízzel teli kádat“ talál. Ezekkel a vőfélyek alkuba bocsátkoznak. A vőfélyek vámot ígérnek, ha „átmeneti pallót“ tesznek. A hidat „kukorica-szárból“, „kenderből“, „lopótökből“ stb. készítették, de nem fizettek, csak a „vászontekercsért“. A menyasszony által felszedett szöttek az anyós számára volt ajándék, amely az egyesülés rítusát fejezte ki, a vámot viszont a szakácsnők kapták, akikről feltételezték, hogy jó ízű ételeket főztek.

Ez is egy rítus. Az apósok házában az örömanya „kenyérrel és két gyertyával“ fogadta menyét. Az új meny viszont egy ingnek való szöttek ajándékoz az anyósnak, és megcsókolja. Az ajándékcseré az egyesülés rítusához tartozik.

Ma egyes bekiáltások kivételével a románok Hajdú-Bihar megyében magyar köszöntőket használnak. A búcsúztató után a rokonság a szokásos rituálék kíséretében a multságba indul.

Él-e hagyomány bármely eleme életében (mindennapjában)? Eleven-e a tradíció ma még (általában is)?

Luczai Miklósné

A hazai románság az ország keleti határsávja mentén élt és él (ma már az ország különböző területein is). Az idők távlatából több száz évre tehető ittlétünk. Evlia Cselebi török utazó feljegyzései szerint az ezen a vidéken élők magyarul és románul beszélnek, szorgalmasan dolgoznak. A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírásában (Káldy-Nagy Gyula, Békéscsaba, 1982) ma is létező román család- és keresztnévek, valamint foglalkozásmegjelölések is szerepelnek, többek között a gyulai Nagyrománvárosnak nevezett városrészen. A náhijékhez (török közigazgatási egységek: Gyula, Arad, Békés, Zaránd, Bihar, valamint Musztafa pasa Vakuf birtoka) tartozó falvak mindegyike fel van tüntetve az ott élők felsorolásával (apa, fiú, és milyen értékkel rendelkeznek) – a pontos adózás céljából. Ezek között találjuk például Nagyváradot és a ma is létező Bihar, Békés, Csongrád megyékbeli, valamint az Arad környéki helységeket, szinte változatlan elnevezéssel, de többel már csak sorvadt, egy-egy tanya vagy más terület elnevezésében találkozhatunk, mert elvonulásukkor a törökök elpusztították az általuk békén hagyott, nekik termelő világot. Az emberek a mocsaras vidéken bujkálva éltek túl a szörnyű pusztítást.

Később, a XIII. században a királyi birtokok tulajdonosai munkaerőhiány miatt betelepítettek németeket és erdélyi románokat. Ezek az új lakók magukkal hozták vallásukat, hagyományaikat. Faluközösségekben, kompakt egységben éltek. (Méhkerék, Kétegyháza, Magyarcsanád, de a többi kb. 19 falu is román többségű volt). Gyula város településszerkezete, városrészei szemléletesen tükrözik a telepítés egységességét: Magyar-Gyula, Németváros, Nagyrománváros, Kisrománváros. Templomaik (római katolikus, református, két görögkeleti ortodox) az ott élők magyar, román és német emberek imahelyei voltak. Mindegyik nemzetiség a maga gazdag kulturális, vallási hagyományai szerint élt (1945-ig szinte egyáltalán nem keveredtek). Hagyományaik átszöttek életük minden területét: munka, szórakozás, hitélet, erkölcs.

Az ezután következő hatalmas társadalmi, ideológiai változások az egész országban teljesen átalakították az addig kialakult rendet, fellazították, illetve presszionálták az emberekben mélyen gyökerező kulturális, vallási hagyományok, rítusok gyakorlását. A nemzetiségek kulturális hagyományai (tánc, ének, rítusok) mélyebb tartalmukat veszített kulturális programokká változtak. Jól tudjuk, a kollektivizálás elől sokan a városokba menekültek, a falvak fokozatosan elsovadtak, a régi közösségek felbomlottak.

Én apai ágon gyulai, anyai ágon körösszakáli román vagyok. Azért is éreztem szükségét a fenti történelmi kitérőnek, mert egyrészt így világosabb: nyelvünk (már amennyire megmaradt), hagyományaink nagy része Románia bihari, bánáti, a Nyugati-Kárpátok, Körösök vidékeinek öröksége, másrészt mert nevünk több más gyulai román családnéval együtt szerepel a török összeírás-

sokban. 1949-ben születtem, két civilizáció határán. 14 éves koromig Körös-zakálban éltem. Szerencsésnek mondhatom magam ezért. Nagyszüleim és az ott élők révén megismerhettem annak a paraszti világnak minden nehézségét, de szépségét is, mely akkor még magában hordta a tradicionális falu szigorú rendjét, gondolkodását, erkölcsét, mélyen a természet- és Isten tiszteletén alapuló hitvilágát, évszakokhoz, vallásuk (többségében görögkeleti ortodox) ünnepeihez kapcsolódó szokásaikat. A teljesség igénye nélkül említem ezeket mint elemeikben ma is élőket.

Karácsony: böjt, a bűnbánás és az örömhír várása, Jézus, a Megváltó születésének magasztos ünnepe, a gyermekek és felnőttek kolindálása (korindálás – így is használatos), turkajlás, pásztorjárás, betlehemes. Új év: köszöntők (sorcova), babonák. Vízkereszt: víz- és házszentelés, lányoknál a szentelt bazsalikom őrzése, a jó templomjáró fiúk kereszttel járása. Nagyböjt: étkezési szokások, Szent Toader-napi főttbúza-torta (coliva), házasságkötési és egyéb tilalmak, szerdai-pénteki misék. Virágvasárnap: a szentelt barka átvétele. Húsvét dramatikája: nagycsütörtöki esti szenvedéstörténet a 12 evangélium alapján, nagypéntek: Jézus ágyának feldíszítése (régén csak lányok!), a feltámadás, a körmenet (a legérdemesebb legények vitték a zászlókat), a feltámadási gyertya megőrzése, a halottak húsvétja. Pünkösöd: búzaszentelés, az otthont védő búzakoszorú fonása, a napfordulók, Péter-Pál, Nagyboldogasszony ünnepeihez, az emberi élet ciklusaihoz (születés, házasság, halál) tartozó rítusok, tennivalók, tilalmak.

Semmilyen szokás nem alakult ki véletlenül, semmi nem volt öncélú. A közösségről és benne az emberről szóltak. Átszötték az emberi kapcsolatokat, viszonyokat a családon belül, a rokonságban, a családot erősítő keresztmamaságban... A napot, a napi teendőket is meghatározták a hogyan jó, a mit hogyan nem jó tenni. A lakóhely, a konyha, a tűzhely, az étkezés, a gyógyászat, a mező, a föld, az állatok, a napszakok, évszakok, időjárás, az égítetek, csillagok állása – a tér, az idő, minden mindennel összefüggött és meghatározó volt a megélhetés, a család boldogulása szempontjából, és mindezek Isten és a természet akaratának függvényében. A rend, a szabályok betartásától a létük függött.

Amint említettem, tudjuk, hogyan bomlott fel ez a természetes rend, életforma. A kérdés: mennyire maradtak meg hagyományaink, maradt-e bennünk, bennem valami ezekből? Természetesen igen. Az általam ismert románok – korrúktól is függően – többé-kevésbé magukban hordják elődeink hagyományait. A mai társadalmi helyzetüktől függetlenül, elsősorban az idősebb generáció, főleg a családi és vallási, de a mindennapok szokásait is őrzi. A mai viszonyok adta kereteken belül a fiatalabbak egyre inkább tudatosan őrzik a népi zenélést és táncagyományainkat, például a méhkeréki Nyisztor Györgyét és Kovács Jánosét, melyek több kutatót inspiráltak, többek között a hetvenes években a Halmos-Sebő párost. A Román Kulturális Napok, az évenkénti gasztronómiai fesztivál már tudatosan hagyományőrzők. A húszéves Magyarországi Román Kutatók Intézete tudományos alapossággal végez történelmi, etnográfiai kutatásokat, publikálja ezeket. A magyarországi román sajtó keresi és bemutatja azokat az embereket, eseményeket, akikben élnek, illetve továbbviszik a ma is értékes, embert szolgáló hagyományainkat az iskolákban megkezdődött a népismeret oktatása.

A magam életében a mindennapjaimban is alkalmazok szokásokat. A kenyeret kereszttel szegem meg, az ételkészítésnél igyekszem figyelembe venni

a böjti időszakokat, vannak dolgok, amelyek végzése közben a mai napig fülembe csengenek nagymamám megjegyzései, figyelmeztetései: „ezt így tedd, mert”, vagy „ezt ne tedd, mert”, a közmondások. Szüleim által a görögkeleti ortodox vallás tanításai szerint nevelkedtem. Hagyományaimat a családomon belül is igyekszem tartani. Számomra, de vallásos vagy kevésbé vallásos román barátaim számára is magasztosak ünnepeink. Számon tartjuk őket és a hozzájuk tartozó szokásokat: kalácsot is kínálunk a keresztelőn, az esküvőn és a gyászszertartások után. A szentmisék után kapott „prescura” az áldozat szent kenyere. Ebből hazaviszünk azoknak is, akik nem voltak jelen.

Most, november közepén, elhagyva a Mindenszenteket (mi tavasszal, a halottak húsvétján szoktunk megemlékezni elhunytjainkról, de már évtizedek óta Mindenszentekkor is kimegyünk a temetőbe, rendbe tesszük, feldíszítjük sírjaikat), megkezdődött a karácsony böjtje, készülünk a Megváltó eljövetelére. A bűnbánatot, a reményt és a fényt jelképező adventi koszorúk és gyertyák mint új, közös szokások az asztalra kerülnek nálunk is.

Számomra a legszebb szokás, mely gyermekkoromtól él bennem és a közösségben, melyben felnőttem, a kolindálás (korindálás). A kolinda (colinda) Jézus születésének körülményeit, örömhíret hirdető külön műfajt képező lírai ének. Karácsony szombatján előbb kora este a gyerekek – kalácsért, dióért, kolbászért –, majd éjszaka a felnőttek jártak házról házra engedélyt kérve a gazdától: „Slobodu-i a colinda?” (Szabad-e kolindálni?), és engedélyt kapva szállt a csendes éjszakában az angyali hír: a kis Megváltó megszületett, örömmel és dicsérettel hirdessük: „Dicsőség a mennyben Istennek és békesség a jóakarató embereknek.” Ezek a tiszta, magasztos énekek mindegyike azon egyszerű emberek kreációja, akik a maguk életére vetítetten ábrázolják a szegény, vajúdó Mária helykeresését, József óvó hűségét, a hidegnek, szélnek kitett kis Jézus kiszolgáltatottságát, Mária aggódó, nyugtatgató anyai aggódását, a három királyok hódolatát, az ünnepre, dicséretre való felszólítást: készüljetek, készítsétek házaítokat, asztalaitokat, lelketeket: itt a karácsony. A kolindákat az egyház mint a karácsonyi ünnepkörhöz tartozóakat fogadja el. Szájhagyomány útján terjedtek. Ma már számtalan feldolgozásban élnek tovább (feldolgozott román kolindákat Bartók Béla is). Magyarországon, a Hajdú-Bihar és Békés megyei románlakta községekben néhány idősebb még az eredeti, az arhaikus időköt idéző variációikat is ismeri és énekl. Mi, de több barátunk is folyamatosan jártunk kolindálni (korindálni), természetesen sokáig diszkrétan, majd a kilencvenes évek elején itt, Gyulán, november végén, karácsony előtt, néhányan összejöttünk együtt kolindálni. Felszabadultan, örömmel, tiszta szívből énekeltünk. Eldöntöttük, elmegyünk azokba a falvakba, ahol felnőtünk.

Ennek immár húsz éve. Kórus lettünk, és azóta is minden december elején útra kelünk és bejárjuk a románlakta települések nagy részét, de kolindálunk Budapesten, Szegeden is. Utánunk sorban alakultak kolinda-kórusok, és Méhkeréken például felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül, két éve már kolinda-fesztivált rendeznek.

A változó világban így változnak vagy élnek tovább hagyományaink, és észrevétlenül is az életünk részei valahol. Tárgyi és szellemi örökségünk ma is érték, tudatos őrzésük feladatunk.

Kiss Adél

Magyarországi, román értelmiségi családból származom, Gyuláról.

Ótthon a családban nem beszéltünk románul, a román vallási vagy népi hagyományokat nem tartottuk, mivel városi környezetben ezek az ünnepek másképp élnek, mint egy zártabb, kisebb közösségben. Viszont rendszeresen jártunk Romániába, így az országot gyerekkoromtól ismerem.

A gyulai „román gimnáziumban” érettségiztem, és Kolozsváron a „Ioan Andreescu Művészeti Akadémián” diplomáztam, így románul is megtanultam.

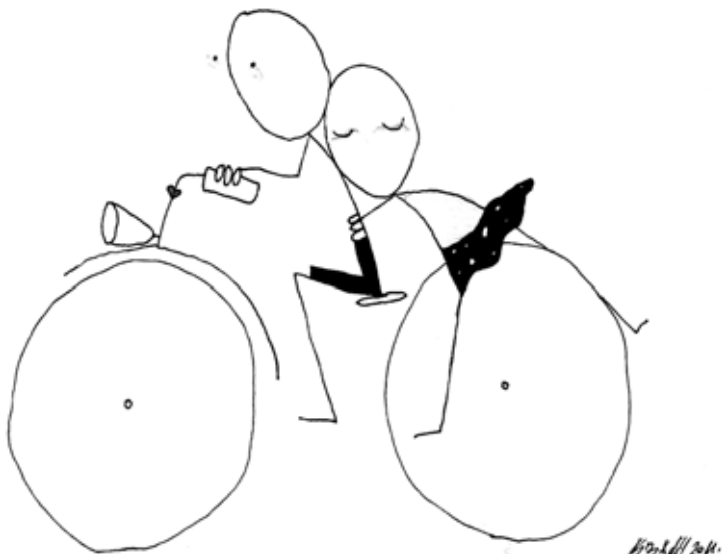
Nyitott szellemiségű légkörben nőttem fel, így az soha nem volt szempont – sem pró sem kontra –, hogy kinek mi a nemzetisége. Édesapám a munkája kapcsán aktívan is részt vett a gyulai román kisebbség mindennapjaiban.

Mivel alkotó ember vagyok, az utóbbi években többször hívtak nemzetközi művészeti projektekből részt venni, és ezeken az eseményeken a második este a tábortúznél mindig felmerül a körkérdés, hogy „kik vagyunk, honnan jöttünk”. Én ezeken az estéken azt válaszolom, hogy magyarországi román származású ember vagyok. Mivel a művészetnek – véleményem szerint – nincs „nemzetisége”, így ilyenkor kizárólag az alkotó és munkája „ítéltetik”.

A mindennapi életemben elítélem azokat a helyzeteket, amikor valakit a vallása vagy a nemzetisége kapcsán rangsorolnak.

Véleményem szerint minden nemzetiségnek a jelenben, konstruktív gondolatokon keresztül kellene megmutatnia azt, hogy MÁSOK vagyunk, éppen ezért ÉRTÉKESEK, nem pedig a mindennapi politika által szított gyűlölködést fenntartani.

...és akkor talán a világban a második este, a „tábortúznél” mindenki büszkén vállalná a nemzetiségét, adott esetben éppen azt, hogy magyarországi és román...

KISS ADÉL | BICIKLI

Ivános Illés

Elindultam szép Erdélyből*

– Na, mit mondtam neked, ugye, hogy magyar neve volt azelőtt? Emlékszel? Ez volt a Savoyai Jenő herceg utca. Ez itt a kereszteződésnél pedig a Lanovics utca. De csak volt. Hiába, csak műveltebb emberek voltak a múlt rendszerben a városi vezetők. Tiszteletben tartották a magyarok érzelmeit is: magyar feliratok, utcanevek, színház. Piarista gimnázium és öt újság hirdette a magyar nyelv létezését, pedig akkor nem voltunk „testvérek”. Szegény Müller Kálmán és társai, nem ilyenek képzelték a jövőt...

– Erről jut eszembe egy jópofa vicc, amelyet a szabadkai magyaroktól hallottam, akik itt jártak csencselni. Azt kérdezték egy magyar diplomatától egy nemzetközi hangversenyen, miért nem haragszanak a magyarok a törökökre. Elfelejtették, hogy másfél századon keresztül uralkodtak Magyarországon? Mire a diplomata azt felelte: az igaz, de azok nem ünnepeltették a magyarokkal a mohácsi vétszt... Jó, mi? Érted, mire megy?

– Értem. Viszont azt is látom, hogy te sok mindennel nem vagy kibékülve. Miért?

– Mert minden akció ellenakciót szül. Minél jobban kisemmiznek egy nemzetiséget, annál nagyobb az ellenállás. Jugóban miért nem morognak a magyarok? Mert nemcsak szavakban, a valóságban is egyenjogúak a szerbekkel és a többivel. [A könyv ebben az esetben az 1989-es helyzetképet vázolja! A szerző.] Saját szememmel láttam egy odavalósi magyarnál egy hivatalos kétnyelvű idézést. Ha én magyar zenét akarok hallani, az újvidéki rádióban keresem, nem a magyarországiában, amelyből mintha kiűzték volna azt.

– Az újvidéki vérengzést miért nem említed, a kivégzett negyvenezer magyar esetét? Nem vagy te egy kicsit elfogult, nacionalista érzelmű ember?

– Apai ágról franciák voltak az őseim, Thiriék. Talán ezért lázadok a köntörfalazás ellen... Most az hírlík, hogy Újszentesen is, Dobai Pista falujában – tudod, a futballistáiban – megszüntetik a magyar nyelvű tanítást. Ők úgy mondják, hogy a „s-a autodesfiintat”. Vagyis: önként szüntette be a működését.

– Kik azok az „ők”?

– A volt vasgárdisták, akikből kommunisták lettek.

– Lehet, hogy volt vasgárdisták is kerültek vezető pozíciókba, de országaink vezetői nem szélkakasok, olyanok, akik messzebbre látnak. Az igazi szocializmus az, amit Thomas Morus hirdetett az *Utópia* című írásában – a népek közötti egyenjogúság...

– Ezt én nagyon jól tudom, de sajnos kevés az igazi szocialista felfogású ember. Itt egy az elmélet, és más a gyakorlat, barátom.

– Nézőpont kérdése. Nagykárolyban járva az ottani románok arról panaszkodtak, hogy a magyar nemzetiségi eladók játsszák a süketet, ha románul szólnak hozzájuk a vevők. Nagyszébenben pedig a szászokról hallottam ilyen panaszt.

* Regényrészlet, 1992

– Az csak ürügy a nacionalizmus uszítására. De várj csak! Jártál Szebenben is? Na látod, egy ottani esettel is tudom bizonyítani, hogy különös bánásmódban részesítik mindazt, ami a magyar kultúrával függ össze. Anyám húga annak idején Szebenbe ment férjhez. Évtizedeken át a Petőfi utcában laktak, most is ott lakik a család, de az utcát már strada Tipografilornak nevezik. Egyszer, rokon látogatáskor, azt kérdeztem az egyik sógoromtól, aki neves román tanár ott, miért másították meg az utca nevét? Ő azt felelte: „Miért ne? Mi köze van Petőfinek Szebenhez?” Én meg elszavaltam neki: „Négy napja dörgött az ágyú Vízakna és Déva közt...” És románul is megmondtam, miről szól a vers, majd a volt Petőfi utcával párhuzamban lévő Schiller utcát hoztam példának.

– Ez még nem bizonyítja, hogy a magyarok harcoltak ott is 1849-ben.

1973-ban megjelent az első román nyelvű szépirodalmi antológia 2100 példányban, *Muguri (Rügyek)* címen, amely magában foglalja a magyarországi román írók, költők, publicisták sikerültebb alkotásait. A terjedelmes könyv tartalmának egyharmada az én írásaimból áll. Olyan versek és elbeszélések, amelyek a Foia noastra és a Calendarul Nostruban jelentek meg húsz év alatt. Az antológia megjelenése után három évre napvilágot látott az önálló verskötetem *Vioana cu cincii strune (Öthúrú hegedű)*, amely a saját verseimen kívül harminckét magyar vers fordítását is tartalmazza. A hegedűnek az ötödik húrja. Könyvem keresztmetszetet ad a magyar irodalomból – Csokonaitól kezdve Csoóri Sándorig –, olyan versekkel, amelyek még nem jelentek meg román nyelven.

A Tankönyvkiadónál megjelent könyvről azt írta többek között Domokos Sámuel a Magyar Nemzetben:

„...Kötete értékes fejezete magyar műfordításai legjelentősebb költőinktől: Csokonaitól, Vörösmartytól, Petőfitől, Vajdától, Adytól, Babitstól, Juhász Gyulától, Kosztolányitól, József Attilától, Radnótitól, Illyéstől, Sinkától és Kassáktól. De figyelme kiterjed néhány jelentős kortárs költőnkre is. Juhász Ferencre, Weöres Sándorra. Ezekből a tolmácsolásokból költészetünk egész kis antológiája állítható össze, s jól hozzájárulnak költészetünk jobb megismeréséhez. A magyarul jól tudó Ivános tartalmilag és formában híven közvetíti a magyar verseket, s nehézségei inkább mai költőink kötetlen versformáinál adódnak. Meggyőződésünk, Ivános e kötete nemcsak a hazai román kultúra eseménye, de gyarapodást jelent az egyetemes román irodalomnak is.”

Örültem a méltatásnak, és annak is, hogy Illyés Gyula írt egy meleg hangú levelet. Tőle három verset fordítottam: *Megy az eke, Buda 1945. május* és a *Szekszárd felé* címűeket, ezek egy évkönyvben jelentek meg. Illyés Gyulával kapcsolatban is volt egy kis vitám Bucurestiben, amikor mint a román írók vendége a szövetség székházában jártam. Zaharia Stancu volt az írószövetség elnöke, akit igazi szocialista embernek ismerem. Szép emlékem maradt a vele való barátkozás, valamint Eugen Jebeleanuval, Szász Jánossal és Veronica Porumhacuuval, aki verset is írt a hortobágyi magyar parasztokról. Nos, akkor is találkoztam disszonáns hangokkal, a „kontinuitás” kérdésével. Egyik, irodalommal foglalkozó román azt állította, hogy Illyés gyűlölte a román népet. Cikket írt valamelyik francia lapban, hogy Romániában csorbítják a magyar nemzetiség jogait, mert megszüntettek sok magyar nyelvű iskolát. Az asztaltársaságot érdekelte a téma. Kíváncsian figyelték, mit válaszolok. Szokásomhoz híven becsületesen elmondtam a véleményemet, habár éreztem, olyan helyzetben vagyok, mint a Krisztus, amikor

megkérdezték a zsidók, hogy fizessenek-e adót a római császárnak, vagy sem. Ha azt mondja, hogy igen, ellene uszították volna a polgárokat, ha azt mondja, hogy nem, jelentik a római hatóságnak. Krisztus azonban – akiről a nagy francia tudós, Ernest Renan azt írta, hogy rendkívüli ember volt – így felelt: „Kinek a képe van a pénzen, a császáré? Akkor adják meg a császárnak, ami a császáré.”

Mint magyarországi román író, a „mezsgyéről” szemléltem a két nép közötti vitákat. Azt mondtam Illyés költői és emberi magatartásáról:

– Vajon lehet-e románellenes az a költő, aki mesterien fordította a *Mioritát* (*Báránjka*) és a román költészet más gyöngyszemeit? Ha írt is a *Le Monde*-ba vagy más francia újságba, abban Illyés a népe jogát védte. Mint annak idején Octavian Goga, amikor írásaival ugyanezt tette az úri Magyarországon.

Akkoriban sokat jártam az országban, és külföldön is. Egy csehszlovákiai utazásom alkalmával egy szlovák vámtisztel volt vitám, amiért azt mondtam, hogy ennyi forintom és ennyi meg ennyi „cseh” koronám van. Dühös lett.

– Melyik az a „cseh” korona, mutassa meg nekem!...

Nem kapcsoltam rögtön, erre rámutatott a pénzre, hogy azon nemcsak a „cseh”, hanem a „szlovenszko” is rajta van.

– Mi így szoktuk meg – mondtam, mire még haragosabban kezdett lekéztetni. Már-már azon voltam, hogy visszafordulok. Ha nincs éppen ott egy feljebbvalója, aki csitította, lemondtam volna az utazást. Az ilyen „szomszédi” érzékenységre írhatta Ady a Duna vallomásában, hogy amióta erre folyik, „Boldog népet itt sose látott”. Sok bánatot és kölcsönös gyűlöletet okozott az „igazságos” trianoni béke az itt élő népek között. Másképpen alakult volna a népek együttélése Közép-Európában, ha a „wilsoni elképzelés” érvényesül... A szlovák vámtiszt esete után nem csodálkoztam, amikor Bácsalmáson, az ibrányi „honfoglalók” között járva – akikről riportot írtam a nyíregyházi Kelet-Magyarországba – megtudtam, hogy a község lakosságának többsége olyan felvidéki magyar, akiket kitelepítettek Szlovákiából.

Mélyek itt az ellentétek gyökerei. A súrlódások talaját Clemanceau elnök úr és tábornoka, Berthelot készítette elő azzal, hogy nem engedték: népszavazással rendezzék az államhatárokat az Osztrák–Magyar Monarchia megszűntetése után... Lehet, hogy már előre számítottak a földönfutóvá vált magyarok jelentkezésére az idegenlégióba, és nem volt ismeretlen számukra Garibaldi vélekedése a magyar önkénteseiről, mely szerint bátran harcoltak Olaszország szabadságáért (akárcsak Oroszországban mint vöröskatonák). Nem sok nép fia harcoltak ilyen nemes célokért idegen zászlók alatt. Csakhogy ezek a bravúros kiállások ama megállapításra emlékeztettek, mely szerint: „Bajban van a meszsi város.” Sok magyar áldozta életét idegen érdekért...

Írásaimról nem mondhatom, hogy nagy visszhangjuk volt, hiszen egy kis létszámú nemzetiség hagyomány nélküli irodalma kiesik a reflektorfényből. Olyan helyzetben voltunk, mint azok a zenészek az államosítás után, akik dicsekedtek: „Miénk a kávéház, magunknak muzsikálunk.” Verseskönyvem után – mivel „én mindennek jöttem” – egy novelláskötetem is megjelent, *A látóhatáron túl* (*Dincolo de orizont*) című, amelyben klasszikus és kortárs magyar prózaíróktól is fordítottam (Mikszáth, Gárdonyi, Móricz Zsigmond. Móra Ferenc, Szabó Pál, Örkény István és Sánta Ferenc). Akkorra már nyugdíjas pedagógus lettem, volt időm bejárni az országot, mindemellett írni és fordítani.

Hoczopán Anna

Kenyérhéjak

Otthon, apukámnál, a szokásosnál később kelek. Ott sokáig tudok aludni, addig, amíg a napsugarak meg nem csiklandozzák a szememet. Apu viszont mindig korán kel. Halkan járkál ide-oda a házban, majd elkészíti a reggelimet. A menü mindig ugyanaz. Úgy hívja, „háromtojásos rántotta”, amit valójában egy tucát tojásból készül. És senki sem tud olyan jó rántottát sütni, mint ő. A kenyeret vékony szeletekre vágja, gondosan leveszi a héját, és közben mélyen belesüpped a gondolataiba. Nem emlékszem, hogy valaha is héjával együtt adta volna ide a kenyeret. Ez így van, amióta világ a világ. A kenyérhéjakat egy lábasban összegyűjti, és amikor az edény megtelik, rájuk önti a megmaradt meleg levest, majd odaadja a kutyának.

Épp a második szelet kenyeret pulcolja, mikor felém fordul:

– Ahányszor kenyeret szelek, mindig nagypapa jut az eszembe.

– Miért, mi történt veled? – kérdezem, miközben a reggelimre várok.

Apu mellém ül, és belekezd a mesebe:

– Nagypapa egyéves korában árván maradt. Apukája cseléd volt egy magyar parasztgazdánál, aki csak két hétre engedte el, hogy felépítse a házat. Fiatal volt, alig múlt el húszéves, és kora reggeltől késő estig dolgozott: alapozott, falakat húzott, földet döngölt, tapasztott, meszelt, dolgozott fáradhatatlanul. Szerette volna minél hamarabb befejezni kicsinyke házat, hogy családjának legyen fedél a feje fölött, mire beköszönt a tél. De mindhiába, a ház még nem lett készen,

amikor ágynak esett, és nemsokára meg is halt. Az öreganyám, a te dédnagymamád, özvegyen marad egy kisgyerekekkel. Visszament a szülői házba, és valamivel később férjhez ment egy romániai férfihoz, aki szintén özvegy volt egy kisgyerekekkel.

Nagyon nehéz gyerekkora volt a nagypapának. Amikor negyedik osztályos volt, alig tízévesen, az édesanyja kivette az iskolából és cselédnek adta. Nagypapa sírt, szerette volna elvégezni a hat osztályt. Nagyon jó tanuló volt. Egy kora tavaszi reggelen az öreganyám batyuba kötötte kis ruháit, kézen fogta és elvitte a sarkadi piacra. Csípős volt a hajnal, de ők csak vártak, hogy jöjjön egy jó módú ember, és elvigye messzire. A piac teli volt várakozó anyákkal és gyerekekkel. Nagypapa egyre csak imádkozott, és kérte a jó Istent, hagyja őt hazamenni, hogy aludhasson az ő kis ágyában, hogy bebarangolhassa a falu utcáit, hogy bigét játszhasson a barátaival az út porában, hogy ehessen az ő csorba tányérjából, hogy leülhessen a kopott asztalhoz a konyha közepén...

Nagypapa nem tudta még, milyen nagy átok a szegénység.

Nem volt szerencséje. Egy nagy, tagbaszakadt, városi ruhába öltözött ember közeledett feléjük. Majd megállapodott öreganyámmal, mennyi búzát, mennyi vásznat, mennyi szalmát és mennyi ételt kap a gyerek szolgálata után.

Pár lépéssel lemaradva követte az idegent nagypapa.

Az ágya egy rongyszőnyeg volt a tehénistállóban. Meztláb, rongyos

ruhában szenvedett a hidegtől és az éhségtől. Este, miután kapott pár falatnyi ételt, a gazdasszonya rábízta a kenyérhéjakat, hogy adja oda a kutyának. Pár darabot gyorsan az inge alá dugott, majd nyugovóra térve lassan majszolta, hogy sokáig tartson. Reggel, álmos szemekkel, alighogy kilépett az álmok világából, a gazda ordibálva jól megverte: *Te kis oláh, már megint megetted a kutya vacsoráját!*

Nagypapa értetlenül állt ott, és azon gondolkodott: honnan tudja a gazda, hogy megettem néhány kenyérhéjat, hisz a kutya nem tud beszélni! Nagypapa olyan kicsi volt még, hogy nem jött rá, a rongyszőnyegre hullott pár szem morzsa árulkodott.

Ahányszor kenyeret szelek, nem tudok nem gondolni nagypapa gyerekkorára. Még az én életemben is voltak olyan időszakok, amikor nagyon szeretettel gondoltam egy darab kenyérhéjra – mondja apu könnybe lábadt szemmel.

Nekilátok a fejedelmi ételnek, és érzem a kenyér ízét a számban. Olaj és rántottaillatú. Igazi házi ízek. Azt hiszem, kezdem érteni apukám moz-

dulatait, ahogyan vágja a kenyeret, majd a szeleteket ráhelyezi a tálra. A mozdulatok szakrálisak, szertartás-sá állnak össze.

Befejezem a reggelit, de még nem állunk fel az asztaltól.

– Sokat szenvedett szegény nagypapa – folytatja a mesélést apu. – A gazdának voltak idősebb szolgálói is, akik megtanították nagypapát szert tenni némi ennivalóra. Este, amikor a ház ura lefeküdt, a cselédek fejtek egy kis tejet a tehén tőgyéből, csak úgy egyenesen a szájukba. Így éhes gyomruk megnyugodhatott egy kicsit. Amikor dolgozni mentek a határba, zsebükbe csúsztattak pár tojást, s nyersen megitták, amikor már nagyon kopogott a szemük az éhségtől. Az elején nagyon nehezen birkózott meg a nyálkás masszával, de később rákapott az ízére. Felnőttkorában kereskedő lett, megnősült, és maga mögött hagyta a szegénységet. Soha többé nem kellett kenyérhéjat ennie és nyers tojást innia.

Felállunk az asztaltól, és apukám ideadja a levesben átitatódott kenyérhéjakat, hogy adjam oda a kutyának.

Repiskyné Radics Anna

A gyermekkor tiltott gyümölcse

„Szép ez a reggel” – gondolta magában a szőke, fonott copfos kislány, amikor kitekintett az udvarra néző kisablakon. Gondtalan gyerekkora volt apai nagyszülei házában, ahol egy piciny, sötét, parasztbútorokkal zsúfolt szobában élt szüleivel és öccsével.

Nemigen érdekelte, hogy szegény vagy gazdag családban született-e, mert boldog volt abban a parasztházban, ahol több generáció élt együtt. Nagymamáján kívül ott élt még a dédnagyanyja – anyóka, ahogyan ő szólította –, egy nagynénje és egy nagybátyja. Az ő szobácskájuk nagyapja kovácsműhelye és az istállók között volt. Aztán ott állt még a megszokott füstölő, szemben pedig a főépület. Ebben a parasztházban laktak a nagyszülők. Akkoriban ilyen parasztházak sorakoztak végig a falu utcáin. A nagyszoba – a „tisztaszoba”, ahogy a falusiak nevezték – két ablaka az utcára nézett, következett a konyha, majd egy kisebb helyiség a kert felől. Nem hiányzott az oszlopos, hosszú tornác sem a kamrával a végén.

A kislány mérhetetlen vágyat érzett a tisztaszoba iránt, mely tiltott helynek számított egy gyermek számára. Nemegyszer tiltotta tőle a nagyanyja és az édesanyja is. Már járt bent, amikor az egész család ott gyülekezett, ha egy ünnep vagy kivételes alkalom úgy kívánta. Csukott szemmel is látta a pontos elrendezést: balra álltak a ruhásszekrények (sifonok), jobbra a plafonig megvetett ágyak, középen az asztal, körülötte a székekkel és a lócéval, a két ablak között a falra függesztett fakeretes tükör. Ismerte a barnára festett gerendák számát is, melyek egyikén lógott a bazsalikomcsokor. „Szerencsét hoz és megvéd a bajtól” – magyarázta neki a nagyanyja, amikor először szedtek együtt bazsalikomot a kertből, hogy majd elvigyék és megszenteljék az ortodox templomban.

Attól a perctől kezdve, hogy kinyitotta a szemét, a pillanatot leste, amikor beosonhat a tiltott királyságba. Tudta, rövidesen a ház apraja-nagyja szorgosan neki lát a feladatoknak, s neki más dolga sincs, mint türelmesen várni. Vékony ruhácskájában gondtalanul játszott még egy kicsit az udvaron, ide-oda repdesett, akár egy pillangó. A megfelelő időben szélsebesen rohant be a tisztaszobába. Most is, mint minden alkalommal, átvjárta a győzelem felemelő érzése. Forgott és forgott, a tükörben csodálva az apró tündért, énekelve és élvezve az enyhet adó hűvös levegőt.

Amikor közeli lépteket hallott, rögvést elbújt az ajtó mögé. Sejtette, hogy nem maradt sok ideje a menekülésre, megvárta hát a csendet, majd óvatosan kilépett az ajtón.

„Hát te, Annácska, merre jártál?” – fogadta nagymamája derekára kulcsolt kezekkel. A kislány tágra nyílt szemmel nézte nagymamáját, mint aki nem érti a kérdést, majd megszegyenülve a földet kezdte bámulni. Nagymamája, mint oly sokszor, amikor tetten érte, most is szelíden dorgálta. Ő újra nagy meggyőződéssel fogadkozott, hogy soha többet, de igazán, majd elfutott. A nagymama hosszan nézett utána, égszínkéék szemében a szeretet lágyságával. Nem tudott haragudni unokájára, hiszen miután korán özvegy maradt hét gyermekével, és küzdelmek árán próbálta szeretetben nevelni őket, örült, hogy e kislány is a közelében van...

Az évek teltek, múltak. Amikor unokája fiatal feleségként házépítésbe kezdett, magához hívatta a fiatalokat. Ugyanazon égszínké, szelíd szemével átnyújtott néhány megszentelt bazsalikomágacsát. *„Tegyétek e szálakat épülő házatok alapjába, mert Isten áldása lesz a kezdeten és a befejezésen”* – mondta unokájának, aki még most is gyakran megjelenik előtte vékony ruhácskájában, szőke copfjaival és beszökve a tiltott szobába, melynek helyén ma egy modern ház mered az égre, hasonlatos a többi házhoz a faluban.

Az Úr kicsi angyala

Ahogy szemével végigsimogatta a gondosan előkészített szobát, melegség járta át. A sarokban álló feldíszített kiságy első lakója érkezését várta, akire már csak hat hetet kellett várnia. Az ifjú hitves boldogsága betöltötte az egész lakást. Férjével együtt csodaként élték meg az első jövevény érkezését.

A csoda egy nyirkos, szomorkás őszi reggelen váratlanul tragédiába fordult: az apró kislány örök álmodozóként élettelenül jött a világra. Sorsa az volt, hogy egy röpké pillanatra sem élvezhette a szülői szeretetet.

Azóta eltelt hat hosszú hónap. A fiatal feleség szótlánul ült megszokott helyén, hosszú órákon át, hiábavaló és meddő gondolatokkal teli, börtönbe zárt lélekkel. Határtalanul gyűlölte a világot, neheze égett a beszéd családtagjaival, barátaival és kollégáival. Nem kért az együttérzésükből. Ellenben hatalmas szemrehányásokat intézett Istenhez: *„Hol voltál, Uram? Miért hagytad, hogy mindez megtörténjen? Miért egy ártatlan gyermek? Válaszolj! Nem bírom már! Vegyél magadhoz!”*

Fájdalma örök társként kísérté az utcán, térdei megroggyantak egy babakocsi láttán, nem bírta nézni, ha egy anya sétált vagy játszott gyermekével. A zaklatott éjszakákon álmatlanul forgott a rémálmok birodalmában. Egy bölcsődal sorait hallotta a messzeségből, egy gyermekét ringató anya szelíd hangját. Ilyenkor reggel egy ismeretlen arc nézett vissza rá a tükörből, akinek fájdalma megkétszerezte a barázdák számát az arcán.

Hiábavalónak bizonyult családjá szeretete és gondoskodása, senki és semmi nem szüntethette lelkének kínján. Mindenfelé, és mindenki az ellenséget látta, és kész volt az egész világ ellen harcra szállni.

Ekkor történt valami. Az Úr hangja felrázta kábulatából. Pöttöm kislánya, akit nem érinthetett meg, nem ölelhetett és csókolhatott, nem dédelgethetett meleg szavaival, most egy kicsi angyalként jelent meg előtte Isten seregében. Ott van, ahol nem érintheti a világ gonoszsága, ahol örök védelem alatt áll... És talán, egyszer tekintetük találkozhat, kezük összeérhet majd.

A lány szeméből hirtelen eltűnt a sötét fény, s nyomában utat kerestek a felzabadító könnyecseppek. Lelke lassan felrezzent, s kérdéseire már nem várt válaszokat és magyarázatokat. Újra bízott Istenben, a rejtett utak ismerőjében, s átadta magát akarátának. Érezte, élete megtelik új reményekkel, új értelemmel.

Eltelt két év, és szívének legtitkosabb vágya beteljesült csodává vált. Kezében tartott egy gyönyörű, egészséges, kék szemű, törékeny, csöppnyi fiúcskát, akit az első napsugarak melege csalt e világra. S mintha aznap, a kórházi ágyon a világ legeslegjobb ebédjét fogyasztotta volna. Meggyőződése lett, hogy az Úr egy kicsi angyalkájának keze volt e történetben.

Magdu Lucián

Ikonosztás

I

Majd ha néhány régi bűnön
elárultan tünődünk
ruhánk kopott szakadt lesz
házunk körül fenyőfák

míg lányunk zongoráját
– elérhetetlen álom –
a képzelet segít majd
szobánk sarkába látni

fiunk már messzi úton
tékozló furcsa felhő
nincs már kivel kutatni
ó lét törvényeidben.

II

Szűz-Máriánk segíts meg
szegénység árnya távozz
maradj velünk reménység

egy régi képet nézni
nevetni halk-szerényen
aztán asztalhoz ülni

mert volt tengernyi kín is
ó együtt hadd lehessünk
várnak az ünnepekre.

III

futkározni a fényben
fecskénél villanóbb vagy
röpdöss mint üde dallam

könnyen lep meg a sírás
váltod friss kacagással
mosolyod régi balzsam

hindu sarut hord mégis
siheder szép kicsi húgom
rendkívül komoly angyal.

Favágók tánca

Száz
baltás
óriás
ezer barna medve ellen –
küszködik.
Villog a balta fagyottan,
s hold fény járja az erdőt,
a holdfény szakálla foszladozó
hull, hull, hull –
s betakarja az erdők csendjét,
ott ezer medve-maradvány csontja ragyog
a völgybe –
némán nyugovó falusorra...

Román fantázia

A csönd törvényei

Hegylánc végén
 fekete csobogókban
 gördül lejjebb
 a víz, szakadó patakokkal.
 Hús zöreje altató –
 s mord lavina hallható
 sziklák meredek oldalain,
 omladozó sziklák meredélyén.
 Szakadó patakokban a víz
 lejjebb gördül
 csobogó-feketén
 az alkony után – temetési zenéjén...

Román fantázia

Motívumok

Tündér-népség!
 Havasok melegében alszik.
 Alvó erdei szépség kél –
 Ujjhegyein táncol, mosolyog,
 játszani indul,
 szökken játszani
 tűzzel cinkoskodva –
 Jajgat a hegység szelleme boldog télben

s így játszadozóban ijesztget.
 Kincses tájakon seprűn sose túrt
 boszorkányt űzni felbődül
 a kóbor havasi kürt.
 Kristályos csiklandón kacagnak,
 hancúroznak mind a manók.
 Keltegető a varázs
 s halkul már a törpe-vihánc.
 Lassan nincs más nesz, csak
 a dagadó patakok muzsikája
 suttog...

Berényi Mária

Őszi séta

megfáradt fák alatt
 sétálgatok az őszben
 ki nem mondott szavak
 visszhangja kísér
 szabadjára engedem
 gondolataimat
 fojtogat a
 torkomba akadt szó
 érzem szívem akadozó
 lassuló dobogását
 megszököm a
 szavak gyűrűjéből
 és jönnek
 lehajtott fővel a hétköznapiak

Téli este

A hold hideg fényben ragyog
 lúdbőrzik medrében a folyó
 az égbolt holt magányba dermedt
 acél szikrázik a hópelyheken

A lombokat rongyosra rázza a szél
 saját jegén csúszik el a tél
 a tájakon kegyetlen köd ül
 szobámban az este lassan szétterül

Rozsdás leveleket hord a szél

bús ősz van, és az éj mindent beszótt
 az eső dióhéj-kopogása hallatszik a tetőn

álmot, sötétséget lehel ránk az ég
 rozsdás leveleket hord a szél

egy nagy ravatal az őszi táj
 aszalódik és ráncosodik a világ

Pikkelyes didergések

üresség ébreszt
 könny csöpög az olvadt jégről,
 csendesen pereg
 a tél a tájat
 fagybilincsbe zárja
 szívémben
 vastagodik a zúzmara
 jégtáblák
 táncolnak a folyón
 szél bolygatja
 a fák lombjait
 pikkelyes didergések
 metszik ligetek
 fagyos fényét

Bánatok és derűk folyton üzennek

Neonok között feljött a Hold
 Bazsalikom illatáról álmodozom

Lassú ősz lüktet minden ízemben
 Bánatok és derűk üzennek

Futok tűnő égi fények után
 Bolyongok az álmok partján

Mindig félúton mindig közben
 Mint jégbefagyott víztükörben

Csend és szó

beszélgetéseink a csöndön
 át vezetnek a hallgatásig
 szívverésünk titkos beszéd
 a tudat álmodot vasal szemünkre
 arcunkon kutatjuk a lélek domborzatát
 életünk egymásba némult

Gyarmati Gabriella

Emlékanyag

Oroján István *Örökségem* című műegyüttese¹

Az *Örökségem* című tárgycsoportba tartozó festmények és plasztikák Oroján István képzőművész családi kötődéseinek témáját járják körül, hol konkrét rokoni kapcsolatokra, emlékekre vagy emlékek hiányára utalva, hol a paraszti életforma alapvető jellemzőire, más esetben az egyedi sorsképen keresztül a közép-kelet-európai parasztság XX. századi történetére mutatva rá. Ezt tükrözi a kiállításon bemutatott műegyüttes összefoglaló címe: *Örökségem*. Oroján István édesanyja öt éve halt meg, egy visszavonhatatlan felismeréssel ő ekkor örökölte meg szülei, nagyszülei emberi, érzelmi, szellemi és tárgyi hagyatékát. Azóta mantraként ismétli ezt a témát, ahogyan ő mondja: „mint amikor bevesz az ember egy meggy magot a szájába, és csak forgatja, forgatja, forgatja....” Eképpen veszi tehát elő újra és újra ezt a kifogyhatatlan, kimeríthetetlen és valószínűleg – minden igyekezete ellenére teljességében – feldolgozhatatlan témát.

Melyek ezen emlékanyag összetevői? Történetek, ízek, talán illatok, arcok villanása, mozdulatok, megfigyelt tevékenységek. A sor végtelen. Olyan dolgok, amelyek mindannyiunk számára ismerősek, természetesen mindannyiunknak személyre szabott formában, egyedi jegyekkel, csak nekünk szánt alkotórészekkel. Sok-sok egyedi kombináció... Az viszont kérdéses, hogy az emlékezésre, a visszatekintésre való hajlandóság életkorfüggő-e, vagy az erre való fokozott érzékenység talán inkább születési adottság, esetleg a neveltetés által befolyásolt jellemzőnk. És ha a befogadó alapjában véve nem is kíván sem családi, sem pedig mondjuk nemzeti múltjával foglalkozni, akkor miképpen remélhető, hogy egy másik ember emlékanyagához képes és egyáltalán akar megfelelő érzékenységgel közelíteni? Egy olyan emberhez, akivel valószínűleg ismeretlenül, egy kiállítóterem steril közegében találkozik csupán, az alkotásain keresztül. A műalkotások alapvető „működési mechanizmusa”, azaz a befogadás kommunikációjellege remélhetőleg megoldja ezt a kérdést.

Visszatérve Oroján mesterhez: ezen a tárlaton is az általa az utóbbi évtizedben párhuzamosan alkalmazott két stílus együttes jelenlétét figyelhetjük meg. A geometrikus absztrakt, vagy más megközelítés szerint síkkonstruktivista táblákhoz az organikus tárgyformálás szellemében fogant művek társulnak. Joggal hihetjük, hogy a képzőművészetben az előbbiek két ellentétes tényezőként vannak jelen, teljességgel különböző gondolati alapról sarjadó, egymással perelő nyelvként. De láthatóan mégis létezik közös nevező. Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy plasztikai között is találunk az inkább konstruktivista vonulathoz húzót is, de ebből a tárgycsoportból származó művek ebben

¹ A békéscsabai Jankay Gyűjtemény és Kortárs Galéria kiállításáról (a Bárka című folyóiratban megjelent szöveg átdolgozott változata)

a kollekciónban nem szerepelnek. Ami viszont általánosan jellemzi mindkét beszédmód alkalmazása során Oroján Istvánt, hogy még fegyelmezettebbnek tűnik a korábbi évtizedekben tőle megszokott feszes, pontatlanságot nem tűrő, szigorú képépítés metódusához képest is. Az örökség témájához azon alapállással közelít újra és újra, hogy mit lehet még beemelni, mire érdemes különösen koncentrálni, és mely dolog hagyható ki. És teszi ezt úgy, hogy miközben folyamatosan a paraszti múlttal foglalkozik, azt a világot nem kívánja sem idealizálni, sem misztifikálni, sem pedig dramatizálni. Miért is tenné, hisz ő elsősorban elvonatkoztatni akar, ami nélkülözhetetlen, ha emlékeit olykor egyszerű, máskor mívesen munkált, megint máskor cizellált finomsággal kivitelezett jelekbe akarja sűríteni.

Feltehetjük azt a kérdést is, hogy vajon mi inspirál egy absztrakt művészt. Ugyanaz a részletgazdag világ, mint a figurális festőt/szobrászt/grafikust? Mi inspirál? A látvány vagy az érzés? Inkább az érzés? Oroját mindenképpen. Ő az érzésből kiindulva, azt termékenyítő forrásként használva hoz létre tárgyat, konkrét formát, színt, műalkotást, amely azután a befogadóban újabb érzéseket kelt. Természetesen munkájában elméletek és hagyományok is befolyásolják.

A kiállítás gerincét adó bajuszok, az évek során három elemből álló sorozattá nőtt *Nagyapám bajusza* című műegyüttes egy nehezen megélhető rokoni kapcsolatról szól. Oroján – elmondása szerint – egyik nagyapját sem ismerte, ám mindkettőjüknek emléket állít, hogy ezt a kínzó hiányként megélt űrt kézzelfogható tartalommal töltsse meg. Egy Gyulán rendezett zártkörű kiállításon a három bajusz mellett a nagyszülőkről készült egykori műtermi portréfotókat is bemutatva, hogy azok szerepeltetésével tegye tapinthatóvá a kapcsolatot.

Az előbbiekkal ellentétben édesanyjára egy általa egykor gyakran használt csigacsináló² beépítésével alakított plasztikával emlékszik. A valós élményhez valós talált tárgyat társít, és azt komponálja be a női minőségnek megfelelő horizontális formába. Ennek a műnek kétszeresen is talált tárgy adja az alapját. A csiga készítéséhez ugyanis egykor gyakran a fekvő szövőszék bordájának egy darabját használták, már ezzel is jócskán módosítva az eredeti funkciót.

Úgy vélem, ezek a plasztikák is képesek azt bizonyítani, hogy az organikus szobrászat nem stílus, hanem mentalitás.

A forma- és tömegalakítás tekintetében Oroján nem kíván a szobrászat korábbi eredményeivel szakítani; a plasztikák auráját a tartalomból fakadó, erősen érzelmi alapú, néhol különösen gyengédnek tűnő bánásmód határozza meg.

A kollekciónak elemeinek többsége nonfiguratív, tehát motívummentes, a tárgyak által keltett érzet azonban ezzel együtt talán még beszédesebben közli a művész mondanivalóját. A hétköznapi élet tiszteléséből, a mindennapok, a profán tárgy szakralizálásából táplálkozik ez a műépítési metódus, amely az *Örökségem* című sorozat festészeti és szobrászati egységét is jellemzi.

Az életműnek ez a része teljes mélységében még nem feltárt, értelmezési kísérletek konstruálásával azonban magunk is sikerrel próbálkozhatunk. Esélyeinket növeli, ha ismerjük azt a világot, amelyből Oroján építkezik, nyitottak vagyunk arra az érzelmi tartományra, amely tápláló forrásként segíti a munká-

² A csigacsináló sodrására használt eszköz

ban, ha már mi is éreztük azt a kegyelettel kísért tiszteletet és hálát, amelyet ő elődei iránt táplál. Lehet-e azonos a hozzáállásunk, a viszonyulásunk? Azonos? Természetesen nem, de empátiával és nyitottsággal, amely minden műalkotás megértéséhez elengedhetetlen, jócskán közelebb juthatunk a megfejtéshez. Ez a műegyüttes egyébként olyan, mint egy lüktető, hús örvény, amelybe – bár nem vagyunk személyesen érintettek – mi is belemeríthetjük a kezünket.

Az *Örökségem / Egy nap története* fehér kép, a fehér még oly sok árnyalattal megfestve; a legkoncentráltabb, tisztává redukálódott emlékkép elődeinkről, felmenőinkről. A kép hordozója egy zsákvászon darab, sokszor megfogott, telerakott, kiürített holmi, amelyet a parasztember fásasztó napjainak fonalából szőttek. Oroján így indít el – már a hordozóanyag megválasztásával is – egy hosszú asszociációs láncot. Az *Örökségem / Egy nap története I.* viszont vörös-fekete kép. Első ránézésre ez a tábla valóban csupán vörössel és feketével festett, alaposabb szemléléssel azonban jó néhány színt találunk még a képen. Többfajta vöröset és kármint, barnákat, kékeket. Emellett a mester változatos megoldásokkal szolgál a fekete felületek faktúrájának kialakítására is. Egymásra kerülő, egymást részben takaró rétegekből épített, szimmetrikus, horizontális kompozíció ez, cizellált részletekkel.

A látás- és agykutató dr. Nádasdy Zoltán egy előadásában többek között azt a kérdéskört is érintette, hogy a szemet, tulajdonképpen a látást miképpen lehet manipulálni. A hallottak hatására Oroján elővette korábbi vázlatait, és megszületett a *Nappal és éjszaka* című plasztikapár. E művekkel, ahogyan a kiállításon szereplő fekete és fehér önálló táblákkal is, az érzékelés végső határáig megy el a láthatóság területén. A fekete, azaz a sötét tartományából, melybe beleveszünk, amely annyira sötét, hogy a képépítés elemeit szinte elnyeli, tehát tulajdonképpen a vak éjszakából az alkalmazott színekkel emel ki bennünket a festő. A fehérből pedig rendkívül gazdag és finoman hangolt, erőteljesen derített színekkel lép ki. E táblák szemlélése során különösen fontos, hogy közel menjünk, közelről nézzük, különben csak annyit mondunk majd, hogy igen, fekete képek és fehér képek... De Oroján István esetében ennél jóval többről van szó.

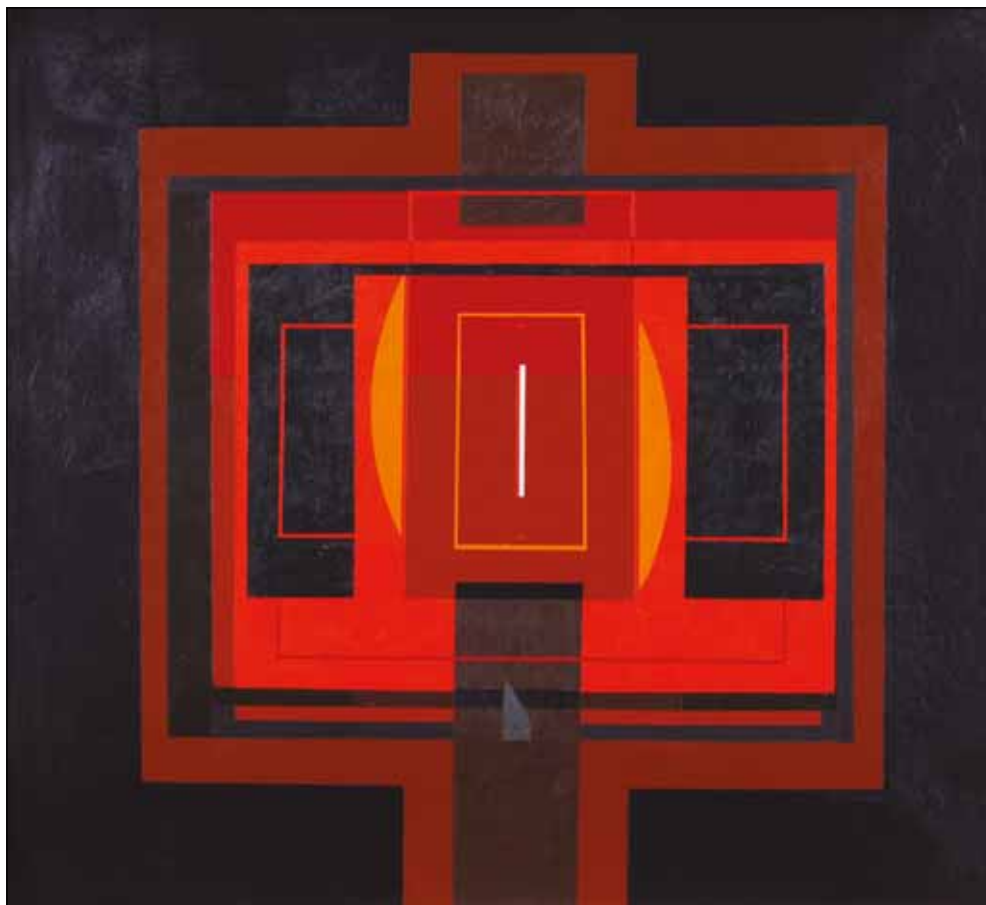

BUDAPEST

GYULA

ÖRÖKSÉGEM (2008)

LÓFÉKEZŐ

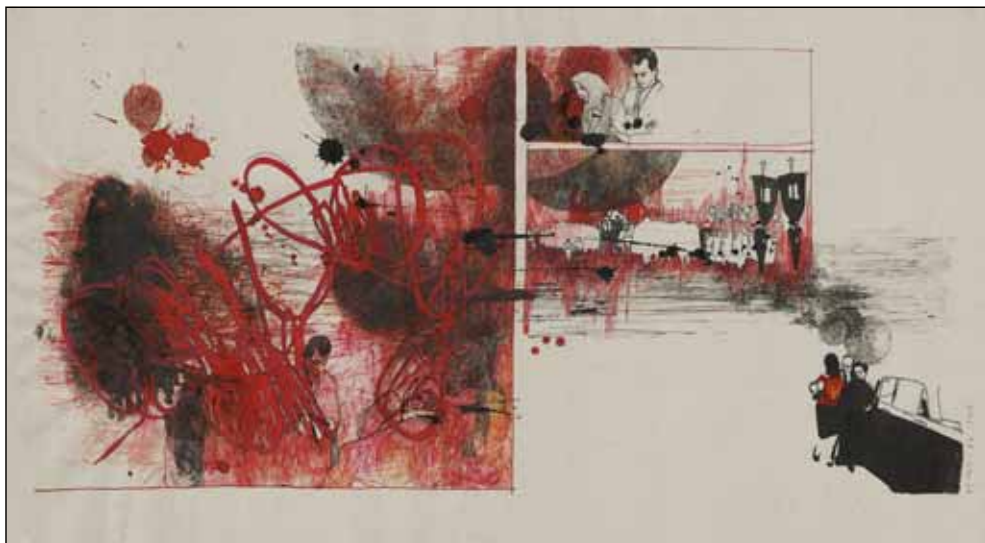
CSELLISTA

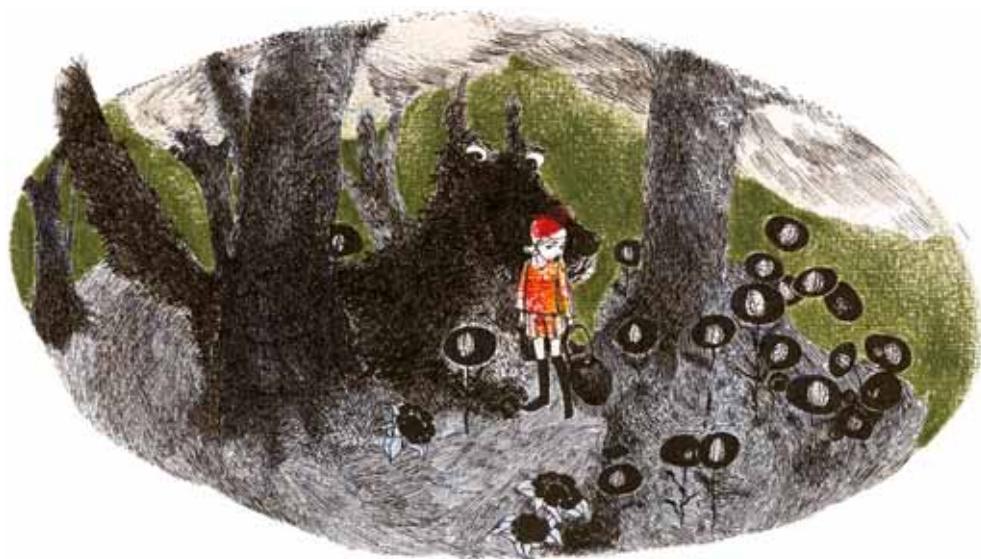
HALAS CSENDÉLET

1957

PIROSKA ÉS A FARKAS

Supka Magdolna

Kohán György, Koszta Rozália*

Véradó. Ha már felismertük bennök a mesterségbeli beavatottság minden jegyét, ha eligazodtunk már az életmű stílust alkotó szakaszaiban, s oly otthonosan közlekedünk majd évtizedes keresésének sorra megoldott problémáiban, mint hagyományaink más, ismert, nagy életműveiben – akkor fog a levezethető törvényszerűségek mögül felbukkanni a műveknek az a szuggesztíója, amely megnémít, és ránk kérdez: a forró leheletnek, a gyorsuló szívverésnek, a szótlan döbbenetnek ez a körénk sűrűsödő légköre, a csendnek ekkora hatalma, ugyan miből keletkezett? Miből táplálkozik még most is, hogy bennünk és általunk is tovább bontja benső arányait, feszítő érzelmi térfoogatát!

Ugyan miféle festői eljárás ismertetése, melyik műtörténeti fogalom közelítheti meg a szóval kifejezhetetlen alkotói állapotot, mely a *Lófékező* festésekor úgy tódult Kohán György szívére, mint „a kivégzési dob pergése”. „Ez már nem Szakma!” – idézzük Kohán lakonikus alkotói intelmét a megtanulható és fregoliszerűen alkalmazható elméletek, meg a hűvösség lárvájába burkolódzó „tudományos” ítéletbiztonság ellenében.

Ezért a vétójogáért Kohán György véradót fizetett – mert egész lényének égését festőként abszolválta! Művészi eszmélkedésétől haláláig idegről idegre harapódzott benne az önemészti láng, olyan tartalmak kifejezésére, mikben az emberi lét értelmét ismerte fel – extatikusan ujjongva avagy bajvívói sebzettséggel –, hogy aztán a formát tegye indulatai abroncsává. A csak izzásában formálható anyaggal azonosult alkotói hevület, a tűz és tett egysége, ez emlékeztet belőle az egykori kovácslegényre, annak a mesterségnek lobvető szikrájára.

A művei keletkezésének merőben alárendelt emberi sorsában Kohán sikereinek és hányattatásainak története az életrajzi adatok háttére mögött zajlik. Nagy megrendüléseinek nyoma képeibe vésvé. Válságai közepette hivatástudata vezérelte biztonságosan. A nagy Művészet iránti alázatából felriasztani sem lehetett, mert az átadottságnak s a művészi felkentségnek legbensőbb jegyeit ismerte fel az egyetemes művészet remekeinek háttérében. Csak az ügyszó méltatlan érzelmi és szellemi restséget, az önkímélés árán szerzett művészi sikert vetette meg, hivatásbéli cédaságként. Hogy ő maga minő katalizmákat élt és írt át a művészet törvénykönyvébe, azt robbanó dinamikájú festményeivel azonos mélységből hozzák felszínre lírájának halkra fogott, tiszta monológjai, miként a tájak szelídségét is ellentétével emeli ki zordonságuk emléke, nyila is akkor van a napnak, ha zivatar után könnyes verőfényvel tűz vissza ránk...

Ilyesmit éltetnek át velünk Kohán György festményei, hatásukban munkálkodik tovább valami, ami – ember alkotta műből különösképpen – a természet eseményeinek elementáris hatalmára emlékeztet – a megunthatatlan csodákra.

* A Napkút Kiadó gondozásában napokban megjelenő *A drámai groteszk* című tanulmánykötet két portréja, annak részletei: ízelítő előközlés.

Szélnek eresztve tehát az okleveles pályavégzés felől – csakis az autodidak-tikus fejlődés útjára léphetett, Pesten, diáknyomorra súlyosbítva, amennyiben választott hivatásánál marad. Nem vált talaját vesztetté. Csak azzal a tudással, ami máris keze ügyében volt, vígan megélhetett volna vidéken, kedvelt, ízes festőként, akit egyszer majd újra felfedezhet és Pestre vethet a véletlen, hogy nevért ismertté tegye.

Hogy Kohán György ennél tudatosabban vezérelt és jelentékenyebb művé-szi sorsra vágyott, s hogy okkal-e, azt ön maga számára és a nyilvánosság előtt is művekkel, kiállítással kellett a továbbiakban bizonyítania. Művészetének ere-deti vonásait – elsősorban a kifejezés olykor bizarr erejét – kellett az elfogadott stíluskereteken belül kiérlelnie, hogy szóhoz juthasson a garmadájával rajzó tehetségek és a modern irányzatok közegében.

Ez sikerült is neki, az egykorú kritikák alapján – figyeltek egyéniségére, az avantgárd reménységei között. Kohán festői profiljának fokozatos megkomponálásában tehetségének két erősségére támaszkodhatott: rendkívül biztos, expresszív karakterizáló rajztudására – mellyel a konstruktív törekvések mezsgyéjén nemegyszer nemes-lampérthi taglalóerőre tett szert, másrészt fejlett stílusérzékére, amelynek révén biztonsággal lépett a dekoratív összha-tású, kicsit „párizsian” stilizáló piktúra akkoriban korszerű, sőt divatos útjá-ra, s annyira bennfentesen, hogy az egyik műtész „rafinált ifjú párizsi festőt” gyanított volna benne, ha meg nem tudja, hogy „tizenkilenc éves lakatosinas” toppant be vele a művészeti életbe. Erre nem vágyott Kohán. De a másik útra sem: mert válhatott volna, képességeitől, ha győzi szelídséggel, azoknak egyi-kévé is, akik inkább a nagybányai festészet nyomdokain haladva gazdagították egyéni lírájukkal a hazai posztimpreszionizmust. (...)

„Nincs az az italmámor, mi felérne azzal, amit egy katedrális építője érez-hetett!” – írja le Kohán, nem csökkent megszállottsággal, harmincöt év múltán, hideg, vásárhelyi albérletében, pénztelenül, éppen absztinensen.

Valamikor ennek a katedrálisépítő, euforikus teremtésmélynének az átélésé-vel jutott el a művek hatalmas benső méretének, tartalmi-formai nagyarányúsá-gának az érzékeléséhez, ahhoz a léptékigényhez, melyet ettől kezdve ösztönö-sen, majd egyre tudatosabban, a jelentékeny megszólalás feltételeként: a mo-numentalitásban ismert fel. (S hányszor keserítette, hogy az emberek zöme ezt a nagy méretekkel téveszti össze.) Kereste a monumentalitásban a művészet általi hatalomnak azt a balzsamát, volt korok és egyéniségek bűbájosságának azt a titkát, aminek csak eszközei az anyag, a technika és a stílusok – mint va-rázslatnak a varázsigék. A szintézis volt az, ami az egyiptomi, az asszír művészet remekeinek hatalmas, beszédes némaságában, tömör formaexpressziójában leginkább ragadta meg őt – de hogyan lehet szert tenni erre a lényegmondásra? Talán úgy van ez, mint az élőbeszédben, hogy nem juthatunk el gondolataink tömör, magvas kifejtéséhez, míg nem jártuk végig a gondolatsort, melyre aztán a végső kijelentés sommázó tisztasága épülhet? A gondolatmenet felépítésének helyes útja viszont az analízis, a formákat szétbontó, kiterítő és értelmező tagla-lás, ezt már járhatóvá tették Kohán számára a kubisztikus elvek.

A művészeti építkezés e biztos támpontjai értelmét foglalkoztatták mérhe-tetlenül, de ugyanakkor ott ragyogtak példaként a nagy elhivatottak, a legrej-télyesebbek, kik túl ez alapvető felfedezéseken, önmaguk irgalmas-irgalmatlan

szenvedélyéből teremtettek csak egyszer lehetséges világot: Michelangelo, Van Gogh és Picasso zsenije által.

Hogyan tudna egy darab Ázsiát visszahívni művészetünkbe, ugyanakkor egy darab párizsi latinitásból honi tettet mívelni Pannónia geológiai katlanában: az Alföldön.

Ilyesféle törekvést látunk Kohán festészetének abban a – később határozottabb körvonalú – sajátosságában, ahogyan a nyugati és a keleti vonásokat ötvözte, azokat saját egyéniségéből, magyar jelleggel, európai szószólással bontotta ki. Volt erre példa művészetünk múltjában. Középkori szoborfejeink is hasonlóképp üzennek a két égtáj kulturális egybecsendüléséről, tekintetük távoliságával, sisakos-söveges fejük busa voltával, vonásaik kelet-európai expressziójával, formáiknak a gótikusnál szélesebbre terített, szegletesebb szabátosságával, miként a művészet régi együttéléséről tanúskodtak a múlt század magyar tájaiba betoppant és beízesült klasszicizáló épületek, kastélyok, templomok, kúriák, régi házak is, midőn a maguk zömök, deákos habitusával tógába öltöztették ugyan a táblabíró-világot – ám a latin formákat kissé rusztikusan stilizálva: alkotóik, általuk bukkantak rá művészeti anyanyelvünk ékességére, sajátos, meghatározó ízeire.

Aminthogy a formáknak ezt a szélesebb, masszívabb kibontakozását, sajátos síktáji monumentalitását a vidék hívta ki stílusuk nyugati keretéből, úgy az eklekticizmusnak viszont természetesebb szülőhelye a város volt, amely gyorsabb igazodásával, hamarább, s ezért kimerleletlenebbül is komponál olykor egybe különféle stílusfajtákat. A hibrid-termésnek ettől a városi kísértésétől a festészetben is méltán tarthatott Kohán György, amikor – annyi átvészelt és helyesen megemésztett külföldi művészeti élmény után – az idegen hatásoktól érintetlenebb művészet és táj égöve alatt kívánt eszmélkedni.

Életének e tudva tudott váltságdíját, teljes művészi hagyatékát – éppen vállalásának nagyközösségi, társadalmi súlya miatt – a közre kívánta hagyni, s ezért szülőhelyének anyavárosára, Gyulára testálta.

Színörömmel festett... Koszta Rozália nevét és műveit behatóbban azok ismerik, akik figyelemmel kísérik az Alföldön élő és festő művészek sajátos szerepét az országos képzőművészeti életben. Aki az ötvenes években Koszta Rozália pályanyitó – *Földosztás* című – festményével ismerkedett meg először, nem gondolhatta, hogy egy huszonöt éves leány alkotása, mert egy kiérlelt életmű erőteljes, hibátlan eredményének hatott. Hangja bátor és közvetlen volt, alakjainak tartása-viselkedése életből merített. Számára a szocialista életforma témái, falusi típusai ismerősek voltak gyerekkori környezete, élményei révén. Főiskolai tanulmányainak ideje – 1949-től 1956-ig – is egybeesett országunk újjáépítésének, s abban a művészet útkeresésének időszakában, a társadalomban helyét találó fiatal művész szakmai biztonságérzettel, hiteles mondanivalóval állhatott a valóságábrázolás, a művészeti realizmus szolgálatába.

Pályakezdeté óta vázlatokban rögzítette a hirtelen meglátott, karakterükben élesen megfigyelt jelenségeket, hogy a téma későbbi, festői megfogalmazásakor ezek elevenségéhez folyamodhassék. Sikerült a festmény és a rajz közötti kapcsolatot fenntartania. Az ecsetkezelés dinamizmusát azonban egyre inkább fokozni akarta: még közelebb hozni a szín, a folt elevenségét a vonalvezetés

lűktetéséhez. Az akvarell-technika – a megörökítés ritmusát is gyorsan diktáló eljárás – igen jól megfelelt Koszta Rozália törekvésének, hogy rajtaütésszerűen örökítse meg a látványt. Már az ecsettel-tussal árnyalt, fekete-fehér kontrasztos képei is sejtették a vérbeli koloristát, a vízfestményeknél vált azonban nyilvánvalóvá, hogy festészetének állandó ihletői, képzeletének legfőbb indítékai: a színek. Az akvarell, amely nem tűri a „ráfestést”, az utólagos simítgatást, elvitte Koszta Rozáliát az árnyalatos festés világából. Művészi gondolkodása világos formákat és tiszta színeket kívánt; megjelent a dekorativitásra való törekvés. A látvány egyszerűbb, tagolt megjelenítése vonzotta.

A síkban szerkesztés és a keveretlen színek már stilizálást követeltek. A dekoratív látásmóddal nem kívülről kívánta korszerűsíteni, „modernizálni” képeinek stílusát. Kedvét lelte régóta a kék, piros, sárga, fehér színek éles, üde ragyogásában, s témáiban is megkereste ezeknek gyűjtőpontjait: a tanyák, parasztházak, kertek és cigányputrik környékén.

Az asszonyok ringó – ürge vagy lusta – mozgása, egy helyben állásuk szoborszerű artisztikuma, az öregek keleties kuporgása, bőruk kékesfeketéjének villanása, az égő színű ruhák – ez Koszta Rozália témavilága. Nem meglepő, hogy ennek a világnak a megközelítéséhez az európai festészet nagy példájához, Gauguinhez fordult. Ez a kiegyensúlyozott, színörömmel festett egyszerű stílus jellemzi immár másfél évtizede Koszta Rozáliát. A tiszta érzelemnek, mondanivalónak, rendnek, póztalanságnak a jegyeit véljük felismerni a csendéletekben, portrékban, tájakban. Különösen vonzzák őt a gyermekek és a fiatalok bontakozó szépségének vonásai: nyílt arckifejezésük, kíváncsi tekintetük, elemezhetetlen jövődóvárásuk. Tartalmi tényező segítette Koszta Rozália jellemábrázolását: emlékezés a múltra, az öregekre, az elhunytakra, a régi házakra és tárgyakra. A múlt megszínesítette festészetében a jelenkor költészetét.

Emlékezetesen örökítette meg nagy lendülettel épülő szülővárosának, Gyulának utolsó, egylovas konflisát. Ehhez a képhez csatlakoztak azok a festmények és rajzok, amelyekkel a lebontásra ítélt városrészekről búcsúzik. Külföldi utazásainak emlékeit idézik műveiben a kárpátaljai öreg temetők, parasztházak, lankák. Jelenleg, a dekoratív jegyek mellett, egyéniségét hangsúlyozva alakul stílusa. A *Dédanyám a leányaival* két nemzedék falusi asszonysorsát ábrázolja. A dédmama falusi kocsmárosné, aki saját kezűleg hajigálja ki fellegvárából a részegeket. Balján apácátörékenységgű asszonyleánya áll, többször szült, mindig ikreket. A jobb oldali figura, Koszta Rozália nagyanyja, nemcsak sudárságával, de antik tragikai küllemével is kiemelkedik a matriarchátusból.

A *Csirkepeculó* Koszta Rozália édesanyját ábrázolja, emberi és festői puritánsággal. A néni földpadlós, szoba-konyhás falusi házban lakott. Ünnepi foglalatosságában örökíti őt meg a kép, mintha csendes szertartás történnék. Mozdulatát, arcát megszállottság hatja át.

A *Bárdos-hídja Gyulán*: ugyancsak búcsúzás. A híd: kúszó lény, tapadókorongos lábaival, görbült hátával már nem tud arrébb húzódni, ideje lejárt. Moszat, zölden poshadó növényzet lapul az ívek tövében. A háttérből még üzen a múltbeli összetartozás a faluval, néhány csúcsos háztető meg a templomtorony, kicsiny falurészlet, mindössze pártája a hídnak. Koszta Rozália emlékezését a jelen igenlése teszi hitelessé. Lehet, hogy idővel valamelyest módosul még festői fogalmazása, de tartalmi kezességként mindvégig az emberi tűnődés fog állani mögötte.

Csobai Lászlóné

Egy kéziratos katonakönyv¹

A népi kéziratos könyvek főként a XIX. század közepétől szaporodtak meg. Tartalmukat tekintve igen vegyesek voltak: a vallásos jellegű felekezeti énekeskönyvek mellett ott találjuk a dalos-, nótás-, katona-, vőfély-, halottaskönyveket, az önéletírásokat és emlékkönyveket.

A kéziratos könyvek általában kézről kézre jártak, és éppen emiatt is gyakran elkallódtak. Ma már különösen keveset lehet belőlük találni.

Hazánkban az első iskolareform eredményeként a nemzetiségek is anyanyelvükön sajátíthatták el az írás és az olvasás tudományát. A görögkeleti román egyház viszonylagos önállósága mellett mindvégig megőrizte tekintélyét és befolyását az írásbeliség terjesztésében, a művelődésügyben. Ezt tükrözik a román nyelvű lakosság körében talált vallásos jellegű énekeskönyvek, valamint a csekély számú dalos, nótás- és katonakönyv is. Nemzetiségi területen gyűjtve még inkább tapasztalhatjuk, hogy a népi kéziratos könyveknek igen csekély része maradt az utókorra.

Dolgozatom tulajdonképpeni témája egy román nemzetiségű családnál gyűjtött román nyelvű katonakönyv ismertetése, elemzése. Előljáróban azonban szeretném megjegyezni, hogy a kéziratos katonakönyvvel szinte egyidőben sikerült egy nyomtatásban megjelent katonakönyvet is gyűjteni. Címe: *Dorul soldatului*, azaz *A katona vágya*, s alcíme pedig: *Versék a háborúból 1914–1915*. Szerzője Cristifon Purecel altiszt. Kiadta Ioan I. Ciorca könyvkereskedése Brassóban 1916-ban. *A katona bánata* históriás verséből kiderül, hogy egy Háromszék vármegyebeli Zágón-Bárkány faluból való fiatal tizedes írta. Versének végén bemutatkozik és elmondja írásának célját: „Azért írom, mert ha maholnap meghalok, írásom maradjon meg szuvenirnek.” Nyomtatott könyvünk végén található egy katonadal, melynek szerzője más: a Krassó-Szörény vármegyei Priszáka faluból való Magda Sándor zugsführer, vagyis szakaszvezető. Az utolsó pedig *A katona dala*, amely a *Prietinul cel bun* című kalendáriumból átvett vers.

E nyomtatott katonakönyvnek van még egy érdekessége: vöröskeresztes pecsét is található rajta. A pecsét kétnyelvű, a szöveg németül és románul is olvasható: „Comitetul de Caritate al Coloniei Române din Viena pentru soldații români răniți”. Magyarul: „A bécsi Román Kolónia Jótékonyági Bizottsága sebesült román katonák részére”.²

Elképzelhetőnek tartom, hogy kéziratos katonakönyvünk szerzője is találkozott a katonakönyvnek ezzel a nyomtatott formájával, mert tartalmilag is van köztük hasonlóság. Ez egyébként jellemző az adott kor katonakönyveire, mivel a katonaszerzők azonos körülmények között éltek és hasonló műveltséggel rendelkeztek, a kor ízlésének megfelelően írták meg a hasonló katonakönyveket.

¹ Teljes cím: *Egy román nyelvű kéziratos katonakönyv az első világháború idejéből*

² Cristifon Purecel: *Dorul Soldatului. Poezié din rezbél 1914–1915*, Brassó, 1916

Gyűjtéseim során a gyulai Vonyiga családnál régi fényképek között keresve találtam rá erre a nagy gonddal őrzött és igen féltett első világháborús kéziratos katonakönyvre.³

A katonakönyv írója, Vonyiga Tódor a világháború kitörése után vonult be katonának. Katonakönyvét leánya, Vonyiga Aranka örökölte és őrizte meg az utókor számára, miután édesapja 1953. április 25-én meghalt.

Vonyiga Tódor rövid életrajza és egyénisége. Katonakönyvünk írója 1882-ben született Gyulán.⁴ Apai és anyai ágon is gyulai román nemzetiségű család legkisebb gyermeke. Apja Vonyiga Illés, anyja Fogarasi Katalin. Ahogyan az emberek mondták, apja tehetős, jól jövedelmező gazdasággal rendelkezett: 80 hold föld és 12 lán szőlő volt a birtoka. Közéleti ember lévén, tagja volt a görögkeleti egyháztanácsnak és az egyházi kórusnak is. Hat gyermeket nevelt fel. A gyermek Vonyiga Tódor a görögkeleti elemi iskola elvégzése után, amelyet természetesen Gyulán végzett, apjával együtt a családi birtokon dolgozik. Szüleivel marad, ami általában jellemző volt a korabeli családok belső rendjére, szokásaira. 1907-ben feleségül veszi Nyikora Dávid lányát, Máriát. Nyikorák (Nicoară) szintén gyulai románok, és a Vonyiga (Vonyiga) családhoz hasonlóan kb. 80 hold földdel rendelkeztek. A fiatalok 20-20 hold földet kaptak, és házat Gyulán.

1908-ban megszületett az első, majd 1913-ban a második gyerekük. Egy év múlva, 1914 júliusában kirobbant az első világháború. Vonyiga Tódor ekkor 26 éves volt. Kéziratot katonakönyvéből is kiderül, hogy 1914-ben a „karácsonyi böjt idején” vonult be katonának. Kéziratot katonakönyve katonáskodásának első évéből való, utolsó lapján ott áll a dátum: 1915.

Aranka leánya elmondása alapján édesapja csak 1918-ban, a háború végén szerelt le.

Katonakönyvéből azt is megtudjuk, hogy a békéscsabai császári és királyi 101-es gyalogezrednek volt a tagja. Az ezred több ütközetben is részt vett. E „dicsőséges” gyalogezred névsorában nem tudom, miért nem szerepel Vonyiga Tódor neve, két gyulai társának nevét megtaláltam, nevezetesen Krizsán János őrmesterét és Kiss István tüzérét.

Vonyiga Tódor lánya azt is elmondta, hogy édesanyja Kiss István és Krizsán János feleségével együtt meglátogatta apját.

Kiss István 1915-ben súlyosan megbetegedett az orosz hadszíntéren, ahol több ütközetben is részt vett. Majd az 1915-ös év végén Prágában 40%-os rokkantsággal elbocsátották.⁵ Nem sikerült azonban kikutatni, hogy 1915 novemberétől egészen leszereléséig mi történt még vele, hogy visszatért-e a frontra, vagy sem. Hazatérése után tovább folytatta saját birtokán a gazdálkodást. Felnevelte négy gyermekét, két lányt és két fiút: Györgyöt, Lukréciaát, Pétert és Arankát. A legnagyobbik, György, amellet hogy jó kedélyét, szép hangját, előadókészségét apjától örökölte, még írással is próbálkozott. Mint a gyulai görögkeleti dalegylet tagja (egészen az 1930-as évek végéig) a román nemzetiségi színhátság egyik főszereplője volt, és műfordítással is foglalkozott. A kör

³ Magyar néprajzi lexikon, Bp., 1980, 3. kötet, 104.

⁴ Görögkeleti Román Egyház Gyulai Levéltára, Keresztelési Anyakönyv V. kötet, 9/1982.

⁵ Makkay (Machalek) Pál: A 101-es zászló alatt, Bp., 1934

által előadott román nyelvű darabokat magyarra fordította,⁶ és azokat magyarul is előadták. Ezen kívül jó rajzkészséggel is rendelkezett. Gyulán Kohán György festőművésszel, aki első unokatestvére volt, együtt járt festeni József Dezső gimnáziumi tanárhoz. Gyerekkori élményei között szerepel, hogy rajzaikkal, festményeikkel mindketten részt vettek egy kiállításon Gyulán.⁷

Ma is sajnálattal gondol vissza, hogy miért is nem tanult tovább, hiszen tanító szeretett volna lenni: „de hát a szülők döntöttek akkoriban ebben a dologban” – mondta Vonyiga György. Számára azonban öröm, hogy tehetséges leánya rajz szakos tanár lett, amit tehát neki nem sikerült elérnie, azt lányának igen, akit unokatestvére: Kohán György irányított e pályára, felfigyelve tehetségére. A Vonyiga család tagjai igen érzékeny emberek voltak, s hagyománnyá vált a családban a művészetek pártolása. A család több tagjánál is fellelhető e művészi hajlam (pl. irodalomban, festészetben), még ha nem is mindig bontakozott ki. Ennek ellenére indokoltnak érzem összeállítani a családfát.⁸ Nemzetiségüket vállalva, a tradíciókat ápolva dolgoztak becsületesen, nagy szorgalommal.

1948 után Vonyiga Tódor, kéziratos katonakönyvünk írója, kuláklísta ke-rült. Az ellene elkövetett személyi túlkapások nagyon megviselték; 1953-ban meghalt. Egész életében „istennek éneklő” ember volt – olvashatjuk sírkövén a gyulai görögkeleti temetőben.

A Vonyiga Tódor-féle kéziratos katonakönyv kissé használt állapotban van, néhol szakadozott, de jól olvasható, és csupán az utolsó oldala hiányzik. A katonakönyv inkább füzet, 22,5×15 cm. Valószínűleg megsérült, ezért hal-ványzöld kemény papírfedélbe, gerincén piros vászonba kötötték be. A füzet 142 számozott lapot tartalmaz, de valójában 152 lapos, mivel írója a 35. lapon eltéveszti a számozást és ismét 25-tel folytatja. Az egész füzetet egyetlen kéz írta tele, ugyanazzal a fekete tintával, kalligrafikus írással, úgy, hogy az egyes szövegrészeket következetesen aláhúzta, és a szövegek végén gyakran hasz-nálta a „sřřsit”, vagyis „vége” jelölést.

Összesen 106 önálló szöveget különböztethetünk meg a katonakönyvben, de mivel több a liturgikus szöveg, és a liturgián belül egy-egy szokáslemhez több önálló szöveg is tartozhat, így összesen csak 72 önálló szöveget tartalmaz. A kéziratban variánsok is találhatók, mint például a karácsonyi kántálási szo-káshoz tartozó kolindákból az 1–2. oldalon és a 18–19. oldalon „Trei crai de la răsărit” címmel kolindánk mindkét változatával megismertet a szerző. Az egész füzetben a vers és a próza jól elkülöníthető egymástól, a szövegek nem mosód-nak össze, többször is új oldalt kezd egy-egy szövegnél. A kézirat 120. oldalán a „Kánai menyegző” című egyházi éneket a 121. oldalon abbahagyja és csak a 130. oldalon folytatja és a 131.-en fejezi be. Vonyiga Tódor kalligrafikus írása szép, de mivel jóval az 1932-es helyesírási reform előtt írta könyvét, régies. Az a jelölésére még az e-t használja.

Stílusa inkább a szépirodalmihoz áll közelebb, mint a népihez, inkább archaikus, mint modern, ami abból is eredhet, hogy jól ismerte, vagy inkább

⁶ Vonyiga György (magyarosított neve Bánáti) *S-au dus*, vagyis *Az asszony elment és a Peti-torii (A kérők)* című Tintariu-szindarabokat fordította le.

⁷ Ipari Kiállítás Gyulán 1926-ban a mostani I. számú Általános Iskolában.

⁸ Lásd az I-es számú táblázatot!

betéve tudta az egyházi liturgikus szövegeket. Olyan ember volt, aki jól eligazodott a vallási szövegekben, e területen igen olvasott volt. Annak ellenére, hogy az archaikus egyházi nyelvhez áll közelebb a stílusa, szinte meglepő, hogy szókincsének már része a „tranvai”, villamos kifejezés, amikor Prágából a budveisi kórházba megy. Használ egy-két szűkebb értelemben vett, a gyulai nyelvjáráshoz tartozó kifejezést is, mint például az *întărgătit-fugări* = *megkergetni*, de egyszer használja az irodalmibb kifejezést is, tehát azt is ismeri (109.).

A könyv, helyesírását tekintve, a korabeli átlagot üti meg, főbb helyesírási hibái:

1. A nagy- és kisbetűket következetlenül használja pl.: *ciaba* = Csaba, azaz Békéscsaba; *bohémie* = Bohemia; vagy *Budveist* csak kisbetűvel írja, Prágát is kisbetűvel írta, ugyanígy *Giula* = Gyula városát is váltakozva írta. De a *Dumnezeut* = Istent következetesen nagybetűvel írja.
2. A fő- és mellékmondatokat nagyon gyakran sem vesszővel, sem ponttal nem választja el. Gyakran tesz ki felkiáltójelet, amikor nem szükséges. Még a prózában írt szövegeknél is előfordul, hogy felkiáltójellel választja el a mondatokat, de az új mondatot kisbetűvel kezdi.
3. A leggyakrabban az egybe- és a különírással téveszt, következetesen rosszul írja a ragozott igeformát. Nominativusban és accusativusban a hangsúlytalan névmást egybeírja az igével. A helyesírási szabálynak megfelelően a kötőjeles *m-au uns* helyett *mau uns*; *ne-au vizitat* helyett *neau vizitat*; *ne-am dus* helyett *neam dus* stb. szerepel. Inkább hallás után írhatta a szöveget.
4. Ritkán, de előfordult, s gondolom, véletlenségből, hogy egybeírja a prepozíciót a főnévvel, pl. *la gara* helyett így: *lagara*. Azonban legtöbbször helyesen használja őket.
5. Magyar szót egyetlenegyszer alkalmaz a román szöveggörnyezetben: a főnök kifejezést, amelyet magyarul ír le a szó végére téve egy *u-t*, azaz így „főnöku țignal a dat,” vagyis „a főnök jelt adott”. A szó végi *u* ebben az esetben az a határozott névelőt helyettesíti.
6. Végül, az egész szöveg archaikus voltát bizonyítandó, felsorolnék néhány példát: következetesen nem használja az *oa* diftongust (*foarte* helyett *forte*; *floare* helyett *flore*). Tehát még a latinus formát alkalmazza.

Vonyiga Tódor kéziratos katonakönyvének szövegei. Vonyiga Tódor katonakönyvében a mintegy 106 szövegből csupán négy mondható teljesen önálló alkotásnak, a többi fejből ismerte, esetleg némelyiket másolta. Nem egy átvett szövegét kevés változtatással írta le, így variánsokat alkotott. Az összes szöveg közül 31 prózai, 75 pedig verses. Ezek alapján mondhatjuk, hogy Vonyiga Tódor is, mint általában a katonakönyvek írói, jobban kedvelte a kötött formát, mint a kötetlent.⁹

Ezt még jobban alátámasztja az a tény, hogy a legnagyobb terjedelmű önálló írását, amelynek címe: *Az én szenvedésem története, mint katona az 1915-ös háború idejéből*, szintén verses formában írta meg. A teljes kézirattal 106 szövege tartalmi és formai szempontból a következőképpen alakul:

⁹ Katona Imre: *Konkoly István kéziratos katonakönyve. Mozaikok Csongrád Város történetéből*, 1977, 65–98.

1. egyházi liturgikus szövegek, egyházi énekek, imádságok összesen	63 szöveg
2. népköltészet, népszokás	3 szöveg
3. önéletírás (családja, katonáskodása, betegsége).	1 szöveg
4. kézisztár	1 szöveg
5. hazafias dal és vers	4 szöveg
6. köszöntők	3 szöveg

Véleményem szerint Vonyiga Tódor, aki idegenben volt katona, távol a hazájától, családjától, gondolataiban elsősorban a szorongató jelennel foglalkozott, ezért a hat műfaji csoportot lényegében két nagy egységre oszthatjuk: vallás és katonaság. Tulajdonképpen a második miatt menekül az elsőhöz, a valláshoz. Köztudott volt, hogy igen vallásos ember, s ez megmutatkozik a kéziratban is, mert szigorúan tartózkodott attól, hogy katonakönyvébe komolytalan szövegeket írjon, mint ahogy általában az szokás volt.¹⁰

A tartalmilag öt-hat egységbe tartozó szövegeket egyenként megvizsgálva, a következőképpen alakul a kézirat tartalma:

I. Az első tartalmi egységben Vonyiga Tódor az általa ismert kolindálási szokáshoz (ő maga is járt kolindálni) tartozó énekeket (kolindákat 1–3.; 8–10; 24–26.) írta le: ezek biblikus, apokrif kolindák. A kéziratnak ez a része jelentős információt tartalmaz a gyulai csillaggal való járást illetően is, mivel a 21. oldalon a következő szöveg olvasható: „Intrare la creștini”, magyar jelentése: „Bemenetel a hívőkhöz”. Ez után következik az ötsoros versike:

Magyar fordításban:

„Cinstiți creștini prea iubiți
Voii ca să ne primiți
Pentru al lui Cristos venire
Să vă facen pomenire
Primiți-ne ori nu!”

„Tisztelt nagyon szeretett hívők,
Akarnak-e fogadni bennünket,
Hogy megemlékezzünk
Krisztus eljövételéről.
Fogadnak-e vagy sem?”

Ahogy a versike utolsó sora is jelzi, a csillaggal járók a népszokás alkalmával a versike elmondása után nyertek bebocsátást. A 22–23. oldal tartalmazza a három király (Boldizsár, Gáspár és Menyhért) szerepét.

A kolindálás a legrégebbi orális tradíciók egyike. A görögkeleti vallásban az egyházi kolindák Jézus születését dicsőítik. A hívek a régi orális tradíciót vallásos formában őrzik tovább, melynek csupán egyes elemei utalnak vissza a régi, kereszténység előtti korra. E keresztény ihletésű szövegek kéziratban vagy nyomtatásban terjedtek el az egyházi ceremónia részeként. A népszokás leggyakoribb típusát Európában a szlovákoknál, horvátoknál, szerbeknél és szegényesebb formában a lengyeleknél találjuk meg, valamint Görögország különböző részein. A kolindálás fejlett formája ismert a románoknál, bolgároknál és az ukránoknál is.¹¹

II. A kézirat második tartalmi része különböző szertartások alkalmával énekelt egyházi énekeket, imádságokat foglal össze. Itt egyetlen imáról szólnék csupán, amely a népi vallásossággal kapcsolatos, és ehhez még ma is kötődik egy

¹⁰ Uo. 65–98.

¹¹ Monica Brătulescu: *Colinda romănesască*, Ed. Minerva. București 1981, 350.

szokás a hívők között. Az ima: „Szűz Mária álma” a 63–66. oldalig tart, a hozzá tartozó „Előbeszéd” a 60–62. oldalon van. A hagyomány szerint az „Előbeszéd”-ben leírtak alapján, aki ezt az imát mindig magával hordja és legalább napjában egyszer elolvassa, minden rossztól védve van. Az általam megkérdezett adatközlők elmondták, hogy ezt az imát mindig magukkal hordják, és régi öregektől tanulták, emlékezetből írták le, mert ezt csak úgy szabad leírni.¹² Vonyiga Tódor, vallásos ember lévén, nyilvánvalóan jól ismerte a hagyományt, és akkori helyzetében ennek az imának védelmező erőt is tulajdonított. Az adott körülmények között az ima védelmező funkciója iránti igény sokkal fokozottabban jelentkezett az idegenbe szakadt katonánál, nyilvánvalóan ezért másolta be katonakönyvébe.

III. A kézirat harmadik része verses formában megírt önéletírás, amelynek részletes elemzésére a dolgozat legvégén térek ki.

IV. A negyedik csoportba tartozik a kéziszótár: „Nume pe rumănește și nemțește” a 125–129. oldalig. Itt a mindennapi életben és katonáskodása során használt legfontosabb német kifejezéseket gyűjtötte egybe, melléje írva román jelentésüket. Összesen 163 szót, a román megfelelőikkel együtt tehát 326 szót írt le magának.

Szembetűnő, hogy kéziszótárában kétszer szerepel a *Dumnezeu = Isten*, a *bogat = gazdag* és a *leneș = lusta* kifejezések. Az első teljesen egyértelmű, a másik két kifejezés is valószínűleg fontos szerepet játszhatott az adott körülmények között. Ugyancsak vallásosságával van összefüggésben, hogy nem feledkezett meg a templom, a lélek kifejezésekről sem.

A kézirat részéhez tartoznak a 129. oldalon 1–20-ig, majd 20–100-ig németül leírt sorszámnevek.

V. A katonakönyvben az ötödik egységet a hazafias dalok alkotják a 135–139. oldalig. Mind a négy kifejezi román nemzetiségi voltát. A négy dal közül három műdal, a negyedik Vasile Alecsandri az *Egyesülés hórája*, amelyet népköltészeti gyűjtéseinek alapján írt meg. Ezt Vonyiga Tódor némi átköltéssel írta be a katonakönyvébe s csupán három versszakát. Úgy gondolom, hogy félnépi változattal állunk szemben.

VI. Végül a katonakönyvben szereplő köszöntőket, mindössze hármat kell megemlítenem. Valószínűnek tartom, hogy a katonakönyvet az 1915-ös év végén vagy az 1916-os év legelején fejezte be, ezért került a legvégére egy újrólírt köszöntő. A katonakönyv 7. és a 21. oldalán található még egy-egy köszöntő.

A katonakönyv egész tartalmát tekintve, mindenképpen szembetűnő, hogy Vonyiga Tódor a legnagyobb terjedelmet a vallásos témának szenteli. Nyilvánvalóan a háború borzalmaitól való félelme eluralkodott rajta, és még inkább istenhez menekült. Leírta bánatát, szenvedéseit, és félelmének ad hangot, amikor teljes bizonytalanságban él.

Sajnos, a katonakönyv utolsó oldalából csupán egyik sarka maradt meg, amelyen ez olvasható:

„În anul 1915
În Prag Brevnov”
„1915 évében
Prágában Brevnov”

¹² Vonyiga Aranka 72 éves adatközlő, Gyula, Móricz Zsigmond u. 9.

Vonyiga Tódor verses (formában megírt) önéletírása. Az önéletírás a következő címet viseli: „Pașania mea din 1915 în timpul războiului european ca cătană”, vagyis: „Az én szenvedésem története, mint katona az 1915-ös európai háború idejéből”. Az önéletírás, amely életének egy viszonylag rövid szakaszát foglalja írásba, 1914-ben, a karácsonyi böjt idején kezdődik, amikor bevonul katonának, és 1915. november 10-ével fejeződik be. Vonyiga Tódor verses formában írja le ennek a majdnem egy évnek az általa fontosnak tartott eseményeit, amelyeket átélt. Nem lehet pontosan megállapítani, hogy (az önéletírás tényleges írását) mikor kezdte el, csupán annyi bizonyos, hogy a háború idején írta, még pontosabban a Prága melletti brevnovi kórházban fejezte be, mivel ez áll önéletírása végén:

„Aceste șire sunt scrise de Teodor Voniga în spital Din Prag în Brevnov În anul 1915 Noemvre 10.”	„Ezeket a sorokat írta Vonyiga Tódor a prágai Kórházban Brevnovban 1915. évében november 10-én”
--	--

A közlésnek a verses formáját választotta, nyilvánvalóan így tudta jobban kifejezni magát. Mondanivalójában a román népköltészetből kölcsönzött teljes sorok átvételével megtörte az eseménytörténetet, közben ügyelt a sorvégi rímekre is.

A „zöld leveles” román népköltészetből vett teljes sorokat végig használja, eleinte minden harmadik sorban, majd váltakozóan, egy-egy kisebb cselekvés lezárásaként, ahol írójá szükségesnek tartotta. Még az is előfordul, hogy találomra, vagyis ott töri meg a szöveget, ahol éppen kedve támad vagy ahol eszébe jut:

„Zöld levél, száraz fa,
Én katona lettem,
Mogyorófa zöld levele,
A karácsonyi böjtbe,
Fenyőnek levele zöld,
Tizenöt márciusában jön,
Zöld levél, száraz fa,
A császár parancsa jön!”

Vagy például a következő eltérő szakaszolással:

„Virágocska, zöld levél
Bennünket osztanak négyfelé
És nyomban szóltak,
Hallgassatok mindnyájan
A parancsnokaitokra,
Hogy mihamarabb tanuljatok,
Hogy a harcba indulhassatok.
Zöld levél, virágszál.”

A román népköltészetből átvett teljes sorok nemcsak megkönnyítették a szerző feladatát, hanem oldották a száraz, prózai mondanivalót. Az önéletírás három helyszínre tagolható. 1914-ben a karácsonyi böjtben vonul be katoná-

nak, de egészen 1915 márciusáig otthon, Gyulán marad, ekkor viszik el ugyanis Békéscsabára, ahol szigorú kiképzésben vesz részt. Amikor az indulás elérkezett, hosszú lírai részben írja le a búcsúzást. Egy kis vigasztalást nyújt számára, hogy már az állomáson barátokra talált. Az első helyszín tehát Békéscsaba, ahol két hónapos kiképzés után rögtön menetszázadba tették. Betegsége már Békéscsabán jelentkezett, mert azt írja, hogy „mell- és szemfájással” betegnek iratkozott fel, és emiatt törölték a menetszázadból. Kétnaponként könnyű szolgálatra tették. Azonban Békéscsabára parancs érkezett, hogy a „regimentet Prágába költöztessék”, de végül Budweisbe irányították a századot. A második színhely Budweis volt, ahol újabb kiképzés következett. Ottléte alatt egyszer 14 nap szabadságot is kapott, ami alatt hazalátogatott családjához. Szabadságáról visszatérve Budweisbe, csak azon imádkozott, hogy a 13. századtól megszabaduljon. Szembetegsége egyre inkább elhatalmasodott rajta: „mint a tűz, úgy égett” a szeme, mivel egyáltalán nem kezelték. Végül is a betegviziten jelentette, és az orvos, miután megvizsgálta, a prágai kórházba rendelte. Ez a harmadik színhelyünk: a prágai kórház, itt igen sokat szenvedett a szeme miatt, de kezelésben részesült trachomás szeme.

Négy hónapig kezelték a prágai kórházban, „ki nem mehettem”, írja, mert egyrészt nem látott, másrészt a trahoma ragályos betegség. Elég részletesen leírja, hogy milyen rossz volt az ellátás a kórházban:

„Kenyeret keveset ettem;
Naponként csak zupa;
Majdnem mindig kása”, s így folytatja tovább:
„Ennyit én még nem láttam,
Csak itt Prágában,
Enné meg a kietlenség.”

Szigorú komolysággal viszi végig a vele megtörtént eseményeket. Az egész íráson észrevehető, hogy félelme nagyon elhatalmasodott rajta. Az írás befejezésekor még mindig a prágai kórházban van. Az írás végén fedi fel kilétét:

„Levelecske egy vesszőn
Ez az én szenvedésem története
Zöld levél jegerä
Az én nevem Vonyiga Tódor
Levelecske egy vesszőn
Én Gyula városból vagyok
Békés vármegyéből
A császár katonája”

Az utolsó sor, vagyis „A Császár katonája” alá van húzva, s a következő sorokkal folytatja; úgy tűnik, nem tartotta elegendőnek az önéletírásba foglaltakat, és külön is leírta a nevét, és azt, hogy pontosan mikor fejezte be könyvét:

„Ezeket a sorokat

Vonyiga Tódor írta a kórházban
A prágai Brevnovban
1915 évében november 10.”

Berényi Mária

Macedorománok, románok

Pesten és Budán a XVIII–XIX. században*

A görög és görög műveltségű *macedoromán kereskedők* a XVIII. században érkeztek nagy számban Magyarországra. A legtöbben *Moschopolis*ből (ma: Voskopoje, Dél-Albánia), *Kozániból*, *Bitoliából* jöttek. Közéjük tartoztak a *Grabovszkyak*, a *Derrák*, a *Nákók*, az *Argirik*, a *Mannók*, a *Lykák* és mások. Ők szállították uszályaikkal Pestre a délvidéki gabonát, de nemcsak ezzel, hanem bőrrrel, vászonnal (kanavásszal), ezüsttel, arannyal és mindenféle kapós holmival, bazáráruval is kereskedtek. Az akkori Pesten a *macedóniai vlahokat* (cincárokat) is görögöknek mondták, mivel görög nyelven folytatták üzleteiket. *Családi körben azonban az aromán nyelvet (a macedorománok nyelvét) használták*, így egymás között meg is különböztették magukat a görögöktől. E népesség gazdasági és szellemi központja Pesten volt.

Pesten és másutt is a macedorománság volt a vezető ereje és megszervezője az ortodox románságnak. Hosszú időn keresztül szinte más polgári rétege nem is volt a magyarországi románoknak. Szorgalmas, takarékos, az üzleti érdekeket minden fölé helyező emberek voltak, akik erősen ragaszkodtak ortodox hitükhöz, és a kultúra fejlesztése iránt is elég nagy érdeklődést mutattak. A város minden forgalmasabb helyén voltak üzleteik, s hamarosan tekintélyes vagyonra, számos ingatlan- és háztulajdonra tettek szert.

Vörösmarty tér. A mai Vörösmarty tér keleti házsorának tulajdonosai az 1840-es években már kizárólag a pesti macedorománok voltak. A Vörösmarty tér 2. számú sarokház a *Mocsonyi* családé, a 3. számú ház helyén *Sina György* háza állott, a 4. szám alatt *Lepora* Anasztáz háza volt, az 5. számú ház *Grabovszky* Konstantiné, a 6. számú sarokház *Lyka* Anasztázé volt.

A Lyka-házzal szembeni telket, ahol a Harmincadvám hivatalának épülete állt, négy tulajdonos vásárolta meg. A József nádor tér és a Dorottya utca sarkán Lyka Anasztáz újabb házat építtetett. Többszöri átépítés után e háztömbben található ma a Gerbeaud cukrászda.

A Vörösmarty tér keleti házsora

* A szerkesztett szöveg a szerző *Mesélő házak. Románok Budán és Pesten* (Budapest, 2011) című háromnyelvű albuma alapján készült, a fotók is az albumból valók.

A Lyka család volt a XIX. századi Budapest macedoromán származású familiái közül az egyik legtekintélyesebb. A dinasztia alapító *Lyka* Demeter 1737-ben született Moschopolisban. Pontosan nem tudható, mikor telepedett le Magyarországon, 1789-ben azonban már egyik aláírója annak a kérvénynek, amelyben a pesti görögök és macedorománok saját templom építését kérvényezték. Feleséget szintén macedoromán családból választott magának, *Gozsdu* Juliannát vezette oltárhoz, aki harmincegy évvel volt fiatalabb nála. Házasságukból több gyermek született, köztük 1800-ban *Anasztáz* is, aki üzletember, híres bőrkereskedő lett.

Lyka *Anasztáz*t 1830-ban felvették a pesti, 1833-ban pedig a budai polgárok közé is, tekintélyes emberré vált. Fölös tőkéjét főleg házingatlanokba fektette, az akkor épülő Új-Lipótvárosban (a mai V. kerület északi részén). Magának 1844-ben a *Vörösmarty* tér és a *Harmincad* utca sarkán építtetett egy háromemeletes palotát. A *Hild* Józseffel, a neves építésszel terveztetett épület több mint száz évig az utódai lakták.

Lyka *Anasztáz* 1871-ben hunyt el.

Váci utca. A Váci u. 2. sarokház (*Vörösmarty* tér 2.) volt a „másik” *Mocsonyi* ház, amelyben *Mocsonyi* Sándor is évtizedeket töltött. (A ház sarkán a cégértartó vasállvány M. S. betűi még ma is emlékeztetnek erre.)

A mai épület *Kallina* Mór építész tervei szerint 1877 elejére készült el. Akkor sok szakmai kritikát kapott, mivel a többi *Gizella* téri épülethez, a tér építészeti arculatához túlságosan egyszerűnek tartották.

A *Mocsonyiak* a XVIII. században *Macedóniából* érkeztek Magyarországra, és sohasem vallották magukat görögnek, mert ők a *macedóniai románság* hat nemzetsége közül a legműveltebből, a *moszkopolok* nemzetségéből származtak. A *macedorománok* (*arománok*) nyelvében a „*Mocion*” ragadványnév *móc* eredetre utal. Egyik családtagjuk, *Mocsonyi* Péter, táborig papként szolgált és esett el.

A később két ágra vált család ősei *Mihály* és *András* voltak, akik *Pesten* telepedtek meg. Vagyonos kereskedők lettek, s nagy befolyással voltak az iparra, de a közéletben is fontos szerepet vállaltak magukra. Tőkéjük egy részét házingatlanokba fektették. A *Mocsonyi* család tagjainak 17 háza volt *Pesten*.

1780-ban *András* utódai kapták katonai érdemeik és pénzügyi áldozataik elismeréséül a bánáti, foeni birtokot, majd 1783-ban nemesi oklevelet „*de Foeni*” előnévvel. A másik ág ősének, *Mihálynak* egyik utóda, az akkor már *Tokajon* élt *Péter* 1804-ben kapott nemességet. A két ág később összeházasodott s ebből származott *Sándor* (szül. 1841) és *Eugen* (szül. 1844).

Alexandru *Mocioni*, azaz *Mocsonyi* Sándor (*Pest*, 1841. nov. 4. – *Birkis*, 1901. ápr. 1.) magyarországi román politikus, zeneszerző. A pesti *piaristákhoz* járt gimnáziumba, apja *Atanasie Marienescut* fogadta mellé házitánítónak. Jogi tanulmányait *Pesten*, *Bécsben* és *Grazban* végezte. Tudatosan készült a politikusi pályára, körutazást tett *Belgiumban* és *Svájcban*, hogy megismerje a nyugat-európai többnemzetiségű államokat.

1865-ben lett országgyűlési képviselő. Felkészültsége és kiváló szónoki adottságai a huszonéves fiatalembert hamar vezérszerephez juttatták a nemzetiségi képviselők között. 1867-ben az *Eötvös-féle* törvényjavaslattal szembeni nemzetiségi ellenjavaslat megalkotója volt, amely föderatív alapon szabályozta

volna a hivatalos nyelv kérdését. A magyarországi nem magyar népek sorsának kulcskérdését ugyanis a nyelvi jogokban látta. A Reform, a Zukunft, a prágai Politik és más lapok hasábjain publikált. 1869. január 15-én megjelent programadó írásában megállapította, hogy a magyar uralkodó osztály ahelyett, hogy az ország népeinek szövetségét kereste volna, természetellenes szövetséget kötött az ausztriai német politikai osztállyal, amely a többi nép ellen irányul. A megszületett nemzetiségi törvényt a természetes jogokkal ellenkezőnek nevezte, mivel nem ismerte el a nem magyar nemzetek létét az országban. 1869. január 26-án a temesvári vigadóban megalakult Román Nemzeti Párt elnökévé választották. 1869–1872-ben Lugos, 1872-től pedig Máriaradna választókerületét képviselte az országgyűlésben. 1874-ben lemondott képviselői mandátumáról, de pártelnöki tisztségét megtartotta. Ettől kezdve a teleket Budapesten, az év többi részét vlajkoveci birtokán töltötte. Lassanként a magyar politikai rendszerrel szembeni passzív ellenállás hívévé vált. Sokat tett a román egyháznak a szerbtől való elválása és a szebeni érsekség megalapítása érdekében.

Több bánáti, erdélyi, valamint más magyarországi román irodalmi és kulturális egyesület tagja, illetve kezdeményezője volt. Anyagi támogatást nyújtott a Pesten megjelenő román újságoknak. Nagy mecénása volt a Pesten tanuló román hallgatóknak, s a Petru Maior Kör különböző tevékenységeit is bőkezűen pénzelte. Bécsi tanulmányi évei alatt zenét is tanult. Több általa szerzett zene-művet elő is adtak. A mai Vörösmarty tér és a Váci utca sarkán lévő palotájukban a Mocsonyiak gyakran rendeztek matinékat és zenei esteket. Liszt Ferenc is gyakran volt vendég a Mocsonyi-házban, barátságos viszonyt ápolt Alexandru Mocionival.

Iosif Vulcannak sikerült megnyernie a színház-ügy felkarolására is. Mocsonyi 1870 februárjában Váci utcai házába invitálta az összes budapesti román értelmiségit, s egyesületet alapítottak *Román színház-alap szerzési társulat* elnevezéssel. A szervezetnek Iosif Hodosiu lett az elnöke, Iosif Vulcan a titkára, Vincentiu Babeş a pénztárosa, a vezetőségi tagoknak pedig Alexandru Romant, Petru Mihályt és Iosif Galt választották. A működésüket nyolcezer forintos tőkével kezdték meg. Az egyesület székhelye 1895-ig Budapest, attól kezdve pedig 1914-ig Brassó volt. Működésük során vándorszíntársulatot alapítottak, amely bejárta a román településeket, s színműpályázatokat írtak ki évről évre.

A Váci u. 9. sz. alatt álló épületet 1800-ban Nákó Kristóf vásárolta meg ötvenezer forintért, akitől gróf Nákó Sándor örökölte. Ő volt az, aki megvette az északi telket, és 1840-ben egyesítette, hogy engedélyt kaphasson az új – a későbbi Hét választófejedelem-ház – felépítésére. A tervező építész ebben is Hild József volt. Nákó Sándor 1848-ban halt meg. Örökébe gróf Nákó

A Mocsonyi-palota

Kálmán lépett, aki az épületet szállodává alakította át. 1865-től 160 szobával és étteremmel, kávéházzal itt működött a *Nemzeti Szálló*. Az épületet 1881-ben négyszázhetvenezer forintért vásárolta meg a Magyar Jelzálog Hitelbank, amely egy ideig még fenntartotta a szállodát, majd mivel csak teljes átépítés után lehetett volna versenyképes, újból bérházzá alakította. A *Nemzeti Szálló* feliratot 1902-ben távolították el a homlokzatról. Az 1937-es nagyobb átalakítás után 1964–1967 között építették át újra a házat a *Pesti Színház* számára.

A házat 1818-ban *Mocsonyi János* vette meg. Örököse, *Mocsonyi György* leányát, *Líviát* 1880-ban gróf *Bethlen András* vette feleségül. Halála után özvegye lett a tulajdonos.

A Váci u. 21.-es házat több tulajdonos birtokolta, amíg 1782-ben a Helytartótanács első ízben engedélyezte, hogy görögkeleti vallású is vásárolhasson házat magának Pesten, mégpedig éppen ezt. *Argiri (Argyr)* Demeter, Moschopolisból származó bőrkereskedő részesült ebben a kegyben.

Argiri bőkezű anyagi támogatása tette lehetővé, hogy a görögök és macedorománok megvásárolják azt a telket, amelyen templomuk és a Görög-udvar felépült. Fiai, *Argiri Naum* és *Konstantin* 1812. június 18-án kérelmezték, hogy az apjuk végrendelete értelmében rájuk maradt házat (s egy másikat is) a nevékre írják. Tőlük később *Raics Sámuel* vette meg.

A Nákó-ház

Széchenyi István tér. Az új kereskedői, iparosi, bankári réteg reprezentációs igényét fejezte ki a Kirakodó (mai Széchenyi) tér pompás, két-három emeletes klasszicista palotasora. A tér házsorának középső épületét *Deron Antal* nagykereskedő építtette. 1833-ban vásárolta meg *Nákó János*, s miután 1869-ben *Pucher József* építésszel háromemeletesre bővítette, a palota Pest leglenyűgözőbb magánépületének számított. (A Magyar Tudós Társaság is e ház első emeletén talált ideiglenes otthonra.)

A Nákó család ősei Macedóniából származtak, Havasalföldön át vándoroltak Dél-Erdélybe. Hatalmas vagyonukat

a török és a francia hadjáratok során sertéskereskedéssel s hadiszállítással szereztek. Az első ismert ősük neve *Krisztoforosz Diogninosz Nakosz*, aki magyar nemességet már Nákó néven kapott, a nagyszentmiklósi és szentmarjai uradalmak gazdájaként. (A *Nakosz* eredetileg ragadványnév volt, sűrű szakállút jelent.) A Nákó család gazdagságáról legendák keringtek. Ez ragadta meg *Jókai* fantáziáját is, aki az egyik Nákóról mintázta a *Cigánybáró* alakját. A Nákó-birtokon bukkant elő a földből a híres, huszonhárom darabból álló nagyszentmiklósi aranylelet. A sokáig *Attila* kincsének tartott leletet ma a bécsi *Kunsthistorisches Museum*ban őrzik, és továbbra is tartanak körülötte a tudományos viták.

A Nákó-palotát 1903-ban bontották le. 1906-ban épült helyére a máig álló szecessziós *Gresham-palota* – Budapest egyik legértékesebb ingatlana

A Széchenyi István tér meghatározó épülete a *Magyar Tudományos Akadémia palotája* is, amelynek létrehozásában komoly szerepet játszottak a kiemelkedő macedoromán családok is.

A magyar kultúra e fellegvárának, amely az ország gazdasági, társadalmi, kulturális és tudományos fejlődésének szellemi irányítását tűzte ki célul, még az 1850-es években sem volt állandó székhelye.

Magyar Tudományos Akadémia, 1870-es évek

1825–30 között az üléseket még Pozsonyban, a főrendek termében tartották. Pest az igazgatósági üléseknek 1830, a nagygyűléseknek 1831 óta volt csak a helyszíne. Egy ideig – mint említettük már – a Nákó-palotában béreltek helyiségeket. Ezekben helyezték el a könyvtárukat is, s ott tartották meg az igazgatósági és bizottsági üléseiket. 1859-ben *gr. Desseuffy* Emil, az MTA akkori elnöke felhívására közadakozás indult. Még a nyilvános gyűjtés megindítása előtt, 1858. augusztus 14-én tette meg báró *Sina* Simon a maga nyolcvanezer forintos felajánlását, amely az első és legnagyobb magánadomány volt. A báró levele és az adomány feltételeit rögzítő Alapítólevél Bécsben íródott. Érdemei elismeréseként, 1858-ban az Akadémia az igazgatósági tagjai közé választotta.

A családalapító, *Sina* Simon még Mária Terézia idején érkezett Moschopolisból Bosznián át Bécsbe, a Habsburg Birodalomba. Keleti holmikkal, főként gyapottal és török dohányjal kereskedett, amiből szépen meggazdagodott.

Zseniális fia, *Sina* György ebből a vagyonból teremtett hatalmas bankházat. Ő is nagykereskedő volt, de a gyapot- és dohányforgalmazáson túl, a magyar termékekben rejlő lehetőségeket is felfedezte. Az itteni gyapjút cseh és morva gyáraknak, a magyar dohányt pedig Francia- és Olaszország kereskedőinek adta el. Mielőtt bankár és vállalkozó lett, vasutakat is épített. 1818-tól magyar nemes, 1832-től osztrák és magyar báró, földesúr lett egy személyben. Széchenyi terveinek leghathatósabb támogatójaként írta be nevét a történelembe. Sok birtokot vásárolt Magyarországon, amelyek együttes nagysága vetekedett az Esterházy hercegek földjeinek méretével. (1856-ban bekövetkezett halála után fia, *Sina* Simon 240 ezer holdnál nagyobb területű, kitűnően felszerelt kilenc uradalmat örökölt utána.) Volt palotája Bécsben, Párizsban és Velencében a Canale Grande mentén is. Nemcsak a pesti akadémia sorsát viselte a szíven: egymillió forintért Athénban a görögöknek is tudományos akadémiát épített, s mintegy kétszázezer forintot költött az athéni csillagvizsgáló intézet berendezésére, fenntartására.

Magyarországon is szívesen áldozott jótékony és kulturális célokra. A Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Színház, a Nemzeti Kaszinó, a Szent István-bazilika, de árvaházak, bölcsődék, kórházak, bankok, biztosítóintézetek alapítói és támogatói közt egyaránt jelen volt. Buda, Arad és Szeged városa díszpolgársággal tüntette ki. Nevét az irodalmi és a tudományos világban is bearanyozta

(1857-ben az ő támogatásával indult meg például Csengery Antal szerkesztésében a Budapesti Szemle).

A Széchenyi István téren van a Lánchíd pesti hídfője is. A Budát és Pestet összekötő híd gondolata már II. József uralkodásától (1780–1790-tól) kezdődően valamilyen formában mindig szerepelt a Helytartótanács napirendjén. Az 1832-ben létrehozott Budapesti Hídegyesület tagjai lenyűgözve hallgatták *gróf Széchenyi István* fejtegetését, aki szerint az épülő híd egyfelől közlekedési műtárgy, másrészt fantasztikusan modern műszaki alkotmány, amelyet tíz évvel korábban sehol a világon nem lehetett volna még felépíteni.

A tervtanulmány Széchenyi angliai tapasztalatgyűjtése alapján készült. Ő választotta ki a finanszírozót, a macedoromán származású *Sina György* bécsi bankárt, csakúgy mint a megvalósítás kulcsembereit, két névrokon angol mérnökembert: a tervező *William Tierney Clark*ot és a munkálatokat a helyszínen irányító, nálunk meghonosodó *Clark Ádám*ot. Az országgyűlés az 1836. évi XXVI. törvénycikkben adta áldását a vállalkozásra, az építkezés 1839-ben kezdődött, és az alapkövet 1842. augusztus 24-én a napóleoni háborúk jeles osztrák hadvezére, *Károly főherceg* tette le a pesti oldal zárgátjában.

A kész Lánchídon Széchenyi már nem mehetett át. A sors kegyetlen játéka, hogy 1849. november 20-án a hidat a szabadságharcért kegyetlen vérbosszút álló császári főparancsnok, *Julius Haynau* tábornoszernagy adhatta át a forgalomnak. A jeles mű azonban így is betöltötte történelmi hivatását az ikervárosok egybekövácsolásában. A híd pillérjére azonban aranybetűkkel vésték be Széchenyi – s melléje méltán a macedoromán *Sina* – nevét is.

Petőfi tér. A pesti görögök és macedorománok itt építették fel Duna-parti templomukat, amely Pest igen nevezetes épülete volt. Az a százhetvenkilenc görög és macedoromán család, amely a XVIII. század végén pénzt adott a templom létesítésére, a város leggazdagabbjai közé tartozott, jelentős vagyoni tette szert a dunai kereskedelemről. Ez a jeles kolónia egyébként akkor több mint hatszáz főt számlált. Egyházközségüket 1788-ban alapították meg *Graeco-valachica comunitatis Pestiensis* néven. A Helytartótanáccsal 1790-ben kaptak engedélyt a templomépitésre. A gazdag macedoromán kereskedő, *Argiri Demeter* vezetésével a piaristáktól vásároltak telket az akkori

Kis utcában. Itt állt 1937-ig a Görög-udvar, a pesti görögök központja.

A templom terveit *Jung József* készítette el. A Helytartótanács tiltotta a túl magas tornyokat, ezért záródtak eredetileg lapos gúlával. 1791-ben tették le az alapkövet, de az építkezés – az építész és a görög közösség elszámolási vitái miatt – a tervezett három év helyett tízig tartott. A templombelső még ma is pazar

Görög-román templom az Al-Duna-soron

szépségű faragványait, például az oltár mögötti ikonosztázt *Joannovics* Miklós, a barokk faszobrászat egyik legjelentősebb hazai mestere készítette.

A templom csak 1873-ban kapta meg az épülethez méltó toronycsúcsait, amelyeket *Ybl* Miklós tervezett. Ezek közül ma csak az egyik látható, mert a templom déli tornya a második világháborúban elpusztult, s helyreállítása nemrég kezdődött el. A templom és a templomot körülölelő terület lett a pesti kolónia központja.

A görögök és a vlahok 1812-től már külön tartották szertartásaikat, s 1888-tól hosszú pereskedéssel vált szét a templomot még együtt építő két nemzetiség. A perköltségeket *Alexandru Mocioni* fedezte. 1888-ban a románok a *Gozsdu* Alapítvány egyik házába, a *Holló* utcába költöztek. 1808–1888 között a templom háta mögött, a *Galamb* utcában működött a *Școala Românească normală în libera și krăiasca cetate din Pesta* elnevezésű román iskola. Itt voltak a román tanítók és papok lakásai is. Ezt nevezték Görög-udvarnak.

A tehetségesebb görög és macedoromán gyerekek a XVIII. század hetvenes éveitől, a román gyerekek pedig a XIX. század közepétől, az egyházközségi iskola befejezése után mind nagyobb számban látogatták a pesti piarista gimnáziumot. Közülük később számosan magas közjogi tisztségeket nyertek el.

Pesti Barnabás utca. A jelenlegi 100 éves étteremnek otthont adó Pesti Barnabás utca 2. számú épületet *Proberger* Jakab, az első pesti serfőzőcég főcéhmasterének háza helyére, 1755-től 1756-ig *Péterffy* János ítéltótblai ülnök építtette. Ez a pesti barokk világi építészet úgyszólván egyetlen fennmaradt emléke.

A Belváros rendezése ugyanis az előző századfordulón megpecsételte az egy- vagy kéteemeletes, szűkebb utcákba

épült régies házak sorsát, mivel útjában álltak a város terjeszkedésének. Az utolsó barokk palotákat a XX. század közepén (a *Batthyány*-palotát 1933-ban, az *Orczy*-palotát 1942-ben) bontották el. Kivételt csak ez, a *Mayerhoffer* András által tervezett, szerény méretű *Péterffy*-palota jelentette. *Péterffy* özvegye, *Nefferer* Katalin 1782-ben az épületet végrendeletileg *Oberg* Antónia bárónőre hagyta, aki 1800-ban huszonhatezer forintért eladta *Macszenka* Konstantin görög kereskedőnek. Az ő özvegye ment férjhez *Grabovszky* Athanáz kereskedőhöz, s az épület 1888-ig e család tulajdonában maradt.

A XIX. század elejétől fogva *Grabovszky* Athanáz e házában működött egy román irodalmi szalon, melynek állandó vendégei között voltak: *Petru Maior*, *Samuil Micu-Clain*, *Gheorghe Șincai*, *Dinicu Golescu*, *Zaharie Carcalechi*, *Dimitrie Țichindeal*, *Teodor Aaron*, *Damaschin Bojincă*, *Moise Nicoară*, *Eftimie Murgu*, *Emanuil Gojdu* és még sokan mások. A ház ura nagyon jó kapcsolatot

A Grabovszky-ház, 1892

ápolt a moldvai és havasalföldi írókkal is, főleg Dinicu Golescuval. Idővel a pesti egyetem román diákjai közül is többen látogatták a Grabovszky-szalont, ahol komoly irodalmi, történelmi, egyházi vitákat és tanácskozásokat tartottak. Megfordult itt a kor minden jelentősebb írója és gondolkodója. Ebben az épületben körvonalazódott és erősödött meg a pesti román nemzeti mozgalom is. Ezméiket abban a *Biblioteca românească* (Román könyvtár) című irodalmi folyóiratban közzölték, amelynek publicistái között a későbbi nagynevű román irodalmárok, politikai vezetők, tanárok, jogászok és újságírók egyaránt megtalálhatók voltak. Grabovszkynak nagyon gazdag könyvtára volt, előfizetett regáti lapokra és könyvekre is. A Román Tudományos Akadémia ma is sok kéziratot őriz, amely a pesti Grabovszky-hagyatékból származott. A macedorománok sokat áldoztak a kultúrára, alapítványokat hoztak létre, támogatták a budai Egyetemi Nyomda román nyelvű kiadványait, s Pesten román lapok indítását is elősegítették. Mecénásai voltak úgy a román, mint a magyar kulturális kezdeményezéseknek. Ezek élén is többnyire Grabovszky Athanáz állt.

Az épületnek az erdélyi és magyarországi román egyház szempontjából is van nevezetessége. Atanasiau *Saguna* (később felvett nevén: Andrei Saguna), az erdélyi és magyarországi Román Ortodox Egyház érseke – a háztulajdonos unokaöccse – gimnáziumi és jogi tanulmányai idején, 1823–1829 között szintén itt élt.

Veres Pálné utca. A *Veres Pálné u. 11. sz.* alatti épületben működött egykor a *Petru Maior Kör* és a *Luceafărul* irodalmi lap. A XIX. sz. elejétől folyamatos volt az erdélyi és magyarországi román fiatalok jelenléte a pesti egyetemeken. Létszámuk egyre növekedett, a XX. század fordulóján már mintegy háromezrész román tanult itt. Az 1848/49-es forradalmat követően az erdélyi román közélet képviselői több ízben sürgették egy román egyetem felállítását, kérésük azonban nem talált meghallgatásra. A pesti egyetem keretében létrejött viszont a román nyelv és irodalom tanszék, amelynek élére 1863-ban Alexandru *Romant* nevezték ki. 1897-ben bekövetkezett haláláig látta el e hivatalát.

A Pesten tanuló egyetemi hallgatók – köztük van Damaschin *Bojincă*, Pavel *Vasici*, Paul *Iorgovici*, Eftimie *Murgu* – már az 1820-as években rendszeresen összegyűltek Ioan *Teodorovici* budapesti görögkeleti lelkész lakásán, ahol „A román tanulók egyesülete” elnevezéssel magánjellegű zártkörű társaságot alkottak. *Petru Maior* történelmi munkássága jegyében közelítettek a román irodalomhoz és történelemhez. A román tanszék létrejötte után, az akkori hallgatók jelentős kulturális és politikai tevékenységet fejtettek ki. A fővárosban tanuló román egyetemisták 1862-ben Iosif *Vulcannal* az élen egy irodalmi társaság létrehozásán fáradoztak. Az évben tartották meg a *Petru Maior Kör* alakuló közgyűlését, amelyen az olvasókör elnökéül *Pertenie Cosma* joghallgatót választották meg. Kezdetben hol az egyik, hol a másik tag lakásán tartották az üléseiket, később viszont a macedoromán *Mocsonyi* és *Nedelkó* család házaiban találtak otthonra.

A *Petru Maior Kör* 1868-tól kezdett jelentősebb irodalmi és kulturális tevékenységet folytatni, amikor a Pesten tanuló Ioan *Slavici* megalkotta az egyesület alapszabályát (amelyet csak 1872-ben fogadott el a Belügyminisztérium).

A kör a tagdíjakból, pénzadományokból és kulturális műsorainak bevételeiből tartotta fenn magát. Hangversenyeket és bálakat rendeztek, amelyek

bevételének jó részét a szegényebb hallgatók támogatására fordították.

1902-ben a kör égisze alatt megjelent egy nagyon színvonalas irodalmi folyóirat, a *Lucafărul*. A lapindításkor a szerkesztőbizottságban mások mellett A. P. *Banutiu*, *Alexandru Ciura*, *Octavian Goga*, *Dionisie Stoica*, *Sebastian Stanca*, *Ioan Lupaș*, *Ion Montani*, *Ion Lapedatu* vállaltak szerepet.

A Petru Maior Kör tagjai román népviseletben

Az erdélyi és magyarországi román sajtótörténetben a *Lucafărul* volt az első sajtótermék, amely valóban színvonalas, értékes irodalmi műveket közölt. 1903-tól a lapot *Octavian C. Taslauanu* és *Octavian Goga* vette a kezébe. 1906-ig Budapesten, attól kezdve 1914-ig Nagyszébenben nyomtatták. 1919-ben *Nicolae Iorga* szerkesztésében a folyóirat újraindult. A lap fénykorának mindenképpen a pesti időszakot tekinthetjük. *Goga* itt publikálta több közismert versét, amelyeket később a *Poezii* (Budapest, 1905) című kötetébe gyűjtve is közreadott.

A pesti *Lucafărul* érdeklődése a román szellemi élet minden területére kiterjedt. Habár szépirodalmi jellegű volt, mégis a legkülönbözőbb tárgyú: történelmi, nyelvészeti, néprajzi tanulmányokat is közölt. A folyóirat munkatársai többnyire – különösen a kezdeti időkben – a fiatal erdélyi román értelmiségből kerültek ki, később azonban több ismert író is publikált a pesti román hallgatók lapjában.

A kör tagjai minden olyan törekvést támogattak, amely a magyarországi románok kultúrájának fejlesztésére, műveltségi színvonaluk emelését szolgálta, s tevékenységük a közélet más területeire is kiterjedt. Politikai jellegű rendezvényeik, felolvasásaik miatt a működésüket – amellyel jelentősen hozzájárultak az erdélyi és magyarországi román nemzeti-kulturális arculat kialakulásához – a Belügyminisztérium többször is felfüggesztette, de azt a világháború kitöréséig folytathatták. A Monarchia összeomlása után a kör Kolozsvárra tette át a székhelyét, ahol 1918 novemberében a román egyetemi egyesületek szervezeti szabályzata szerint „*Centrul Studențesc Petru Maior din Cluj*”-ra változtatta meg a nevét. A kolozsvári diákság tulajdonába került értékes könyvtára, archívuma s nem megvetendő nagyságú vagyona is.

Mária utca. *Victor Babeș* (róla kapta nevének felét a kolozsvári *Babeș-Boiyai Egyetem*), amíg Budapesten élt, a VIII. kerületi *Mária u. 10.-ben* lakott.

Victor Babeș a bakteriológia „hőskorában” élt, amikor hónapok, sőt napok alatt új és új betegség-kórokozót fedeztek fel. Maga is a bakteriológia egyik kiemelkedő nemzetközi alakja, klasszikusa lett. Mintegy ezerháromszáz tanulmányt, cikket, monográfiát írt.

Babeș 1854. július 28-án született Bécsben. Édesanyja *Sofia Holdscheid* bécsi polgárlány, apja pedig a bánági származású *Vincentiu Babeș* jogász, po-

litikus, újságíró, a Magyarországi Román Nemzeti Párt egyik alapítója volt, aki harminc éven át a magyar országgyűlés tagja volt. Románia haladó köreihez is szoros szálak fűzték: alapító tagja volt a Román Tudományos Akadémiának és munkatársa több rangos román folyóiratnak.

Gyors szakmai előrehaladásában jelentős szerepe volt *Markusovszky* Lajosnak, a magyarországi orvosképzés egyik irányítójának, az Orvosi Hetilap főszerkesztőjének. Neki köszönheti, hogy az 1882/83-as, majd az 1884/85-ös tanévben állami ösztöndíjat kapott német- és franciaországi tanulmányúttjaira. Ekkor kötött személyes ismeretséget *Louis Pasteurel* és *Robert Koch*hal. Alkalma adódott a legkorszerűbb mikrobiológiai és kórszövettani módszerek tanulmányozására. Széles körű ismereteit látva, *André Victor Cornil*, a kórbonctan párizsi professzora felkérte a fiatal román tudóst, s együtt írták meg a *Les bactéries... (A baktériumok)* című munkát, a világ első bakteriológiai kézikönyvét. Az 1885-ben Párizsban megjelent munkát a Francia Akadémia Monthyon-nagydíjjal tüntette ki.

Budapestre való visszatérte után, 1886-ban *Babeş* megírta a *Bakteriológia rövid tankönyvét*, amely nem csupán az első magyar nyelvű bakteriológiai kézikönyv, hanem világviszonylatban is az elsők között számon tartott eredeti alkotás. Budapesti munkásságának csúcspontja ez a mű, valamint a róla elnevezett egysejtű kórokozók (a Babesiák) felfedezése. A kormányzat megbízásából *Hőgyes* Endrével közösen Budapesten létrehozták a világ harmadik, veszettséget gyógyító Pasteur Intézetét. *Babeş* 1887-ben Romániába hívták. A bukaresti egyetem bakteriológia- és kórbonctanprofesszorává nevezték ki. 1889-ben, amikor véglegesen lemondott pesti állásáról, az Orvosi Hetilapban közzétett nyilatkozatában köszönetet mondott mindazoknak, akik magyarországi évei alatt támogatták.

Erdélynek Romániával történt egyesítését követően, 1919-ben, *Babeş* Kolozsvárra sietett, hogy egyik szervezője legyen az ottani új román egyetemnek. Az idős tudós néhány hónapig oktatott is Kolozsvárott. Demokratikus hitét mi sem bizonyítja hívebben, mint az, hogy a románul még nem tudó magyar hallgatóinak készségesen demonstrált az anyanyelvükön. Élete végéig a magyar nép őszinte barátja maradt. Felesége, *Torma Jozefa – Torma Károly*, az ismert régész- és jogászprofesszor lánya – magyar volt. Az emlékiratok a Budapestről a román fővárosba áttelepedett *Lepp Márton* Károlyt említetik meg legbensősége-sebb munkatársaként. Korának több magyar tudósával is állandó kapcsolatban állt. 1907-ben a budapesti Orvosi Egyesület tiszteletbeli tagjává választotta.

1926-ban, nyugdíjaztatása után alig egy hónappal, 72 évesen egy szív-
infarktus vetett véget az életének.

Szentháromság tér. A Várban, a mai *Szentháromság tér* 6. sz. alatt működött a Budai Egyetemi Nyomda, amelyet – beleértve az erdélyi és a Kárpátokon túli román könyvnyomdákat is – a korabeli román könyvkiadás egykori legnagyobb központjaként tartanak számon.

A *Telegdi* Miklós, pécsi püspök által 1577-ben Nagyszombaton alapított, az ottani egyetemhez tartozó nyomdát 1777-ben *Mária Terézia* helyeztette Budára át. Ettől kezdve nemcsak az egykori Magyarországon élő nemzetiségek, de a szomszédos népek körében is közismertté vált. Jól bizonyítják ezt a moldvai udvar-

nagy, Alexandru Beldiman az Egyetemi Nyomdában nyomtatott román könyvei, vagy az olténiai bojár író, Dinicu Golescu ugyanitt megjelent nagy sikerű műve, az *Însemnarea călătoriei mele* (*Utazásom leírása*) című könyve. A nyomda román könyveinek terjesztése érdekében Zaharia Carcalechi könyvügynök tette a legtöbbet, hiszen egész Havasalföldön és Moldvában árusította azokat. Példáját más bukaresti könyvkereskedők is követték.

A Szentháromság téri épület helyén volt a Budai Egyetemi Nyomda

Az Egyetemi Nyomda adta ki a magyarországi nemzetiségek – így az erdélyi görög katolikus románok számára is – az egyházi, iskolai, tudományos, valamint szépirodalmi és ismeretterjesztő jellegű román nyelvű könyvek nagy részét. Ezek többségét az akkori szokásnak megfelelően cirill betűkkel nyomták, de számos latin betűs román kiadványt is közreadtak.

Az 1780-tól 1830-ig eltelt ötven évben hozzávetőleg 200 román nyelvű könyv jelent meg itt, míg a XVII. század közepétől ugyaneddig az időpontig Bukarestben közel 300, Jászvásáron mintegy 270, Nagyszebenben pedig megközelítőleg csak 190 darab.

A felvilágosodás eszméit a románoknál elsősorban az ún. Erdélyi Iskola írói, Samuil Micu-Clain, Gheorghe Șincai és Petru Maior képviselték. Tudományos pályájuk, munkásságuk kibontakozásában fontos szerepet játszott a Budai Egyetemi Nyomda, amelynek valamennyien alkalmazottai, revizorai, cenzorai, korrektorai voltak. E tényre az épület oldalán ma márványtábla emlékeztet.

Az Erdélyi Iskola képviselői bizonyították be először a románság történeti és nyelvészeti értelemben vett latin eredetét, ami az erdélyi, a moldvai, a havasalföldi románság kulturális és nemzeti fejlődésében is fontos szerepet játszott. Az 1794-ben II. Lipót császárnak írt kérvényükben (*Supplex Libellus Valachorum*) azt kezdeményezték, hogy a románság is képviselhesse magát az erdélyi társadalmi és politikai életben.

A nyomda román kultúrára gyakorolt hatását a román nép legnagyobb történetírójának szavai is megerősítik. Nicolae Iorga szerint sokan ide küldték el kézírataikat, és itt született meg a román népi könyvtár létrehozásának, valamint egy román újság alapításának gondolata is. Budára jöttek kiadni műveiket a bánáti románok, de a román fejedelemségek utazói is megálltak Budán román könyvet vásárolni.

Budavári Palota. Az Országos Széchényi Könyvtár, melynek alapjait 1802-ben gróf Széchényi Ferenc rakta le, jelenlegi helyén, a *Budavári Palota F épületében* 1985 óta működik. Itt őrzik a *Todoreszku-könyvgyűjteményt* is, amely az intézmény egyik legjelentősebb magánadománya.

Dr. *Todoreszku Gyula* 1866. augusztus 16-án született Budapesten. Gazdálkodó édesapja fiatalon került Pestre, és Erdélyben maradt családjával ellentétben, nevét magyarosan írta. Fia, *Todoreszku Gyula* édesapja kívánságára a tübingiai Schnepfenthalban végezte felsőbb tanulmányait. Amikor szülei egyszer meglátogatták, olyan elragadtatással szemlélt egy régi könyvet az antikváriumban, hogy megvették neki. Ez a bőrkötésű német nyelvű biblia oltotta belé egy életre a könyvek iránti rajongást. Szenvedélye a könyvek restaurálására és tisztítására is kiterjedt. „Újjászületett” könyveit igyekezett megfelelő köntösbe öltöztetni. Ezüstveret, bársony, zománcdíszítés vagy bőr burkolta könyveit, dús aranyozással, hogy értékükhöz illő kötésben sorakozzanak a polcain. Ilyen szép kötésű könyvek akkoriban még az egyetemi vagy az akadémiai könyvtárban sem voltak. Páratlanul értékes és szép könyvtárat hozott össze. Gyűjtőszenvédélyét az első világháború idején egyre nehezebben tudta csak folytatni. Forrásai rendre elapadtak, így tudományos munkássággal kárpótolta magát. Megkezdte a régi magyarországi nyomtatványok papírvízjegyeinek nyilvántartásba vételét, s ezekből mintegy ezer darabot le is másoltatott. Másik nagy terve a *A magyar nyomdászat története* című hatalmas munka megalkotása volt, ebben azonban korai halála megakadályozta.

A háborút, majd az azt követő közállapotokat nehezen tudta elviselni, s ez elméje elborulásához vezetett. 1919. november 27-én hunyt el. A csaknem három évtizedes gyűjtőmunkája befejezetlen maradt. Végakarátának megfelelően özvegye a felbecsülhetetlen értékű könyvgyűjteményt, a tárolására szolgáló bútorokkal együtt az Országos Széchényi Könyvtárnak ajándékozta. Vállalta a restaurálási és kötési munkák összes költségeit is. *Todoreszku* ezért posztumusz miniszteri tanácsossá és a Széchényi Könyvtárat akkor kezelő Magyar Nemzeti Múzeum tiszteletbeli igazgatójává nevezték ki.

A *Todoreszku*-könyvgyűjtemény díszes darabjai

Todoreszku Gyula érdemeit a múzeum és könyvtár akkori igazgatója, a jeles nyelvész, *Melich János* a következőképpen foglalta össze: „Az évek során át folytatott céltudatos munkával *Todoreszku Gyula* olyan nagy értékű, olyan ritkaság- és unikumkönyvtárat hordott össze, amelyet eladdig a legjelesebb magángyűjtők nem gyűjtöttek volt egybe. S hogy a gyűjtemény halála után is az ő szándékai és eszméi keretében továbbra gyarapodhassék, özvegye nemes elhatározással évente tízezer

Dr. *Todoreszku Gyula* érdemeit a múzeum és könyvtár akkori igazgatója, a jeles nyelvész, *Melich János* a következőképpen foglalta össze: „Az évek során át folytatott céltudatos munkával *Todoreszku Gyula* olyan nagy értékű, olyan ritkaság- és unikumkönyvtárat hordott össze, amelyet eladdig a legjelesebb magángyűjtők nem gyűjtöttek volt egybe. S hogy a gyűjtemény halála után is az ő szándékai és eszméi keretében továbbra gyarapodhassék, özvegye nemes elhatározással évente tízezer

koronát adományoz az Országos Széchényi Könyvtárnak... Todoroszku Gyula és neje, Horváth Aranka a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának legnagyobb adományozói közé tartozik.”

A könyvtárnak adományozott gyűjtemény egyes darabjairól az özvegy száz lapot kitevő katalógust készített, amely a *Régi magyar könyvtár* első kötetében felsorolt művekből 632 kötetet, a Magyarországon nyomtatott idegen nyelvű régi könyvek közül pedig több mint 530-at tartalmazott. Ezek között nagyon sok volt a régi román könyv is. Az összesen 1247 művel, *gr. Széchényi* Ferenc és *gr. Apponyi* Sándor után, Todoroszku Gyula az Országos Széchényi Könyvtár harmadik legnagyobb adományozója.

Krisztinaváros. A *Városmajor utca 17.-ben* lakott, és 1870-ben itt is halt meg Eftimie *Murgu* román politikus, történész és országgyűlési képviselő.

Murgu 1805 decemberében született egy bányászati faluban. Jogi tanulmányait először Szegeden, majd Pesten végezte. 1834-ben doktori címét is a magyar fővárosban szerezte meg. Értekezését nemzetközi jogból írta. 1836–1840 között Nicolae *Bălcescu*, a későbbi román forradalmár munkatársaként logikát és római jogot tanított Bukarestben. 1840-ben egy összeesküvésben való részvétel miatt kiutasították Havasalföldről. 1845-ig Lugoson tartózkodott, és elsősorban a román ortodox egyház szerb fennhatóság alóli kivonásáért küzdött. Ezzel összefüggésben 1845 márciusában néplázítás vádjával letartóztatták és négyévi börtönbüntetésre ítélték.

Néhány magyar történelemkönyvben azt olvashatjuk, hogy *Táncsics* Mihályval együtt 1848. március 15-én szabadult ki börtönéből. Az igazság azonban az, hogy csak három héttel később került erre sor. A pesti román lelkész, *Sigismund Pop*, a vármegyei választmány április 6-i ülésén tette szóvá, hogy Murgu még mindig politikai fogolyként sínylődik.

A testület azonnal felkarolta a magyarbarátságáról ismert politikus ügyét, s két nap múlva, a kiszabadítására együtt felvonuló magyar és román fiatalok jóvoltából, neki is olyan diadalmenetben lett része, aminőben *Táncsics*nak volt a forradalom kitörésekor. Eftimie Murgu tovább küzdött a románság egyházi önállóságáért és a román nyelv közigazgatásban történő alkalmazásának jogáért. Az első, 1848-as népképviselési országgyűlésben Lugos választókerületében választották képviselővé. A magyar–román együttműködés elkötelezett híveként számos magyar szavazatot is elnyert. 1849-ben követte a kormányt Debrecenbe, majd Szegedre is, ahol július 28-án elfogadták a nemzetiségi törvényt. Ennek szövegével még aznap elindult *Avram Iancu*hoz, de a román felkelés vezetője és a magyarok közötti közvetítési kísérletét a cári csapatok előrenyomulása megghiúsította.

A szabadságharc leverése után Murgut forradalmi tevékenységéért a Habsburg-reakció halálra ítélte, de ezt 1851-ben kegyelemből négyévi várfogságra enyhítették. 1853-ban szabadult. Utolsó éveiben visszavonult Vácott és Budán élt. 1870. május 12-én Városmajor utcai házában hunyt el.

Felhasznált irodalom

- Adalékok a Belváros történetéhez, II. kötet, Budapest, 1993
- Albrecht Dezső: *A román diákmozgalom története*, Magyar Kisebbség, 1929. január 16.
- Asimakopoulou Fotini: *Sina György, a „hódító balkáni orthodox kereskedő”*, Budapesti Negyed, 2006/4.
- Berényi Maria: *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000
- Botiş Teodor: *Monografia familiei Mocioni*, Bucureşti, 1929
- Déry Attila: *Belváros-Lipótváros V. kerület. Budapest építészeti topográfia 2.*, Budapest, 2005
- Domokos Sámuel: *Tipografia din Buda*, Giula, 1994
- Erki Edit: *A Gresham és a Nákó*, Népszabadság, 1998. november 5.
- Füves Ödön: *A pesti görögök iskolái*, Különnyomat az Antik Tanulmányokból, 1972
- Füves Ödön: *Görögök Pesten (1686–1931)*, doktori értekezés, 1972, MTA Kézirattár
- Füves Ödön: *Pesti görög háztulajdonosok*, Antik Tanulmányok, 1970/1.
- Füves Ödön: *Statisztikai adatok Pest és Buda 1687–1848 közt polgárjogot nyert görög származású lakosairól*, Klny. az Antik Tanulmányokból, 1962
- Glück Eugen: *Informații în legătură cu actele de deces ale lui Samuil Micu-Clain și Petru Maior*, Noi, 1992, ápr. 17.)
- Goga Octavian: *Fragmente autobiografice*, Mărturisiri literare, Bucureşti, 1971
- Pásztor Mihály: *A százötven éves Lipótváros*, Budapest, 1940
- Tarr László: *A régi Váci utca regényes krónikája*, Budapest, 1984
- Triteanu M.: *Lucefărul (1902–1920)*, Bucureşti, 1972
- Veress Endre: *A budai Egyetemi Nyomda román kiadványainak dokumentumai*, Budapest, 1982

Martyin Emília

Honos és betelepült románok a mai Magyarországon¹

A honos román közösségek identitáshelyzete. A téma felvetésénél elsősorban azt kell tisztáznunk, kik is tekinthetők az ezredfordulón Magyarországon élő románoknak, hiszen az elmúlt évtizedek migrációs folyamatai következtében többfajta „státusú” román nemzetiségű lakossal számolhatunk.

Vannak egyrészt azok a szórványban élő román közösségek, amelyek több mint két évszázados múlttal rendelkeznek jelenlegi lakóhelyükön, amit az egyházi protocollumok is igazolnak, s vannak az új betelepülők. A „honos” románok identitáshelyzete egyedi, településenként különböző, hiszen történelmük az adott település történelmi-társadalmi adottságai függvényében alakult, ennek megfelelően az asszimiláció és nyelvvesztés különböző szintjein vannak. Magyarországon nincs két olyan román szórványközösség, amely az identitás szempontjából azonos állapotban volna.

A magyarországi románok történelmi és néprajzi szempontú kutatása során különös figyelmet szenteltünk azoknak a hajdani román közösségeknek, amelyek identitástudatukat napjainkra elvesztették, de a történelmi források, valamint a népi kultúra bizonyos elemei utalnak még a lakosság nemzeti hovatartozására. Így történt ez a békés megyei Sarkadkeresztúrral, a Hajdú-Bihar megyei Vekerddel és a Hajdú-Bihar megye észak-keleti részén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye határán elhelyezkedő Nyíradonnyal kapcsolatosan is, ahol ma már látszólag semmi sem utal arra, hogy a településen élő lakosok egy része román származású.

A történelmi dokumentumok román népesség jelenlétét igazolják Kállósemjén, Kisléta, Nyíradony, Nyíracsaád, Kiskálló, Újfehértó, Nyírlugos, Rozsály, Méhtelek, Biri, Ura, Csegöld, Porcsalma településeken, melyek közül az 1773-as helységnévtár adatai szerint három, Biri, Kiskálló és Nyíradony ún. tiszta román település. A következő évtizedek statisztikai felmérései a románság igen gyors asszimilációjáról tanúskodnak. Fényes Elek indoklása szerint, az 1830-as években azokat a lakosokat, akik a magyar nyelvet már jobban beszélték, mint a sajátjukat, a magyarokhoz sorolták. A hivatalos népszámlálások adatai az 1880-as évek felé drasztikusan csökkenő román népességszámról vallanak.

A kutatók a bihari románok gyors beolvadásának fő okaként azt jelölik meg, hogy a román népesség korábbi, erdélyi lakóhelyén is magyar közegben élt, tehát már ekkor kétnyelvű volt, így az eredeti nyelvterületől elszakadva, az új környezethez nyelvi szempontból könnyen alkalmazkodott. A másik, nem kevésbé fontos tényezőként említhetjük meg, hogy a románság a betelepülés időszakában már a görög katolikus egyházhoz tartozott, s az új lakóhelyén a magyar nyelvű liturgia is a nyelvvesztés irányában hatott.

¹ A tanulmányt hivatkozási elemei nélkül, rövidítve tesszük közzé. A tanulmányban szereplő idézeteket magyar nyelvű fordításban közöljük.

Hasonló folyamat játszódott le a Békés megyei Sarkadkeresztúr román lakosságával, melynek az 1870-es évektől nem volt ortodox papja és román nyelvű iskolai oktatása. A néprajzi adatok gyűjtése igazolja, hogy az asszimiláció ellenére, az 1990-es évek végén a lakosság rendelkezett még román nemzetiségi származástudattal. Elmondásuk szerint a régi öregek (vagyis a nagyszülők) még nagyon tudtak „oláhul”. A mostani idős generáció szülei még tanultak az iskolában románul, s az istentisztelet nyelve is a román volt. Néhány idősebb ember még ismeri a román szókincs alapszavait, a köszöntési formákat, valamint a téli ünnepkörhöz tartozó szokásokhoz kapcsolódó népköltészeti alkotások töredékeit. A mai idős korosztálynak a nyelv elsajátítására már nem volt módja, ugyanis a húszas években már csak akkor alkalmazták az emberek a román nyelvet, ha nem akarták, hogy mások, pl. a gyerekek megértsék őket.

Vegyes házasságokra Sarkadkeresztúron már az 1900-as évektől vannak példák. A korai exogámia azzal magyarázható, hogy a románok nem egy tömbben, hanem elszórtan éltek a településen. A sarkadkeresztúri románok korai asszimilációja azért is különös, mert a tisztán románok által lakott Méhkerék szomszédságában található. Feltehetőleg a méhkeréki közösségnek egészen az 1960-as évekig jellemző szigorú zártsága volt az oka annak, hogy a két szomszédos település román lakossága között nem alakult ki szorosabb kapcsolat – mint történt az a Hajdú-Bihar megyei Pocsaj és Létavértes, valamint Körösszakál és Körösszegapáti esetében –, így ez nem lehetett befolyással a sarkadkeresztúri románok identitásának megőrzésére, megtartására.

Egyedinek számít a szintén Hajdú-Bihar megyei Vekerd község példája. A kis falu a XVIII. században települt újjá román lakosokkal, ortodox hitét megtartotta, mégis gyors asszimiláció ment végbe a település lakossága körében. Látszólag ugyanolyan helyzetben volt, mint Méhkerék, földrajzi tekintetben távol esett minden nagyobb várostól, minden adottsága meglelt volna a megmaradáshoz. A korai nyelvvesztés talán azzal magyarázható, hogy kis lélekszámú településről van szó, amely a XX. század végére az előregedés felé sodródott. A településen nem voltak biztosítottak a megélhetési lehetőségek, ezért a fiatalok elhagyták, városokba költöztek.

A Hajdú-Bihar megyei Létavértes, Pocsaj, Bedő görög katolikus hitre áttért lakossága esetében valószínűsíthetjük, hogy a magyar nyelvű liturgia és a román oktatás hiánya a magyarázata a korai nyelvvesztésnek.

Nem célom minden magyarországi román közösség identitásvesztési folyamatának bemutatása, csupán néhány példát szerettem volna említeni. Az eddigi vizsgálódások azt látszanak igazolni, hogy a románok azokon a településeken őrizték meg legtovább identitásukat, ahová nagyobb tömegben telepedtek le (pl.: Méhkerék, Kétegyháza), a magyarokon kívül más nemzetiségű lakossággal éltek együtt (pl.: Battonya, Elek), illetőleg ahol hosszabb ideig megvoltak az identitás megőrzéséhez nélkülözhetetlen feltételek (egyház, iskola).

Az említett példákból is kitűnik, hogy a helyzet alakulásának okai igen sokfélék. A témával foglalkozó tanulmányok legfontosabb okként említik az egyház szerepének gyengülését. Ott, ahol nem volt helyben a lelkész, a környező települések ortodox papja végezte meghatározott időközönként az istentiszteleteket, így érthető, hogy a hithez, ill. a nyelvhez való kötődés is gyengült. Néhol,

például Eleken, a helyi katolikus, esetleg a szomszédos település református papja keresztelte a gyermekeket, eskette a fiatalokat. Mindez az egyház jelentőségének csökkenéséhez vezetett.

A legnagyobb gondot azonban az oktatás jelentette. Pontosán meghatározható, hogy azokon a településeken, ahol a román nyelvű oktatás vagy a nyelv oktatása megszűnt, ez egyenes következményként vonta maga után az identitásvesztést. A primer környezetben, a családban használt nyelv ugyanis csupán a tájnyelv lehetett, amely – oktatás híján – nem volt alkalmas a fejlődésre. Nem tudta követni a civilizációs, technikai fejlődést, nem tudott alkalmazkodni a modern világ követelményeihez. Archaikus állapotában maradt meg, magyar szavakkal és kifejezésekkel dúszult, ami a kétnyelvűség felé tolta a nyelvhasználatot. Mivel azonban a tájnyelv is csupán szűk környezetben volt használatos, alkalmazása kikopott, s az anyanyelv helyét fokozatosan a magyar nyelv vette át, hiszen már ez jelentette a kommunikációs biztonságot.

Mindezen folyamatokat erősítette a bizonyos településeken igen korán bekövetkezett települési exogámia. Amikor a vallási hovatartozás már nem volt meghatározó tényező, amikor a nyelvhasználat sem tükrözte az etnikai különbségeket, nem volt akadálya a különböző nemzetiségű fiatalok egybekelésének, s ezzel tulajdonképpen két család új kapcsolatrendszerre kialakulásának. Az egyetlen mérce, az egyetlen szabályozó tényező a vagyoni helyzet lett.

Az együttélés azonban nemcsak mikro-, hanem makrokörnyezetben, egy-egy faluközösségen belül is konzekvenciákkal jár. Igen fontos tényező például az együtt élő különböző nemzetiségek egymáshoz való viszonya, melynek legfőbb tényezője ezek gazdasági helyzete. Természeteszerű, hogy a vagyonosabb réteg kultúrája hatással van a szegényebb néprétegekre. A szebb, a jobb, a modernebb mindig követendő példa volt. Több településen megfigyelhető a hasonulás igénye. A románság igyekszik követni pl. a viselet új divatját, elhagyja régi ruhadarabjait, mert a közösség megítélése azokat a szegénységgel azonosítja. Az átadás-átvétel azonban sokszor egyéb társadalmi-gazdasági okokkal magyarázható. Ezek között említhetjük példaként, hogy az eleki német gazdáknál szolgáló román cselédek megtanulták a speciális német ételek készítését, s ezeket későbbi önállósodásuk után a saját családjukban is készítették, tovább hagyományozták, mint a helyi románság körében általánosan ismert ételeket. Így mosódtak el a régióban egy-egy jelenség etnikai határai.

Az interetnikus kapcsolatok létrejöttének fontos színterei voltak a vásárok is, ahol különböző települések és régiók termékei találkoztak, s nagy volt a jelentőségük az emberek közötti kapcsolatok megteremtésében is.

Új betelepülők. A rendszerváltást követő időszaktól kezdődően egy új folyamat figyelhető meg, az érzékelhetően erőteljes román (helyesebben Romániából történő) betelepülési hullám. A modern migráció során, a betelepülés módját, okát és célját illetően lényeges különbségek mutatkoznak. Az áttelepülés legtipikusabb példái között a következőket említhetjük:

- munkavállalás, anyagi biztonság megteremtése céljából töltenek Magyarországon átmeneti időt, vagy telepednek le véglegesen,
- házasodás révén települnek át,
- felsőfokú tanulmányok elvégzése után végleg itt kívánnak letelepedni,

– missziós céllal érkeznek, segíteni kívánva a honos románság hitbéli, nyelvi és kulturális erősítését (pl. ortodox lelkészek).

Az áttelepülés, beilleszkedés egyaránt nehézségeket okoz a letelepedni szándékozónak és az itt már évszázadok óta élő, azonos gyökerekkel, de az identitás- és nyelvvesztés különböző stádiumaiban lévő román közösségeknek. Az új betelepülők ugyanis jobban ismerik és beszélik a román nyelvet, alaposabb ismeretekkel rendelkeznek a román kultúra legkülönbözőbb területeiről, viszont más és különböző gyökerekkel, kötődésekkel, értékrenddel érkeznek.

Ezzel, vagyis az újabban kialakulóban lévő, határon belüli román–román együttéléssel kapcsolatosan számos példát lehetne megemlíteni. Az áttelepülők számára vonatkozóan pontos adatok nincsenek, a népszámlálási adatok ugyanis ebből a szempontból nem irányadóak. Tény azonban, hogy egyre nagyobb számban jelennek meg azokon a településeken, ahol román lakosság is él. Az ok érthető, hiszen a román nyelv ismerete kétségtelenül előnyt jelent ebben a helyzetben.

Példaként említhetjük meg a több nemzetiség (magyarok, szerbek, románok, romák) által lakott Battonyán lezajló szembetűnő betelepülési folyamatot.

A romániai gazdasági fellendülés nyomán Románia nyugati részének városaiban megnöttek az ingatlanárak, aminek következtében román állampolgárok az olcsóbb magyarországi ingatlanpiacot vették célba. Ennek jó példáit találjuk a Békés megyei kisvárosban, Battonyán.² A 14 000 lakosú, Aradhoz közeli kisváros élete némileg megváltozott Románia európai uniós csatlakozása után. Azóta egyre több battonyai eladó lakóházat vásárolnak meg román állampolgárok, főként aradiak, de távolabbi vidékekről érkezők is, miután az interneten és az országos lapokban tudomást szereztek erről. Az első vásárlók közül sokan családjukkal együtt már le is telepedtek az alföldi kisvárosban.

A választás egyik oka az alacsony ingatlanár, ami az aradi lakásáraknak a felét, a bukarestinek a tizedét jelenti. A másik ok, hogy Aradhoz közel van (26 km távolság van a két város központja között), csendes, nyugodt kisváros, ahonnan fél óra alatt be lehet érn Aradra, azaz könnyen el lehet érn a munkahelyre vagy az iskolába. Románia uniós csatlakozása után szabad az átjárás a határon, megoldható a napi átjárás is.

Fontos szempont az is, hogy vannak románul tudó honos román lakosok a településen, akik segítettek az új beköltözőknek a kezdeti nyelvi nehézségek áthidalásában. Könnyebbséget jelent a román intézmények, a helyi kisebbségi önkormányzat, a román óvodai és iskolai oktatás megléte is.

A Battonyára beköltözők több szempontból is befolyással vannak a honos románok mindennapi életére, identitására. Ezek egyike az egyházi közösségbe való beolvadás. A honos román családok fiatalabb tagjai más városokba költöznek, asszimilálódnak, hitüket nem gyakorolják, az idősebb generáció tagjainak száma pedig erősen csökken. A beköltöző román állampolgárságú családok részt vesznek az ortodox istentiszteleteken, növelik a hívek számát a templomban, erősítik az egyházi életet a településen. A beilleszkedéshez kulcsfontosságú az egyházi közösség befogadókészsége, valamint a lelkész személye, aki

² Az információk és interjúrészletek a Battonyára betelepült román állampolgárokról az MTV Szegedi Körzeti Stúdió Román Szerkesztősége *Ecranul nostru* című műsorából származnak.

maga is misszionárius papként érkezett a településre Romániából az 1990-es években. A gyermekek a helyi román iskolába járnak, melynek tanulói létszáma ezáltal folyamatosan növekszik.

Fontos megemlíteni, hogy a beköltözés után a megvásárolt, korábban lakatlan ingatlanokat felújítják, a házakat rendben tartják, ami a város képét pozitívan változtatja meg. Kb. 200 házat vásároltak meg már a településen román állampolgárok.

Az új betelepülők a következőképpen nyilatkoznak a helyzetükről:

„Az önkormányzatnak és az egyháznak a jövőben többet kellene tennie az újonnan jött románokért, hogy az emberek érezzék az egymáshoz való kötődésüket.”³

A honos battonyai románok és a településen élő magyarok egyaránt be fogadóak az új beköltözőkkel. Ennek egyik oka az lehet, hogy a beköltözők gond nélkül illeszkednek be, pozitívan befolyásolják a település mindennapi életét. A másik magyarázat pedig az, hogy Battonya eredendően vegyes lakosságú, magyarok, szerbek, románok és romák által lakott kisváros, ahol az emberek kölcsönös toleranciáról tettek tanúbizonyságot az évszázadok során. A többnyelvűség mindig is természetes volt a településen.

A betelepülés ténye ismertté vált Romániában is, egy bukaresti napilap például így írt erről a jelenségről: *„...a gazdaság elolvasztja a határt. Ott, ahol egykor hosszú órákat álltunk sorban a határon, ma az emberek ingáznak, vagy egész egyszerűen csak átugranak a strandra vagy egy süteményre. A Berlini Fal 1989-ben ledőlt, a pszichológiai határokat pedig lassan bontogatjuk.”*

A dolgozat nem vállalkozhat a honos és betelepült románok helyzetének, viszonyának országos szintre kiterjedő elemzésére, ezért a továbbiakban a méhkeréki kutatások eredményeire szorítkozik.

Nemzetiségi sajátosságok, kulturális kötődés a mai Méhkeréken.

A 2001. évi népszámlálási adatok szerint Méhkerék az egyetlen település Magyarországon, amelyben összlakosságát tekintve a legnagyobb számban és arányban élnek románok, és ahol a román nyelv használata általános. A méhkeréki románok nyelve a Körös-vidéki szubdialektus bihari nyelvjárásával mutat rokonságot.⁴

A Békés megyei település nyilvánvaló, szembeutnő etnikus jegyei között említhetjük a román nyelvű helynévtáblát, az intézmények nevének két nyelven történő megjelenítését, a román ortodox templomot, Nicolae Bălcescu szobrát, Vasile Gurzău román mesemondó emléktábláját, a román nyelvű sírfeliratokat és nem utolsósorban a település lakosainak nyelvhasználatát. A településen kétnyelvű óvoda és általános iskola és román hagyományörző együttes működik.

Az utóbbi 30-40 évben bekövetkezett gazdasági, társadalmi, technikai, műveltségbeli változások alapvetően megváltoztatták Méhkerék életét. A gazdaság és a társadalom szerkezetének átalakulása – hasonlóan a magyarlakta

³ A Gheorghe Laieş-interjú részlete.

⁴ A méhkeréki helyi nyelvjárásról lásd.: BORBÉLY 2000.124-201.

településekéhez – Méhkerékre is hatással volt. Korábban a nemzetiségi és a vallási hovatartozás fontos volt a házasságok kötésében és a kapcsolattartási formákban. A zártság megszűnésével gyengült az itt lakók identitástudata, s egyre inkább háttérbe szorult a hagyományos kultúra ápolása.

A Magyarországi Románok Kutatóintézete 2003-ban a település mai lakossága nemzetiségi tudatának, hagyományos kultúrájához való kötődésének kérdőíves gyűjtés alapján történő feltérképezését tűzte ki célul, felhasználva természetesen a korábbi évtizedekben Méhkeréken végzett történeti-néprajzi-nyelvészeti kutatások eredményeit is.⁵ Az intézet munkatársai által, méhkeréki nyelvjárásban készült kérdőívnek az etnikai identitásra és a hagyományos életmódra vonatkozó, a felnőtt lakosság körében feltett kérdései (K/103–133)⁶ négy csoportba sorolhatók: 1. Endogámia – exogámia, 2. Rokonsági rendszer, 3. A településhez való kötődés, 4. A hagyományok ismerete.

1. Az első kérdéscsoportra adott válaszok igazolják a korábbi társadalom-néprajzi vizsgálatok eredményeit, melyek szerint a település zártsága a XX. század utolsó évtizedeiben oldódott fel. A falu mai lakosai ugyanis pontosan tudják, hogy még az ő emlékezetük által feltárható időszakban is – ami az 1940–50-es évekre tehető – az volt a jellemző, hogy a méhkeréki románok nem házasodtak más nemzetiségűekkel (62,5%). Az okok között főként a más települést (31,8%) illetőleg a más nemzetiséghez való tartozást (29,5%) jelölték meg, ami a lokális és etnikai endogámia hajdani meglétére utal. A más településen élő rokonságra vonatkozó kérdésre adott pozitív válaszok (98,5%) a településről való elköltözés, elvándorlás napjainkra érvényes mértékét illusztrálják.

A XXI. század eleji állapotokra vonatkozóan a zártság, az endogámia teljes megszűnéséről kapunk képet. A vegyes házasságok kötését természetesen fogadja a falu lakossága (100%), a házasságkötéseknek már nem feltétele az adott településen élés vagy a román nemzetiséghez való tartozás. A válaszadók jónak ítélik a vegyes házasságok meglétét (41,4%), vagy nem tulajdonítanak fontosságot a fiatalok nemzetiségi hovatartozásának (58,6%). Senki nem fogalmazott meg negatív véleményt ebben a kérdésben (0%).

2. A hajdani izoláltság a falu rokonsági rendszerében még ma is érzékelhető. A falu társadalmának legfontosabb tényezője napjainkig a család. A rokonság szoros kapcsolata, összetartozás-tudata mindenki számára nyilvánvalóvá válik, aki akár egy rövid időszakot is a településen tölt el. A kérdőívre adott válaszok is megerősítették a rokonság összetartására vonatkozó korábbi tapasztalatainkat (87,1%). A válaszadók véleményéből az is kiderül, hogy a nagycsalád rendszerének felbomlása után is jellemző a többgenerációs együttélés (73,4%), illetőleg hogy – feltehetőleg a lokális endogámia következményeként

⁵ A Magyarországi Románok Kutatóintézete 2003-ban szakértői tanulmányt készített a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal számára Méhkerék kulturális és nyelvi állapotának komplex vizsgálatáról, melynek része volt a hagyományos népi kultúra tudatos ápolása helyzetének felvázolása és lehetőségeinek feltárása. A projekten belül a népi kultúrára vonatkozó kutatást Martyn Emília végezte.

⁶ A kérdőívek kitöltésében két helyi pedagógus, Kozmáné Boka Mária és Kozmáné Duló Annamária működött közre.

– a településen élők többsége a harmadik unokatestvérig nyilvántartja a rokonságot (62,7%). A szoros kötelékek fenntartásának alkalmi főként a családot ért jó vagy rossz események (40,3%), illetve a fontos családi ünnepek, események, munkaalkalmak (38,7%).

3. Az adatokból kiderül, hogy nemcsak családi, hanem közösségi szinten is erős összetartozás-tudat jellemzi Méhkeréket. A válaszadók többsége mindenkit (47,7%) vagy a falu 80%-át ismeri (44,6%). A családokat, személyeket megkülönböztető ragadványnevek ismerete általános (96,9%). Az emberek tudatában a település legjellegzetesebb jegyei között román volta (38,1%) és az itt élők megélhetését biztosító növénytermesztés (23,8%) szerepel. A faluhoz való kötődést jelzi, hogy igen magas azok aránya, akik szeretnek a településen élni (90,9%). Az okok között a legtöbben azt jelölték meg, hogy itt éltek a szülők (26,2%) vagy hogy itt él az egész család (63,9%). Jellemző viszont, hogy a megkérdezetteknek csak a fele (50%) gondolja úgy, hogy szeretné, ha gyermekei is ebben a faluban képzelnék el a jövőjüket, azért, hogy együtt maradjon a család (81,3%). A többség a Méhkerékről való elköltözés legfőbb okaként a jobb megélhetés reményét említi (70,3%).

4. A hagyományok ismerete. A régi hagyományokra vonatkozó kérdésekre adott válaszok is igazolták a korábbi terepmunkák tapasztalatait. A megkérdezettek többsége (75,8%) ismeri a régi tradíciókat, a helyi román népdalokat (86,6%) és táncokat (71,6%). Ezzel szemben a romániai táncokat viszonylag kevesen (23,9%) ismerik. A válaszadók véleménye szerint a fiatalabb generáció tagjai közül már csak kevesen (19,4%) ismerik a hagyományokat. A hagyományápolás fontosságának kifejezése nyilvánul meg abban, hogy a megkérdezettek 88,1% szeretné, ha a fiatalok ismernék a hagyományokat.

Méhkerék társadalmi, vallási, etnikai és kulturális képének változási folyamata. A település hosszú ideig jellemző izoláltságának okai között említhető, hogy a XVIII–XIX. században általánosan jellemző volt a falvak esetében a zártság, hiszen az egy faluban élők szoros közösséget alkottak, megvoltak a település iratlan normái, melyek szabályozó erővel bírtak. Méhkerék esetében ezt a zártságot erősítette az elkülönülés az anyanyelv, a hagyományok és a vallás tekintetében. E három tényező szűkre szabta a környező településekkel való érintkezést. Az ortodox vallás, a román nyelvű ortodox liturgia volt a méhkeréki ember életének meghatározó eleme egészen az első világháborúig, amikor megjelent a baptista vallás. Ennek következtében a lokális endogámián kívül jellemzővé vált a vallási endogámia is, azaz csak azonos vallásúak házasodtak egymással. Az utóbbi években a településen meggyökeresedett egy harmadik vallás is, melynek hívei pünkösdistáknak vallják magukat. A településen két pünkösdista közösség is van, az egyikben túlsúlyban a településen élő régi román családok, a másikban pedig az új betelepülők vannak. Mindhárom felekezetenél azonos, hogy a miséken általánosan a román nyelv használata. A egyes házasságok terjedésével római katolikus és református vallású lakosok is tagjai a falu társadalmának, számuk azonban elenyésző.

A trianoni határ meghúzásáig a méhkerékiek legintenzívebb kapcsolata a mai Románia területén élő rokonaikkal volt. 1998-ban, a méhkeréki monográfia megjelentetése előtt a kutatóintézet munkatársai történeti, néprajzi és nyelv-

szeti szempontú kutatásokat végeztek azokon a településeken, amelyeket a népi emlékezet származási helyként jelöl meg. Az intézet munkatársai a kutatás során sajnos csak a helyszíni gyűjtések adataira támaszkodhattak, ugyanis a levéltári források nem voltak hozzáférhetőek. Az Inánd (Inand), Jánosda (Ianoșda), Madaras (Mădăras), Cséfa (Cefa), Illye (Ciomeghi) településeken végzett terepmunka eredményei (a tájnyelvi azonosságok, a név- és ragadványnévanyag, a rokonsági kapcsolatok, a népszokások jelentős köre, a népi táplálkozási szokások) igazolni látszanak a szájhagyomány által terjedő ismereteket.⁷ A rokoni, házassági és gazdasági kapcsolatok ápolása jelentős volt ezekkel a településekkel. A trianoni határok megvonása, valamint a történelmi események nehezítették ezeknek a kapcsolatoknak a fenntartását, ennek következtében a méhkeréki románság elszigetelődött.

A két világháború közötti időszakban jellemző nehéz megélhetés egyfajta kényszer volt a nyitásra. Az 1930-as évektől sokan elszegődtek a környező települések parasztgazdáihoz, vagy idénymunkát vállaltak közeli és távoli gazdaságokban annak érdekében, hogy családjuk megélhetését biztosítsák.

A második világháború alatt egy rövid ideig nyitott volt a határ, így a méhkeréki fiatalok romániai párt választhattak maguknak. Főként Illyéről kerültek a faluba házasság révén asszonyok, akiket a közösség napjainkig nem méhkerékiként tart számon.⁸

A második világháború utáni társadalmi, gazdasági változások hatással voltak Méhkerék társadalmára is. A helyiek főként a közeli városok, Gyula és Békéscsaba gyáraiban helyezkedtek el, gazdasági kényszer hatására ideiglenesen elszakadtak a településtől. Egyelőre ez nem jelentette azonban a faluból való elköltözést, az izoláltság, a magyar falvak lakosságával való mérsékelt kapcsolattartás továbbra is megmaradt.

A zártság megszűnése az 1960–70-es évekre tehető. A nyitásnak három oka volt. A más településen való munkavállalás nyomán mindennaposá vált a magyar nyelv használata, amely kétnyelvűséghez vezetett. A fiatalok egyre nagyobb mértékű továbbtanulása felsőfokú oktatási intézményekben egyre több vegyes házasságot eredményezett. A település gazdasági értelemben látványos gyarapodásnak indult az üvegházi növénytermesztésre történő áttérés következtében. Mindezek jobb életmódot, modernebb körülményeket teremtettek, de ugyanakkor a hagyományos életmód változásához vezettek.

A XX. század közepéig jellemző etnikai endogámia ellenére, a településre főként házasság útján került magyarokat kellő tisztelettel fogadta be a falu lakossága, amennyiben azok betartották a közösség íratlan normáit. Egészen más volt a helyzet a településen élő kiszámú román ajkú cigány népességgel. A közösség nem zárta ki őket a falu társadalmából, nem volt viszont jellemző a cigányokkal való házasság, mert ismert volt a cigány és a román közösség mentalitása, attitűdje közötti éles különbség.

⁷ 1998-ban a Magyarországi Románok Kutatóintézete szervezésében Berényi Mária, Borbély Anna, Csobai Lászlóné és Martyin Emília adatgyűjtést végeztek ezeken a településeken. A kutatások eredményeit a 2000-ben megjelent *Micherechi Pagini istorico-culturala* című kötetben publikálták.

⁸ Száva Éva (Méhkerék, 1940) közlése.

A hagyomány a kultúrának olyan eleme, amely szervezi, koordinálja, irányítja a közösségnek az önmagához való viszonyulását. A hagyományok, a társadalmilag kialakult szokások szabályozó szerepet kaptak, ami erősítette az összetartozás élményét. A néphagyomány meghatározó szerepe a közösség tudatában nem annyira racionálisan volt felfedezhető, inkább ösztönösen érezte.

A méhkeréki románok szellemi hagyománya – amely nyelvhez kötöttsége miatt valamelyest független a társadalmi és anyagi helyzettől – sokáig érintetlen maradt. Itt említhetjük meg a méhkeréki népzene és néptánc felbecsülhetetlen értékeit, a népköltészeti alkotások változatos, széles körét, a kalendáris ünnepekhez, az emberélet fordulóihoz és a munkaalkalmakhoz kapcsolódó szokásokat.

A néptánc, a táncalkalmak fontos szerepet töltöttek be a közösség társadalmi életében, a magatartásformák kialakulásában. Mivel a hajdani gazdasági helyzet vándormunkára kényszerítette a közösséget, létérdekévé vált minden olyan lehetőség kihasználása, amely a közösségérzést elősegítette. Ez lehetett az egyik ok, amiért a méhkerékiek tudatosan őrizték, ápolták a tradíciók révén megörökített szokásrendjüket.

A méhkeréki román lakosság a letelepedés időszakától egészen a XIX. század közepéig megőrizte mindent abból, amit a korábbi generációk megörököltek. Az izoláltság és a konzervativizmus következményeként egy erősen nyelvhez kötött népi kultúrát őrzött meg. Méhkerék kultúrája egyedivé lett az archaizmusok, a konzervatíván praktikus eljárások komplex rendszere gyakorlásával. Ez a kultúra változott meg gyökeresen, robbanásszerűen az 1960-as évektől, a gazdasági fejlődés, a társadalmi átrendeződések, az új kommunikációs technikák, rendszerek betörése következtében. Ebben a korszakban érzékelhető, hogy a közösség szinte máról holnapra tudatosan meg akart szabadulni mindattól, ami addig sajátja volt. Ez a folyamat kulturális értelemben számos negatív következménnyel, súlyos veszteségekkel járt együtt.

A folyamat lassításában, átrendeződésében nagy jelentősége volt az öntevékeny hagyományápoló csoportok keretében történő felelevenítésnek. Aktív, tevékeny kultúraápoló közösségek jöttek létre folyamatos korosztályváltásokkal, amelyek országszerte meghozták a község hírnevét, népszerűsítve a néptánc- és népdalkincset.

A kulturális értékeknek a közösség általi újbóli felfedezését segítette az 1960-as években kezdődő és azóta folyamatosan zajló kutatómunka, amelynek eredményeként több kiadvány született. A régi méhkeréki hagyományok (népszokások, hiedelmek), népköltészeti alkotások (szólások, közmondások, rigmusok, népmesék) publikációkban való közlése pozitív hatást váltott ki a településen élők önértékelésében. Ismertté és értékessé vált mindaz, amit a közösség értéktelennek vélt.

A XXI. század elejére visszaesés figyelhető meg gazdasági tekintetben. Egyre nagyobb konkurenciája lett az uborka- és paprikatermesztésnek, szűkült a piac, a növénytermesztés a folyamatos fejlesztések ellenére is egyre kevésbé versenyképes. Mivel a lakosság nagy többségének ez az egyetlen megélhetési forrása, a túlzott kockázatvállalás a napi megélhetést veszélyeztetheti.

A rendszerváltást követő időszaktól kezdődően többfajta „státusú” román nemzetiségű lakossal számolhatunk Méhkeréken is. A méhkeréki román közösség részéről is igen erőteljesnek tűnik a honos és betelepült románok

közötti megkülönböztetés igénye. Érdekes a kétféle román réteg megkülönböztetése céljából spontán módon kialakult terminológia. A több évszázados múlttal rendelkezőt az „eredeti”, „régí”, „tősgyökeres”, „saját”, „miénk”, a frissen betelepülőt pedig az „áttelepült”, „igazi”, „új”, „romániai”, „gyári” román megnevezéssel illeti a népnyelv. A méhkeréki román növénytermesztők szinte mindegyike alkalmaz Romániából ideiglenesen vagy véglegesen áttelepült dolgozót, s a munkavállalás megnevezésére a kissé abszurd „van románja”, azaz romániai alkalmazottja kifejezést használja. Ez igazolni látszik azt, hogy a lokális endogámia erőteljesebb, mint az etnikai.

Az új betelepülők Biharból, Bánátból és Moldvából érkeztek a településre.⁹ Lélekszámukat a 2000-es évek elején kb. 5%-ra tették a falu lakói. Legtöbben munkalehetőséget kerestek Magyarországon, s nyelvtudás hiányában fedezték fel maguknak Méhkeréket. Mások azért jöttek ide, mert a baptista, de főként a pünkösdista felekezet tagjai, és testvéri kapcsolatot létesítettek a településen lévő közösségekkel. A fiatalok beházasodtak a családokba, előbb az egyházi közösség, majd később a falusi közösség is befogadta őket. Néhányan véletlenül kerültek a faluba. Egy moldvai fiatalember például csak egy Dáciát akart itt vásárolni, s azóta itt él népes családja körében.

Az új betelepülők általános jellemzője, hogy népes gyerekszámú neoprotestáns családban élnek. Néhányan felvették a feleségük családnevét, s a gyerekeiknek is ez a vezetékneve. A Romániából való távozásuk okairól, az idegen országban kialakított státusukról a következőképpen nyilatkoznak.¹⁰

„Mindegy, hogy 30-40-50 éve élsz egy településen. Ha újonnan jött vagy, újonnan jött vagy. Idegen. Egyszerűen. Nekem itt nincsenek gyökereim. Romániában érzem otthon magam. Hiszek a romániai változásban. Nincs magyar állampolgárságom. Ha van is magyar állampolgárság, az ember esze ugyanaz. Mi történik, ha két útlevelem van? Akkor is csak román vagyok.”

„Én újonnan jött vagyok. Egyik lábbal itt, a másikkal Romániában. Ez a mi helyzetünk most. Az utolsók között vagyok, akik Méhkerékre jöttek. Mi elégedettek vagyunk az itteni élettel. Gyakorlatilag két okból távoztunk Romániából. Az egyik a szegénység. A másik, hogy itt sokkal békésebbek, nyugodtabbak az emberek. Azért jöttünk Magyarországra, mert túlélni akarunk. Amikor idejöttünk, az foglalkoztatott, hogy kitörjünk a szegénységből. Amikor láttuk, hogy ez román falu, azt mondtuk: itt. Ha Szegedre költöznénk is, mert ott dolgozik a feleségem, ez a ház itt marad, ide jövök nyugdíjas koromban. Ez a falu olyan, mint a mesében. Megtapasztaltam, mit jelent a lelki komfort. Ha egy szép községben élsz, az rád is pozitív hatással van. Nem akartam messze menni a hazámtól. Ha túl messze megyek a hazámtól, elfelejtkezem Istenről. Ha a hazámban maradok, nem tudok túlélni. Kerestem egy élhető helyet.”

Nem csoda, hogy a méhkeréki románság a kezdetekben nehezen tudta kezelni az új helyzetet. Egy összeforrt közösségről van ugyanis szó, amelynek tagjai a harmadik generációig ismerik egymást név vagy ragadványnév alapján. Az új betelepülőket kezdetben körülírással nevezik meg, például: „az a román, aki Magdival lakik”. Ezzel szemben, az ő gyermekét már az apja után ismerik:

⁹ Martyin György (Méhkerék, 1935) közlése.

¹⁰ Az interjúk 2006-ban készültek.

„a lu Ilie” (Illésé). Ez azt mutatja, hogy a már itt született gyermekeknek sokkal stabilabb a státusuk a faluközösségben.

Az interjúkból egyértelműen kiviláglik, hogy a betelepülők tisztaságszeretőnek, szorgalmasnak, dolgoznak, befogadónak és toleránsnak tekintik a méhkeréki embereket. Segítőkészek, nem káromkodnak és nem verekedősek.

„Sok módos ember van. Az itteni emberek azonban keveset dolgoznak a lelkükért. Köti őket a fólia. A fólia olyan munkahely, ami folyamatos erőfeszítést követel meg tőlük.”

A másik furcsaság a kötelező kommunikációs formák használata, a kérdések és válaszok használata a köszöntésben (Jössz? Mész? Hol voltál? Dolgozol? Itt vannak? stb.), amihez igen hamar hozzászórtak az új betelepülők is. A legfurcsább azonban a magyar szavakkal, mondatrészekkel tarkított méhkeréki nyelv volt a számukra. A beszélők úgy váltják a két nyelvet a beszéd során, hogy minél könnyebben kifejezhessék a mondandójukat, s mivel a méhkeréki honos románok mindkét nyelvet ismerik, ez semmilyen problémát nem jelent a kommunikációban. Az újonnan betelepültek azonban ezt a kevert nyelvet nem ismerik. Igyekeznek elsajátítani a tájnyelvi szavakat, egyszerűbb román szó-készletet használnak, hogy megértsék magukat, de gyermekeiktől elvárják a „tisztá” román beszédet.

„Az itteni románok románul gondolkodnak, de magyar szavakat használnak. Magyarországon él, de román. Úgy ötvözi ezt a két elemet, hogy ez semmilyen feszültséget nem okoz számára.”

A méhkeréki emberek értékítéletét a betelepültekkel kapcsolatban a következőképpen tudnánk összegezni: dolgozók, nagycsaládosok, vallásosok, nem italoznak, románul beszélnek a családban, van saját házuk, ügyes gazdák, mindenhez értenek, alkalmazkodóak, barátságosok, integrálódtak.¹¹

Az identitásról, a nyelvről, a romániai kapcsolatokról egy 1989 után Méhkerékre költözött hittantanár véleményét közöljük.

„Sok román magyarnak vallotta magát a népszámláláskor. Nem kötelezték erre őket. Tőlük tudom. A méhkerékiek számára a romániai románokkal, pontosabban a román állammal való kapcsolatnak nincs jelentősége. A nagyszülők alig tudtak magyarul, a fiatalok alig beszélnek románul. De lélekben románok. Hogy miért vallották magyarnak magukat, azt nem értem.

A román állam a magyarországi románokért nem tesz semmit. Tevékenységük csak a beszédre, a szavakra, néhány előadásra korlátozódik. Napjainkban nem tudom, mit tehetne Románia a magyarországi románokért. Ennyi szünet és tétlenség után. Ők magyar oldalon találták meg létük értelmét. Azt hiszem, már nem is várnak semmit. Kezdi magukat magyarnak érezni.”

***

A ma Magyarországon élő honos román közösségek a betelepülésüktől kezdődően nem éltek a román állam keretei között, ezért identitásukat a nyelvre, a vallásra és a hagyományokra építették, hangsúlyozva sajátos jegyeiket és a romániai románoktól való különbözőségüket. A klasszikus értelemben vett hazai románságot több évszázadon keresztül kettős kulturális hatások érték,

¹¹ Kozma Mihályné, Orosz Flóra (Méhkerék, 1922) közlése.

definiálásában legalább olyan hangsúlyos a magyarországi jelző, mint a nemzetiségi megnevezés. A nyelvországtól való egy évszázados elszigeteltség azt eredményezte, hogy igen erőteljessé vált a magyar kultúrához való kötődése, tulajdonképpen csupán a nyelv, a vallás, a tradicionális kultúra, illetőleg az iskolában elsajátított ismeretanyag volt az, ami ténylegesen a románsághoz kötötte. A magyarországi románok románságérzése tehát erőteljesen érzelmi és kevésbé tudatos, intellektuális volt.

A helyzet kialakulásában nagy szerepet játszott a román állam megítélése, a romániai történések alakulása. Az identitásvesztés fontos pszichológiai tényezője volt mindig is Románia mindenkori viszonya a határon kívül élő románokhoz, illetőleg Románia magyarországi megítélése. A spontán asszimiláció kevésbé ismert, kevésbé kutatott tényezője a pszichológiai indíttatás. Az ismert történelmi események, az új határok megvonása utáni hangulat érthető módon nem kedvezett a Magyarországon maradt románság megítélésének. Helyzetüket nehezítette az is, hogy a nyelvország – feltehetőleg politikai okokból és kis lélekszámuk miatt – figyelmen kívül hagyta, sőt gyakorta, érthetetlen módon, negatív megjegyzésekkel illette őket, teljes mértékben rájuk hárítva az asszimilálódás felelősségét.

Az utóbbi évtizedekben végbemenő folyamatok nagy változásokat hoztak. Ma Magyarországon gyakorlatilag két, egymástól különböző román ajkú népegről beszélhetünk.

A román–román együttélésben különbségek mutatkoznak az értelmiségi réteg, illetőleg a falusi közegben élő román közösségek szintjén. A honos románok értelmiségi rétege több évtizede küzd a vallás, a hagyományok és a nyelv megtartásáért, egy megfelelő román oktatás megvalósításáért, hiszen ezek a nemzetiségi megmaradás legfőbb tényezői. Ők a honos román közösség tagjai, ismertek a közösség körében, tudatában vannak mindazon történelmi, társadalmi és pszichológiai okoknak, amelyek a románság mai helyzetét előidézték, felelősséget éreznek iránta.

A honos román értelmiség mentalitása nehezen érthető az utóbbi évtizedekben Romániából Magyarországra települt románok számára. Az elsők között érkeztek Magyarországra a misszionárius ortodox lelkészek, akiket mind a lokális, mind az egyházi közösségek befogadtak. Hozzájuk hasonlóan egyre gyarapodó számban tanítanak a kétnyelvű iskolákban Romániából érkezett pedagógusok, de a kulturális intézményekben is dolgoznak az utóbbi évtizedekben áttelepültek. A sokszor bírált kisebbségi törvény adta lehetőségeknek megfelelően a kisebbségi önkormányzatokban is vannak új betelepülők.

A falusi társadalmakban a helyzet egészen más. Azokon a településeken, ahol az asszimiláció mértéke előrehaladott, igazi románoknak éppen az új betelepülőket tekintik a falu lakói, függetlenül attól, hogy magyar vagy román nemzetiségűek. A legfőbb érvként azt említik, hogy ők Romániából jöttek és jól beszélnek románul. Ez azt is bizonyítja, hogy a már asszimilálódott közösség tagjai számára is az anyanyelv ismerete szerepel az első helyen az etnikai identitás meghatározásában.

Az eddigi kutatások azt igazolják, hogy az intraetnikus együttélés problémája bonyolult, feldolgozásához a jövőben egyaránt szükség lesz statisztikai, antropológiai és szociológiai elemzésekre.

Kozma Mihály

Sziget-helyzet

A hazai románság regionális,
valamint a kisebbségi létből fakadó nyelvi sajátosságai

A Körös-vidéki nyelvjárás vonásai. Szakmai vizsgálatok arra utalnak, hogy a jelenlegi magyarországi románok századokkal ezelőtti elődei a Körösök felsőbb folyásai mellől jutottak (generációról generációra lejjebb haladva) az itteni alföldi részekre. Régebbi lakóterületeikre a legnagyobb biztonsággal a hivatalos vezetékneveik, illetve ragadványneveik alapján lehet következtetni. Azokról a nevekről van szó, amelyek helynévből képződtek. Egyesekből az derül ki, hogy a család valamikor messze, a Körösök forrásvidékein, illetve azok közelében, vagy azokon túl élt: pl.: Abrudán (abrud-i = abrubányai), Girdan (a mócvidéki gírda-i)... Más nevek a mai lakóhelyekhez már egyre közelebb eső települések nevéből erednek, mintegy pontról pontra vázolva azt az útvonalat a Körösök mentén, amelyen az elődök idelent költöztek: Hodoşan, Tulcan, Otlăcan...

Más kulturális hagyományaik – köztük a nyelvek – is igazolják történelmi és jelenbeli szerves kötődésüket a Körösök (mindenekelőtt a Fekete- és Fehér-Körös) vidékén élő román tömbhöz.

A Körös-vidéki román nyelvjárás, amelyhez – mint nagyobb területi egységhez – a magyarországi románok nyelvi változatai is tartoznak, északon a Máramarosi-medencéig, keleten kb. a Dész-Kolozsvár-Gyulafehérvár vona-

lig, délen a Marosig, nyugaton pedig a magyarországi románok lakóhelyeiig terjed ki.

A hazai románok által alkalmazott számos kiejtési mód és szóhasználat csak ezen a nyelvjáráson belül létezik.

Ilyenek többek között:

1. Az „e” magánhangzó nyílt (a magyar „e”-hez hasonlatos) kiejtése hangsúlyos helyzetekben: mere = almák, bere = sör;
2. Az „oa” kettős hangzó hiánya, helyette a magyar „a”-hoz hasonló egyszerű magánhangzó kiejtése: moară helyett (magyarosan értelmezve az „a” betűt Ţ) mară, „boală” helyett bală...;
3. A „t”, „d”, „n” mássalhangzók „ty”-, „gy”-, „ny”-szerű kiejtése, „e” vagy „i” előtti helyzetekben: „lapte” (= tej) helyett laprye, „ríde” (= nevet) helyett rígye, „bine” (= jól) helyett bi/iyie.

Ez utóbbi Körös-vidéki különöséget egyes nyelvészek a szláv nyelv egyik ágának a hatásával magyarázzák, mások magyar nyelvi hatásnak tulajdonítják.

– Más román vidékeken ismeretlen latin eredetű szavak rendszeres előfordulása: brîncă (lat. brânca) = kar, kéz, păcurar (pecorarius) = juhász, foale (oa helyett magyaros kiejtéssel), follis = has, pasă! (passa, passata) = menj!...

A latin régiesség ilyen bizonyítékai láttán egyes tudósok arra a feltételezésre hajlanak, hogy a három Körös hegyes-dombos-erdős vidékén a római idők óta folyamatosan fennmaradhatott a népi latin nyelv, miközben román nyelvvé formálódott. Azaz: ez a vidék lehetett a román nép és nyelv egyik bölcsője, amelyből kiindulva ezután egyre nagyobb és távolabbi területeken is meghonosodott.

A magyar nyelvű szavak látványos sokasága. Ezek általában romános kiejtési formát kaptak *bolund* = bolond, *darab* = darab, *iagă* = üveg, *temeteu* = temető, *birău* = bíró, *ciont* = csont, *sógor* = sógor.

A bihari és körös-marosi változatok. Mivel a Körös-vidéki román nyelvjárás is több kisebb területi változatra tagolódik, a magyarországi románok sem beszélnek mindnyájan egyformán. A mai magyar-román határon túli részeken kialakult nyelvi változatok természetesen átnyúlnak ide is. Ezért, például a bedői, körösszegapáti, körösszakáli, méhkeréki románokra a bihari tájszólás, míg a gyulai, kétegyházi, eleki, battonyai, magyarcsanádi románokra a körös-marosi tájszólás jellemző.

A különbség elsősorban a szavak tekintetében nyilvánul meg. Példák: *palincă* (a bihari változatban), *răchie* („rătyie” kiejtésben, a körös-marosi változatban), *nuntă* vagy *nontă-uspăt*, *tenchi* (tenty kiejtésben) – *cucuruz*...

A román tájnyelv fokozódó tévesztése. Az eddig elmondottak alapján is megállapítható: hagyományos (az évszázadok alatt átöröklődött) elemeit és szerkezetét tekintve a Magyarországon beszélt román nyelv nem képez külön változatot, hanem szerves része a magyar-román határ

túoldalán honos romániai változatoknak. Amiben jellemzően különbözik az odaáti román tömb nyelvtől:

1. szókészlete és szókapcsolási szabályrendszere egyre szorosabban összefonódik a magyar nyelvvel (a magyar szavak aránya rohamosan növekszik);
2. a közlési folyamatban mind gyakrabban a kétnyelvűség törvényei szerint alkalmazzák, azaz a magyar nyelvvel felváltva.

Mint olyan románoknak, akik a régi Magyarországon belül költöztek a legmélyebben ékelődtek be a magyar lakosságú Alföldre, már a XVIII. századi idetelepülésüktől széles lehetőségük és élénk hajlamuk alakult ki arra, hogy magyar kulturális elemeket – köztük elsősorban nyelveket – átvegyenek. A magyar nyelv hatása itt mindig erősebb volt, mint a Körös-vidék dombokra, hegyekre felkapaszkodó (sokáig ugyancsak Magyarországhoz tartozó) részén. Ebben a tekintetben szemléletes példának foghatjuk fel, hogy hajdani idejövételükkor az uradalmi adminisztráció a vezetékneveket is mindjárt magyaros formában rögzítette. Ezeket a legtöbbször az egyén addigi ragadványnevéből alakították át hivatalos családi névvé: pl.: „*Ardelean*” (kiejtve: árgyelán)-ból lett Árgyelán, „*Păcaș*”-ból lett Patkás, „*Ciote*”-ból Csotye... Esetenként a hatóság az addigi román nevet a jelentése alapján egyszerűen lefordította magyarra. Így lett a „*Cioban*”-ból vagy „*Pacurar*”-ból Juhász, „*Săășan*”-ból (tévesen értelmezve a szó jelentését) Szilágyi stb. (A hivatalos használatban máig megmaradt a családi név magyaros formája. A helyi román közéleti helyzetekben viszont ugyanilyen természetes a román nyelvi szabályok szerinti névhasználat.)

A magyar nyelvhez (és általában, a magyar kultúrához) kötődés szempontjából döntő jelentősége volt annak, hogy 1920-tól, a trianoni határvonal miatt az ideát maradt román-ság szükségszerűen elszigetelődött a Körös-vidéki román tömb zömétől. Ezzel eleve megszűnt számára az a lehetőség, hogy (miként más tájnyelvi változatok) a román irodalmi nyelv természetes hatása alatt, vagyis román forrásból fejlessze anyanyelve kifejezőképességét. Ettől kezdve, további szókincsbővítési szükségleteit kizárólag a környezeti magyar nyelvből elégíthette ki. A magyar szavak és nyelvhasználati szokások tömeges átvétele a legutóbbi háború után (főként az ötvenes évek végétől) indult meg. Az életviszonyok korszerűsödése, a művelődési lehetőségek kiszélesedése nagyszámú új fogalmat ismertetett meg a falvakban is, és ezeket az itteni románság (más hazai nemzetiségekhez hasonlóan) ösztönösen azon a nyelven jelölte meg és használta – vagyis magyarul –, amelyn megismerte őket.

Ezekben az utóbbi évtizedekben a magyar szavak alkalmazási módja is megváltozott az itteni román tájnyelvekben. Korábban románosított hangzással és román ragozási szabályok szerint épültek be: pl.: *ghezeș* (gőzös) = vonat, *ghezeșuri* = vonatok, *ghezeșurilor* = vonatoknak a... Az újabb időkben mind gyakoribb a magyar szavak eredeti hangzású használata: pl.: „*Mă duc la Adóhivatal*” = Megyek az Adóhivatalhoz, „*Vin dăla fîrdö*” = A fürdőből jövök, „*Ăs nyugdîjas*” = Nyugdijas vagyok...

A mai Magyarországon élő románok falusi, illetve mezővároszéli földművelők voltak idejövételük óta. A közelmúltig ez a foglalkozási arány szinte százszázalékos volt. Tájnyelvük

ennek megfelelő szintig fejlődött ki. Az életviszonyok rohamos urbanizálódásával, az emberi érdeklődési kör kitágulásával ma már ez a tájnyelv még a magyar elemek segítségével sem képes a bonyolultabb közlési igények kielégítésére. Ezzel magyarázható, hogy az egyének sokszor nem csupán a szavak szintjén, hanem teljes mondatok, illetve szövegek formájában építik be a „román beszédjükbe” a magyar nyelvet. Más szóval: román–magyar kétnyelvűségi keretek között alkalmazzák tájnyelvüket. Tipikus kétnyelvű kommunikációs eset: a (magyar elemekkel tarkított) román tájnyelven induló beszélgetés egy bizonyos ponton spontánul magyar mondatokkal folytatódik (különösen ha a közlés témája szakmai jellegű), majd ismét románra fordul vissza... és így tovább.

A két nyelv szerint váltakozó beszédet az érintettek egyáltalán nem tekintik káros vagy illetlen jelenségnek. Sőt, kifejezetten érdekesnek tartják, és jóízű humorral veszik tudomásul. Ezt pl. egy olyan méhkeréki népi vers is bizonyítja, amelyben a két nyelvet szándékosan összekeverik a szórakoztató hatás érdekében:

„De szeretem a román menyecskét, / Mert az köszön: Sara bună – Jó estét! / Mert az köszön: Sara bună deie Dumnezeo / Kedves galambom, haida ice. / Terád illik a csókom.” (Papp László közlése)

A kommunikációs szükségletek fejlődése és a tájnyelv viszonylagos elmaradottsága közötti növekvő feszültség miatt az itteni román lakosság egyre kevésbé érzi értékesnek és megőrzésre érdemesnek az eddig anyanyelvként örökölt és használt román tájnyelvét. Helyét mind több családban a mindenki által beszélt, a közlést pedig problémamenteseb-

ben biztosító magyar köznyelv veszi át. Figyelemre méltó, hogy jelenleg egyetlen románlakta községben, Méhkeréken öröklődik még a román anyanyelv a családokon belül.

A román irodalmi és köznyelvi változat alkalmi használata. A román nyelvterület zömétől elszigetelten, magyarországi kisebbségként élő román lakosság szükségszerűen csupán alkalmilag és sajátos élethelyzetekben kerülhet kapcsolatba a fejlettebb román nyelvi változatokkal.

Régebben a hétvégi istentiszteletek, a két, illetve néhány településen valamivel több osztályra kiterjedő iskolai tanulás, esetleg olvasóköri összejövetelek voltak ilyen alkalmak. 1946-tól a román nemzetiségi iskolarendszer teljes kiépülésével, majd a többi kisebbségi intézmény (társadalmi-politikai szervezetek, művelődési házak, írott sajtó, rádió- és tévéadás) megjelenésével kialakult román közélet még nagyobb teret biztosít a román irodalmi és köznyelvi változat elsajátítására és alkalmazására. Kialakult egy szűk értelmiségi réteg, amelynek az igényesebb román nyelv viszonylag rendszeres munkaeszközévé vált. Egy része a baráti jellegű összejöveteleken is ilyen nyelven beszél.

Szélesebb társadalmi körökben, a mindennapi kommunikációban ez a román nyelvi igényesség mindeddig nem tudott teret nyerni. A köznyelvi

elemek legfeljebb passzív ismeretek formájában raktározódnak el a román emberek tudatában, és csak kényszerhelyzetekben hozzák őket mozgásba. Ennek számos oka van, amely mind a kisebbségi léttel (a nyelvországon kívüliséggel) van kapcsolatban.

Sziget-helyzete miatt az itteni románság csak a sok regionális és magyar elemekkel átítatott tájnyelvet tekintheti anyanyelvének; ehhez kötődnek mindennapi tevékenységei és nem utolsósorban érzelmei. Ehhez képest, a múlt század óta klasszikus latin és francia szavakkal túlduzzasztott román irodalmi és köznyelvi változat túlságosan idegen, „úri román” magaslatokat jelent a többség számára, és bár tisztelik, de nem képesek igazán a sajátjuknak érezni. Legalábbis annyira nem, hogy tájnyelvi beszédüket hozzájuk igazítsák.

Az igényesebb román nyelvel a magyarországi románság kizárólag mesterséges úton – iskolai tanulóssal, tudatos önképzéssel – ismerkedhet meg, s ez nem biztosítja tömegesen olyan szintű elsajátítását, hogy bármikor bármilyen témájú beszélgetésekben gördülékenyen lehessen használni. Márpedig ilyen román nyelvi színvonalra lenne szükség ahhoz, hogy az egyre gyengülő pozíciójú tájnyelv helyébe ne a magyar köznyelv, hanem a román lépjen – amint ez a román kisebbségnek hosszabb távon érdekében állna.

Borbély Anna

Nyelvcseré és nemzetiségi identitás¹

A kutatás elméleti háttere és módszertani kerete. A tanulmány a nemzeti-ségi identitás, pontosabban a nemzetiségi közösséghez való tartozás vizsgálati helyzethez köthető meghatározásának egyéni és generációs variabilitására, változására és mindezek értelmezésének összetettségére összpontosít. A bemutatott eredmények részét képezik a román–magyar nyelvcseré két évtizede (1990–2000–2010) zajló kutatásának, amelynek legfontosabb célja a nyelvcseré modellezése.² A kutatás elméleti keretét képező nyelvi (kétnyelvűségi) variabilitás és fokozatos (egyéni, generációs) változás összetettségéhez igazítva lett kiválasztva a kvantitatív-kvalitatív-longitudinális szociolingvisztikai elméleti és módszertani kutatási keret. A kvantitatív elemzések a közösség egészére vonatkozóan mutatják a nyelvek használatában az új tendenciákat, például a generációk, a nemek és az iskolázottság összefüggésében. A kvantitatív adatokkal ellentétben, a kvalitatív adatok a közösség egészére nem minden esetben vonatkoznak, inkább egy-egy generációról, de leginkább egy-egy egyénről nyújtanak összetettebb nyelvi, nyelvhasználati ismereteket.

A nyelv és az identitás összefüggésére fókuszáló kutatói érdeklődésemet egy elméleti és egy módszertani probléma keltette fel. Miből fakad az, hogy a kvantitatív szociolingvisztikai kutatások mintáiban kialakított csoportokon belül az egyének olykor gyökeresen eltérő nyelvi viselkedést produkálnak? Például a mintákban az életkor, a nem és az iskolázottság (LongBiLing), illetve a foglalkozás (BUSZI) szerint kialakított társadalmi csoportokon belül létezik-e a nyelvi viselkedések homogenitása, illetve a csoportthatárok élessége biztosítja-e a csoportok között a nyelvi viselkedés heterogenitását? Két kutatási példát idézek itt fel. A Szegeden, 1996. augusztus 22–24. között zajló 9. Élőnyelvi Konferencián tartott előadásomban azt elemeztem, hogy a román nyelvű szociolingvisztikai interjúkban két adatközlő, akiket a mintavételkor ugyanabba a csoportba soroltam, eltérő nyelvhasználattal jellemezhető. Az egyik adatközlő, nevezzük Flórának (1921/8 osztály/nő), a vele készült szociolingvisztikai interjúban 224 esetben a nyelvjárási változat elemei (pl. hangtani, lexikai változók) helyett a sztenderd változat elemeit használta, ezzel szemben csoporttársa, nevezzük Máriának (1928/8 osztály/nő) kizárólag a kétegyházi román nyelvjárást használta. A kutatás szempontjából nem érdektelen az sem, hogy a két adatközlő

¹ Elhangzott a 17. Élőnyelvi Konferencián, Szeged, 2012. szeptember 1.

² A „Variabilitás és változás: a nyelvcseré vizsgálata látszólagos és valóságos időben” című OTKA K 81574 (2010–2013) – MTA Nyelvtudományi Intézet pályázat támogatásával a nyelvi variabilitást és változást egy közösségben, ugyanazzal az adatgyűjtési technikával, három eltérő időben, vagyis longitudinális módszerrel a bilingvizmusra (a továbbiakban LongBiLing kutatás és adatbázis) vonatkozó adatok összehasonlításával végzem.

szoros barátságot ápolt egymással, és ennek köszönhetően egyikőjük – magánya technikai állapotát tesztelve – felvette kettejük beszélgetését. Ebben a beszélgetésben Flóra és Mária a kétegyházi román nyelvjárást használta, és Flóra egy esetben, Mária viszont, ugyanúgy, mint az interjúban, egyszer sem váltott a nyelvjárásról a sztenderdre. A másik példa a BUSZI-2 50 adatközlőt magában foglaló mintához kötődik, amely öt foglalkozási csoportra tagolódik (vö. Kontra 1987). A széles körű nyelvi adatok közül a formális *l* kiesésre³ vonatkozó elemzés eredményei azt mutatták, hogy az egész mintában csupán két tanárnál kódoltak kevesebb formális *l* kiesést (2,69% és 3,30%), mint annál a gyári munkásnál, akinél a formális *l* kiesés százalékos aránya csupán 3,95% volt (lásd Borbély–Vargha 2010: 460–461). A kétegyházi Flóra és a BUSZI mintabeli gyári munkás interjúhelyzetben másképp beszélt, mint mintabeli csoporttársai. Vagyis nyelvi produkciójukat tekintve mindkettőjüket a magasabb iskolai végzettségűek csoportjába sorolnánk. Az ilyen vizsgálati eredmények hívták fel a figyelmet arra, hogy az átlagtól eltérő adatközlők egyéni életútja, személyiségjellemzői, identitásának szerveződése és változása további lehetőséget nyújt egy-egy nyelvi jelenség akár közösségi szinthez kapcsolódó értelmezéséhez.

Kutatásomban a nyelv és identitás összefüggését a legtágabban értelmezem, ahogyan Joseph is fogalmaz: egy személy mit mond vagy ír, a forma és a tartalom szempontjából éppúgy tekintve, az egyén identitásának meghatározásakor központi szerepet foglal el (Joseph 2004: 225.). A szociolingvisztikában a nyelv és identitás összefüggésében fontos hangsúlyt kap az egyéni, a társadalmi és a nemzeti aspektus, hiszen a társadalmi csoporttagság intenzitása minden egyénnél változatos, és a kontextus, illetve az idő hatására változik (vö. Coulmas 2005: 171–183.). Mendoza-Denton (2002) a nyelv- és identitáskutatások elméleti és módszertani kereteit összefoglalva három fő csoportot jelöl meg. Az elsőbe tartoznak a társadalom és a nyelvi szerkezetek közötti szisztematikus kapcsolatok, a *szociológiai kategóriákra épülő identitáskutatások* (pl. életkor, nem, foglalkozás, etnicitás). Az idetartozó kutatások között Mendoza-Denton a magyarországi BUSZI (Kontra–Váradai 1997) kutatást is megemlíti. A második csoportba azok a kutatások tartoznak, amelyekben kimutatták, hogy a beszélő identitása együtt jár azzal, hogy egy bizonyos gyakorlatot folytató közösséghez tartozik: *gyakorlati kategóriákra épülő identitáskutatások*. Itt magyar vonatkozású példaként említem meg Reményi (2000), Eitler (2008) és Langman (2009) ez irányú tanulmányait. Végül a harmadik típusba sorolandók azok a vizsgálatok, amelyek arra teszik a hangsúlyt, hogy a beszélő identitása nem végérvényesen adott jelenség, hanem nyitott az átalakulásra, ami a kontextustól függően alakul, és az interakciókban valósul meg: ezek a *gyakorlati kategóriákra épülő és az identitás variabilitását vizsgáló kutatások*, ahol sarkalatos pontok a szolidaritás és a távolságtartás, valamint az ideiglenes autonómia megadása és a hatalom gyakorlása. Magyarországi példaként emelem itt ki Hámori (2006) és Szabó (2011) vizsgálatait. Mendoza-Denton ezt a három átfogó típust azon kon-

³ „[A]z adatközlő rögzített beszédében a magyar helyesírás szabályai szerint leírt szöveg *l* betűinek bizonyos százaléka esetében produkál a szabályos írásos formához képest *l* kiesést. Ez a formális *l* kiesés hangtanilag rövidülés, ha a személy a hosszú *l* hangot röviden ejti (pl. *ke*ll helyett *kel*-t mond)” (vö. Borbély–Vargha 2010: 458.).

tinuum mentén helyezi el, amelyen az egyik pólust a kvantitatív elemzéseken alapuló kutatók kategóriái képezik, a másik pólust pedig a kvalitatív részt vevő megfigyelést végző kutatók kategóriái képviselik. Kétségtelen, hogy a szerző által megjelölt három típus közötti határokat nem lehet élesen kijelölni. A nyelv és identitás összefüggéseinek összetettségére az *identitás egyeztetése* (ang. *negotiation of identity*) paradigma nyújt további lehetőséget. Itt példának Pavlenko és Blacklegde (2004) szerkesztett kötetét említem, amelyben a tanulmányok a többnyelvű helyzeteket vizsgálják. A kötet bevezetőjében leírtak szerint a modell a folyamatban lévő társadalmi, gazdasági és politikai változások identitáskonstrukciókra gyakorolt hatását lényegesnek tartja, valamint azt is, hogy a változások módosítják azokat az opciókat, amelyek az egyének rendelkezésére állnak az adott történelmi pillanatban. Az identitáskonstrukciókat befolyásolják továbbá azok az ideológiák, amelyek eredményeképpen az egyik identitást jobban törvényesítik és értékelik, mint a másikat (2004: 1–2.).

Vizsgálati adatok és kérdések. A következőkben feldolgozott adatok három időpontban végzett terepmunka (1990 = T1, 2000 = T2, 2010 = T3) román nyelvű szociolingvisztikai interjúiból (vö. Labov 1988), és azon belül a *nyelvhasználati interjú identitás* moduljából lettek kigyűjtve. Lényeges módszertani szempont, hogy ez a modul a nyelvhasználati interjú utolsó blokkjában szerepelt, melyben kötelezően egy zárt, valamint egy nyílt kérdés volt feltéve (*Te románnek tartod magad?⁴ / Ön románnek tartja magát? Miért?*). Mindhárom terepmunkát magam végeztem, és a tanulmányban elemzett adatközlőket gyermekkoruk óta ismerem. Mivel kutatásom témája a kétegyházi román–magyar nyelvcsere folyamata, T1 idején a mintába olyan adatközlőket választottam, akik – véleményem szerint – románok (román szülők gyermekei, a román templomban lettek megkeresztelve, románul beszélnek stb.). Ezzel együtt, a nyelvcsere helyzetéből fakadóan, a vizsgálat tárgyává tettem azt, hogy maguk az adatközlők – véleményemtől függetlenül – miként határozzák meg identitásukat. Az adatközlők közül az elemzéshez 5 férfi adatait választottam ki, akik 12 osztályt végeztek, és T1 idején, a három életkori övezetből a fiatalokhoz tartoztak (19–36 évesek). Azért esett rájuk a választásom, mert közülük kerültek ki azok az adatközlők, akiktől – ugyanúgy, mint a fent említett kutatásokban (Flóra és a gyári munkás esetében) – az elvárt eredményekhez képest atipikus válaszokat kaptam. Atipikus válasznak tekintendő az az válaszok, amelyek a *longitudinális nyelvcsere trenddel* ellentétesek. A longitudinális nyelvcsere trenden azt értem, hogy a T1-es, a T2-es és a T3-as válaszok a nyelvcsere folyamatával összhangban vannak: a román nyelvhasználat csökkenése együtt jár a kollektív/közösségi identitás leépítésével/gyengülésével.

A kétegyházi román–magyar nyelvcsere folyamatában a közösség tagjainak román nemzetiségi kötődését (a továbbiakban identitás) longitudinális módszerrel elemző kutatásában a legfontosabb kérdés, hogy a megkérdezettek hogyan építik fel identitásukat, milyen elemeket, egységeket, jegyeket és technikákat használnak fel. Továbbá mindezek hogyan értelmezhetők a történelmi,

⁴ A kérdés azért lett ilyen direkt módon feltéve, hogy a mintában szereplő összes adatközlő számára egyaránt világos és egyértelmű legyen, mit szeretnék megtudni.

társadalmi, politikai, közösségi kontextust felölelő háttérrel együtt, hiszen a válaszok kapcsolódnak az 1990–2010 közötti (és az ezt megelőző) történelmi időhöz, amely a rendszerváltozástól a globalizációig terjed; a román–magyar nyelvcsere két évtizedéhez, amely közelít a folyamat befejező szakaszához; az egyéni életben eltelt húsz évhez – a fiatal adatközlők középkorúvá váltak; valamint a három interjúhelyzet „pillanatnyi” és megismételhetetlen jelenéhez. Ezekhez kötődően a következő kérdéseket fogalmazom meg. Összefügg-e az interjúhelyzetben megfogalmazott identitás a szociolingvisztikai kontextussal, a román–magyar nyelvcsere longitudinális trendjével? Az identitás meghatározása, konstruálása mennyire függ az adatközlők húszéves életszakaszának változásától? Tetten érhető-e az interjúhelyzet hatása?

Eredmények. Az adatközlőknek 20 év alatt háromszor kellett válaszolniuk arra, hogy románok-e, és el kellett mondaniuk, hogy miből építik fel, milyen elemei, egységei vannak identitásuk konstrukciójának. 1990-ben a fiatal generációt képviselő 5 adatközlő közül a zárt kérdésre 3-an nemmel és 2-en igennel válaszoltak. A T1 válaszok a nyelvcsere körülményére utalnak, és arra, hogy ez a generáció átmenetet képez a között a generáció között (középkorúak), akik mindennapjaik során beszélnek a román nyelvet, és azok között (gyermekek), akik nem beszélnek.

A 25. kódszámú adatközlő T1, T2 és T3 idején is nemmel válaszolt a zárt kérdésre, tehát nem tartja magát románnak. Személye generációja azon rétegét képviseli, akik magyar identitásúak, esetükben a nyelvcsere lezárult. A nyílt kérdésre adott válaszai ezzel szemben még nem a lezárult nyelvcsere állapotát tükrözik, hanem ettől kicsit „lemaradva”, a nyelvcsere longitudinális trendjével összhangban lévő változást illusztrálják. T1 idején identitásának két konstrukciós elemét sorolta fel: Magyarországon él és román a nyelve. Etnikai identitásának két legfontosabb összetevője ekkor, fiatalon a terület (ország) és a nyelv. A nyelvre történő utalás a gyermekkor hatásaként értelmezhető, kapcsolható a családban és az iskolában használt román nyelvhez, továbbá lehet egy utalás az interjú helyzetére is, amely ekkor még a román. T2 idején identitásának építőelemei a magyar állampolgárság, amivel összefüggésben az állandóságot jelöli meg, hiszen „mindig” magyarnak érezte magát. Míg T1 idején a nyílt kérdésre románul válaszolt, addig T2 idején a zárt kérdésre románul válaszolt, de a nyílt kérdéskor kódot (magyarra) váltott. T3 idején az interjú hangrögzítését nem engedélyezte, és román kérdéseimre magyarul válaszolt. Válasza rövid, és már sem a területi identitás, sem a nyelv, sem az okiratban szereplő állampolgárság nem jelenik meg, pusztán emocionális színezettel kijelenti, hogy magyar a „szíve”. Az adatközlő középkorúvá válásával tehát a külső, objektív jegyeket (T1: ország, nyelv) fokozatosan felváltja a belső, szubjektív jegyekkel (T2: állampolgárság, érzés; T3: szív). Érzése tartalmában és megfogalmazásában vitathatatlan, tömör, és a lezárult nyelvcsere állapotát tükrözi.

25. adatközlő⁵

T1: Magyar vagyok (...) Magyarországon élek, csak román a nyelvem.

⁵ A román interjúrészleteket magyarra fordítva közlöm. A normál betűs részek román nyelven, a dőlt betűs részek magyar nyelven hangzottak el (lásd *kódváltás*). A kerek zárójelben a három pont a kihagyott részekre utal. A szögletes zárójelben a szöveg megértéséhez

T2: Magyar vagyok. (...) A személyi igazolványomban benne van, hogy magyar állampolgár vagyok. (...) Magyaroknak érzem magam. Mindig is magyaroknak éreztem magam.

T3: Nem [= nem vagyok román]. (...) magyar szívem van.

A következő két (20. és 43. kódszámú) adatközlő T1 idején úgyszintén magyarnak mondta magát, viszont húsz évvel később mindketten románnak minősítették magukat. Ez a húszéves változás a nyelvcsere longitudinális trendjével ellentétes. A 20. adatközlő T1 idején válaszában a nyelvcsere folyamatát illusztrálja azzal, hogy kijelenti, nem érzi „már” magát románnak, majd finomít, elmagyarosodott románnak nevezve magát. Azért pontosított, mert szerinte így „szebben hangzik”. Mindenképpen az interjúhelyzethez igazította érvelését, hiszen tudatában volt annak, hogy a kérdező ismeri gyökereit. Fontosnak tartotta hozzátenni itt még azt is, hogy „nem tagadja” román nyelvét. Kifejezése olyan dilemmát takar, amely a nyelvcsere körülményeihez kapcsolható, illetve ahhoz a történelmi időhöz, amelyben a szereplők olykor abba a helyzetbe kerültek, kényszerültek, hogy megtagadják, letagadják román identitásukat és román anyanyelvüket.⁶ Egy évtizeddel később érvelését közvetlenül az interjúhelyzethez igazítja, hiszen megállapítja, hogy „attól függ, ki kérdezi”, közvetett módon továbbra is a történelmi idő és a nyelvcsere a lényeges tényezők a válasz kialakításában. Logikája nem aszerint működik, hogy románnak a román közösséghez tartozónak mondja magát (a románnak: román), hanem éppen ennek a fordítottja jellemzi (a magyarnak: román vagyok). Végül az interjúhelyzetet, az interakció minőségét alkalmasnak tartja arra, hogy relatíve őszinte választ adjon: nem büszke arra, hogy román, ami a Magyarországon bizonyos rendszerességgel megjelenő románellenességet tükrözi (vö. a romániai diktátor és a magyarok kisebbségi jogai mint gyakori médiatémák). Középkorúan (T3 idején) válasza rövid és tömör, és nem hozható kapcsolatba bizonyos külső körülményekkel (pl. a kérdést feltevő személy etnikai identitásával, a románok magyarországi megítélésével). Az identitás építményét meghatározó egységek: a szülők, az ősök és a közösség, a magyarországi románok. Vagyis az identitás adott, öröklött, és egy meghatározott közösséghez kötődik.

20. adatközlő

T1: nem érzem már magam románnak, nem románul gondolkodom (...) nem tagadom meg a nyelvemet... [a szüleim] elmagyarosodtak (...) egy elmagyarosodott öő románnak tartom magam, ez így [nevet] szebben hangzik.

T2: Ajajajajaj, nagyon nehéz kérdést tettél fel! (...) Nem mindig. Ha magyar kérdez, azt mondom, román vagyok. De ha román kérdez, nem biztos, hogy azt mondom, hogy román. (...) *Nem vagyok büszke rá, hogy román vagyok.*

T3: Azért, mert a szüleim, a nagyszüleim magyarországi románok.

szükséges kiegészítések vannak, illetve a terepmunkás (= tm) kérdése szerepel. A szünetet az üres négyzet jelöli (□), a hangos hezitációt pedig a betűk ismétlései (mmm, ééés) jelzik.

⁶ A három terepmunka interjúiban, ebben a kontextusban, az adatközlők többnyire a két világháború közötti időszakot, az 1950-es éveket, illetve a Ceaușescu-diktatúra időszakát említik. Ezen interjúrészek feldolgozására ebben a tanulmányban nem térek ki.

A 43. adatközlő T1 és T2 idején is nehezen bontja ki érveit, hezitál a két opció között, ami vélhetően azért van így, mert kettős identitását, kötődését nem tudja megfogalmazni, illetve nincs tisztában azzal, hogy létezhet-e kettős kötődés. T1 idején a zárt kérdésre nemmel válaszolva: „úgy érzek, mint egy magyar”, fontosnak tartja hozzátenni, de érzi, hogy román. Hogyan lehet egy ilyen választ értelmezni: nem vagyok román, de érzem, hogy román vagyok? 2000-ben válaszában ugyancsak megmarad a hezitáló stílusa, viszont a sorrend változik, a románság kerül első helyre és a magyarság a másodikra. Míg T1 idején az érzelmi meghatározottság dominál, addig T2 idején az állampolgársággal járó köteleességek (szavazás). A románságot meghatározó jegyek ennél mélyebbek: születés, gondolkodás. A román gondolatokat románul nem tudja megfogalmazni: a gondolkodás román, a beszéd magyar. A válaszokban a történelmi idő, a nyelvcsere és az interjúhelyzet hatásai csapódnak le. Középkorúként immár a stílus nem hezitáló, megmarad a románul való gondolkozásnál, és a megdönthetetlen érvnél, hogy románként született.

43. adatközlő

T1: úgy érzek, mint egy magyar (...) de belülről mégiscsak azt érzem, hogy román és nem magyar vagyok.

T2: Román vagyok, úgy gondolom, de a választások alkalmával magyarnak kell lennem, mivel Magyarországon élek. (...) Románként születtem. Így románul gondolkodom, csak nem tudom kimondani, *nem tom kifejezni*.

T3: Igen [= román vagyok], mert nem vagyok más (...) mert románként születtem, úgy gondolom, román vagyok.

A 81. és a 82. adatközlő mindhárom terepmunka során a zárt kérdésre igennel válaszolt (románként mondták magukat). 1990-ben a nyílt kérdésre adott válaszok egybehangzó konstrukciós elemek, és a társadalmi érvényesülés lehetőségére utalnak: románként lenni semmi előnyt nem jelent (81. adatközlő), illetve: se nem jó, se nem rossz (82. adatközlő). A román identitás a társadalmi érvényesülés mérlegének nyelvét egyik irányban sem billenti ki. Bár a 81. adatközlő az előny keresését hangsúlyozza, végül a hátrányos helyzetet ő sem emeli ki, megmarad a semleges állapotnál. T2 idején az építőelemek részben eltérnek. A 81. adatközlőnél a román nyelv generációs átadásának kérdése jelenik meg a román identitás legfontosabb jegyeként: „megtanítottam a gyermekeimet románul beszélni”. A 82. adatközlő válaszában a közösség, valamint a Romániától való bizonyos fokú távolságtartás kifejezése jelenik meg. A középkorú adatközlők válaszai új irányt vesznek (T3). Mindkettőjük szerint az identitást a születés határozza meg. A 82. adatközlő tovább megy, további fejtegetése metaforává tömörül: a román identitást az otthonnal teszi egyenlővé, így a születéskor nyert román identitást fenntartás nélkül elfogadja.

81. adatközlő

T1: Nem származik abból semmi előny, hogyha valaki román. (...) Azt sem mondom, hogy jó, azt sem, hogy rossz.

T2: Ahogy már mondtam, mmm, megtanítottam a gyermekeimet románul beszélni, olvasni, hogy értsék a nyelvet, ééés... Mert ők nem jártak román is-

kolába. [tm: Miért vagyunk mi románok?] Mert annak születtünk [nevet], román családba.

T3: Úgy gondolom, azért, mert annak születtem, a születésem miatt.

82. adatközlő

T1: Azt sem mondom hogy jó, azt sem, hogy rossz. Magyarországon születtem, románként születtem (...)

T2: Mmm! (...) Mmm, igen □ egy magyarországi román. (...) Nem tartom magam olyan románként □ (...) m, aki csak Románia felé tekint. Én én itt születtem.

T3: Tudod, hogy miért vagyok román? Mert így születtem. (...) Tudod, hogy van ez? Ö... mint amikor az ember elmegy valahova. □ És hazaérkezel, és ö... hazaérkezel. (...) és hazaérkezel, otthon vagy.

Összességében az adatközlők három terepmunkában gyűjtött válaszaiban számos (nemzetiségi) identitást építő elemet találunk. Az elemek többsége egy-egy válaszban egyszer jelenik meg. Ezeket rendszerezve hat típus körvonalazódik.

Nyelv: anyanyelv, nyelvhasználat, nem tudja magát kifejezni, generációs nyelvátadás;

Egyén: érzelem: büszkeség, érzés, szív; szemléletmód: gondolkozás; metafora: románként lenni, otthon lenni, hazaérkezni;

Közösség, ősök: magyarországi román, elmagyarosodott román, kettős kötődés; ősök által meghatározott: szülők, ősök, születéssel megszabott;

Területiség, állam: Magyarország, Románia; állampolgárság, hivatalos okirat, szavazás;

Társadalom, történelem: társadalmi érvényesülés; nem tagadja meg nyelvét;

Interjúhelyzet: ha magyar/román kérdez, szebben hangzik.

Diszkuszió. Az adatközlők válaszai az egyéni és a generációs (valóságos időbeli) változásokat egyaránt példázzák. A román–magyar nyelvcserét átélő kétegyházi román közösségben 1990-ben a fiatalokkal is tudtam román nyelvű vizsgálatot végezni. Az őket követő generáció mindennapos kommunikációjában a román nyelvet már nem beszéli. Ennélfogva a T1 idején fiatal adatközlők generációja összeköti a közösségben a román–magyar kétnyelvűeket és a magyar egynyelvűeket (ezen belül a románul értő, de nem beszélő magyar egynyelvűeket, valamint a románul sem értő magyar egynyelvűeket) (vö. Borbély 2001). Ezzel magyarázható az, hogy az öt adatközlő identitásának variabilitása és húszéves változása, a zárt kérdés válaszai szerint, három típust képvisel: A) *románként mondja magát*; B) *ambivalens, hol románként mondja magát, hol nem*; C) *nem mondja magát románként*. Ezek egyben a közösségre jellemző identitásmintázatok prototípusai is. A 81. és 82. adatközlő mindhárom terepmunka során románként mondta magát (A). A 20. és 43. adatközlő átmenetet képez, hol nem románként mondta magát, hol románként mondta magát (B). A 25. adatközlő azt a réteget képviseli, amelyik nem románként mondta magát (román identitása vagy megváltozott, vagy már ki sem alakult benne) (C). Az egyéni változások az adatközlők élettartamában jelentkező változások, a fiatalból középkorúvá válás időszakához kapcsolható életesemények szerint alakulnak (karrier-, családépítés; tanulmányok folytatása, kudarc a tanulmányok folytatásában; munkahelyi sikeresség, munkanélküliség; sikeres házastársi kapcsolat, válás; anyagi jólét, anyagi gondok).

Az eredmények adalékul szolgálnak az ún. *primordialista versus opcionalista/konstruktivista* identitáskategóriák létjogosultságához. A politológusok az identitáskutatókat két csoportba sorolják: primordialisták és opcionalisták (vö. Gleason), vagy primordialisták és *konstruktivisták* (vö. Hale 2004). „Röviden, a két megközelítés között az a különbség, hogy a primordialisták adottnak tekintik az etnicitást, az egyén személyes identitása alapelemének, amely egyszerűen csak létezik és nem változtatható, míg az opcionalisták szerint az identitás nem a pszichére nyomott, kitörölhetetlen bélyeg, hanem az egyéni és csoportos lét dimenziója, amely tudatosan hangsúlyozható az adott helyzetben” (Gleason 1996: 469., idézi Stachel 2007: 13.). Hale szerint (2004) ezek a kategóriák nem segítik értelmezni az etnicitás problémáját, sőt fontos kérdéseket elfednek. A longitudinális eredmények szerint az identitást nem az egyik vagy a másik kategória jellemzi kizárólagosan, hanem mindkettő: bizonyos életszakaszban inkább az egyik, másik életszakaszban inkább a másik érvényesül. A fiatalokra jellemző válaszok hezitáló stílusban vannak megfogalmazva, változatosak az építőelemek, és a külső jegyekre teszik a hangsúlyt (vö. konstruktivisták). A középkorúvá vált adatközlők válaszai határozottak, és az identitást a születéstől fogva meghatározottnak értékelik (vö. primordialisták).

Az eredményeket tanulságos más közösségek identitásjegyeivel is összehasonlítani. A nyelvcsere folyamatában az előrehaladott fázist élők meg a magyarországi románokhoz hasonlóan a muravidéki magyarok is. Egy 2001 és 2002 között végzett kérdőíves kutatás szerint „a magyar nemzetiséget tudatosan vállaló muravidéki megkérdezettek (...) első helyen az anyanyelvet választották, utána a szülőket, a közösséget” (vö. Bartha 2007). „A kárpátaljai magyar közösség vonatkozásában a magyar nyelv megtartása és a nemzeti azonosságtudat fennmaradása között szoros kapcsolat van” (vö. Csernicskó 2009: 32.). Ennél fogva a kárpátaljai magyarok közül a szórványban élőknel, „ahol a családban már a mindennapok része nem a magyar nyelv, hanem az ukrán, (...) átértékelődnek a kritériumok, értékek, itt fontosabbá válnak az érzelmek, a »tudat«” (Hires-László 2009: 48.).

Összegzés. A longitudinális adatok alátámasztják, hogy az adatközlők a három terepmunka idejéhez kapcsolódó folyamatban lévő társadalmi, politikai, gazdasági változások konstellációiból kiindulva egyéni módon építik, módosítják, igazítják és értékelik át saját identitásukat (vö. Pavlenko–Blacklegde 2004: 1–2.). Ezzel együtt a fiatalból középkorúvá válás hatása felülírni látszik a történelmi, társadalmi, szociolingvisztikai változások hatását – legalábbis interjúhelyzetben. Nyitott kérdés marad, hogy maga a román nyelvű longitudinális vizsgálat (a megfogalmazott kérdések minősége és mennyisége, a terepmunkás személye) mennyire befolyásolta az eredményeket. Hiszen ebben az esetben is érvényesülhetett, hogy „minden helyi terepmunka, minden publikáció a maga során »beleszól« a helyi, térségi identitásépítési folyamatokba” (Bíró 2002: 259.). Az identitáskutatásból származó általánosítások értelmezésekor megmutatkozik, hogy egyik adatközlő sem képviseli éppen azt a típust, amelyik a román–magyar nyelvcsere longitudinális trendjét (román > magyar) mutatja. A román identitás fordítottan viszonyul a román nyelv funkcionális tévesztéséhez, ami talán ennek a funkcionális tévesztésnek a kompenzálását hivatott szolgálni.

Irodalom

- Bartha Csilla 2007: *A magyar nyelv megőrzésének lehetőségei és korlátai a Mura-vidéken egy szociolingvisztikai vizsgálat tükrében*, *Kisebbségkutatás* 2, 214–240.
- Biró A. Zoltán 2002: *A regionális identitás szerveződésének új formái*, *Kisebbségkutatás* 2, 253–259.
- Borbély Anna 2001: *Nyelvcseré*, Budapest, Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán
- Borbély Anna – Vargha András 2010: *Az I variabilitása öt foglalkozási csoportban – Kutatások a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú beszélt nyelvi korpuszban*. *Magyar Nyelv* 106, 479–495.
- Coulmas, Florian 2005: *Sociolinguistics: The Study of Speakers' Choices*, Cambridge, Cambridge University Press
- Cserniczkó István 2009: *Nyelv, oktatás és azonosságudat összefüggései Ukrajnában*, in: Karmacsi Zoltán–Márku Anita szerk.: *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, Ungvár, PoliPrint, 26–32.
- Eitler Tamás 2008: *Alkalmazkodás mint identitásjelölés munkahelyi gyakorlatközösségek nyelvhasználatában*, in: Zelliger Erzsébet szerk.: *Nyelv, területiség, társadalom*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 186–197.
- Gleason, Philip 1996 [1983]: *Identifying Identity: A Semantic History*, in: Werner Sollors ed.: *Theories of Ethnicity. A Classical Reader*, New York, University Press, 460–487.
- Hale, Henry E. 2004: *Explaining Ethnicity*, *Comparative Political Studies* 37, 458–485.
- Hámori Ágnes 2006: *Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson*, *Magyar Nyelvőr* 130, 129–165.
- Hires-László Kornélia 2009: *A nemzeti és lokális identitás tényezői a kárpátaljai magyarok körében*, in: Karmacsi Zoltán–Márku Anita szerk.: *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, Ungvár, PoliPrint, 47–53.
- Joseph, John E. 2004: *Language and identity: national, ethnic, religious*, New York, Palgrave Macmillan
- Kontra Miklós 1987: *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet élőnyelvi kutatócsoport, sokszorosított anyag
- Kontra, Miklós–Várad, Tamás 1997: *The Budapest Sociolinguistic Interview, Version 3*, Working Papers in Hungarian Sociolinguistics No. 2. Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences, December, 1997
- Labov, William 1988: *A nyelvi változás és változatok. Egy kutatási program terepmunka-módszerei*, *Szociológiai Figyelő* 4, 22–48.
- Langman, Juliet 2002: *Language and identity in a Hungarian minority dance group*, in: Lanstyák István–Simon Szabolcs szerk.: *Tanulmányok a Kétnyelvűségről*, Pozsony, Kalligram, 57–70.
- Mendoza-Denton, Norma 2002: *Language and Identity*, in: J. K. Chambers–Peter Trudgill–Natalie Schilling-Estes eds.: *The Handbook of Language Variation and Change*, Malden, MA and Oxford, UK, Blackwell Publishers, 475–499.
- Pavlenko, Aneta–Adrian Blackledge eds. 2004: *Negotiation of identities in multilingual contexts*, Clevedon, UK, Multilingual Matters
- Reményi Andrea Ágnes 2000: *Nyelvhasználat és hierarchia: munkahelyi csoportok megszólítási rendszerének diadikus elemzése*, *Szociológiai Szemle* 3, 41–59.
- Stachel, Peter 2007: *Identitás – A kortárs társadalom- és kultúratudományok egy központi fogalmának genezise, inflálódása és problémái*, *Regio* 4, 3–33.
- Szabó Tamás Péter 2011: *Identitásépítés a metanyelvben*, in: Szirmai Éva–Újvári Edit szerk.: *Az identitás szemiotikája. Tanulmányok*, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógiai Kar, 65–79.

Berényi Mária

A nagy mecénás

A Gozsdu Alapítvány története és szerepe a magyarországi román értelmiség formálódásában (1870–1918)

A magyarországi románság nagy mecénása, Gozsdu Manó (Emanuil Gojdu) macedoromán kereskedőcsaládból származik. Apai ágon Macedóniáig nyúltak vissza gyökerei, a Gozsdu család ugyanis 1769-ben a török veszedelem elől menekült el Moscopolis városából, amely ma Albánia területén található. Útjuk először Lengyelországba vezetett, de jó két évtizeddel később – több görög és macedoromán kereskedőcsaládhoz hasonlóan – Magyarországon telepedtek le. A Gozsduk Miskolcon találtak otthonra, ahonnan a család egyik ága Nagyváradra költözött. E családból származik egyébként az elmagyarosodott író, hírlapíró, Gozsdu Elek is.¹

Gozsdu Manó 1802. február 9-én született Nagyváradon. A nagyváradi román iskolában, majd a helyi katolikus gimnáziumban tanult, utána pedig a jogi akadémiára jelentkezett. Egy évvel később Pozsonyba ment tanulni, ahová Szlemenics jogtanár országos híre vonzotta. Tanulmányait 1823-ban fejezte be Pesten, ahol királyi táblajegyzővé avatták. Huszonkét éves volt, amikor ügyvédi oklevelet szerzett. Három évig Vitkovics Mihály pesti ügyvéd, a szerb és magyar nyelven verselő költő irodájában dolgozott. Vitkovics házának rendszeres vendégei voltak a magyar irodalom akkori jelesei, köztük Kazinczy Ferenc, Virág Benedek, Berzsenyi Dániel, a Kisfaludyak és Fáy András. Az ifjú Gozsdu, a házigazda barátjaként és munkatársaként, szintén részt vett ezeken az összejöveteleken. Barátságot kötött meghívott irodalmárokkal, s rajtuk keresztül megismerkedett a magyar irodalommal is. Ő maga is közreadott néhány magyar nyelvű költeményt a *Szépliteraturai Ajándékban* (1826).² Gozsdu ugyanakkor a Grabovsky házában működő román irodalmi szalont is látogatta.

Háromévi gyakornokoskodás után Gozsdu önálló ügyvédi irodát nyitott. Ő volt az első ügyvéd, aki 1826-ban – az addigi latin helyett – magyar nyelvű keresetlevelet adott be a pesti és budai tanácsokhoz. Figyelemre méltó volt ez a tett, hiszen az ikervárosokban évszázadok óta a latin volt a törvénykezési nyelv,

¹ Teodor Neș, *Figuri bihorene. Emanuil Gojdu (1802–1870)*, in: „Familia”, 1934, Nr.2., 23–24.

² A *Szépliteraturai Ajándékban* megjelent Gozsdu Manó verseiből kettőt mutatunk be, kuriózumként (l. melléklet).

s még inkább különleges lépés, mivel Gozsdu románként vallotta magát.³ A korabeli újság úgy könyvelte el ezt a lépést, hogy hazánk fővárosában ez a román származású ügyvéd a magyarosodás fejlődését segítette elő a szenátorok és ügyvédkollégák nagy csodálkozására. Ő azonban nem elégedett meg ennyivel: a pesti görög–román egyház németül vezetett jegyzőkönyveinek magyar nyelvű szerkesztése is az ő nevéhez fűződik. A görögök addig nem ismerték el a román, a románok pedig a görög nyelv elsőségét, s ezért írták németül az okmányait. Az 1836-ban már előkelő ügyvédként és befolyásos személyiségként számon tartott Gozsdu Manó erős pártot alapított a német nyelv „leváltására”. Kezdeményezése sikerrel járt.

Rövid idő elteltével Gozsdu lett az egyik legkeresettebb ügyvéd Pesten. Védőbeszédeit hazai és külföldi szaklapok is közölték, őt magát példaként állították a pesti és pozsonyi egyetem jogi karának hallgatói elé. Vállalkozó szellem lévén, Gozsdu hamarosan jelentős bankbetétek felett rendelkezett, különböző ingatlanokat, részvényeket vásárolt Pesten. 1832-ben harmincezer forintért megvásárolta Wilhelm Sebastian Király utcai házát, majd a körülötte levő telkeket is megvette. 1854-ben parcellázta ezeket, és egy sor üzletet épített a háza körül.⁴ Ez a rész a mai napig is a *Gozsdu-udvar* nevet viseli. A későbbiekben is ingatlanokba fektette a vagyonát, amely egyre nőtt.

Gozsdu a pesti román kultúra legnagyobb mecénása lett. Elég korán pártfogásba vette a román irodalmat, pénzzel támogatta a Budai Egyetemi Nyomda román nyelvű műveit. A pesti macedoromán iskola tanítója, Ștefan P. Niagoie által kiadott *Calendarul Românesc* és a Zaharie Carcalechi szerkesztette *Biblioteca Românească*t nemcsak pénzelte, hanem írt is ezekbe a kiadványokba.⁵

Az 1848-as események során Gozsdu Manó a politikai porondon is színre lépett. Május 21-én az ő házában gyűltek össze a románok, ahol két jelentős dokumentumot, memorandumot is elfogadtak. Ez a gyűlés bizalmat szavazott a Batthyány-kormánynak. 1849 novemberében, az akkori kormány – mint született románként – felajánlotta neki a Bihar megyei császári biztosi tisztséget, ő azonban nem érezte magát erre alkalmasnak, és ügyesen kitért a megtiszteltetés elől.

Az októberi diploma közzététele után, 1860-ban, Gozsdu Krassó vármegye főispánjává nevezték ki s a főrendiház jegyzőjévé választották. A felirati vitában kitűnő beszédet tartott. Nem sokáig maradt főispán. Az 1861-i országgyűlés feloszlata után ugyanis Magyarország kancellárja az összes főispánt megkérdezte: hajlandók-e végrehajtani az intézkedéseit. Gozsdu azt válaszolta neki, hogy: „...ha egy alkotmányos főispán egy nem alkotmányos kormány abszolutisztikus intézkedéseit hajtja végre, az nem tekinthető alkotmányos főispánnak és mintsem, hogy ilyenek tekintessem, inkább lemondok.”⁶

Az országgyűlés feloszlata után rövid időre visszavonult a politikától, és leginkább a jogászai pályának szentelte életét. A gazdaság egyes szféráiban már

³ *Enciclopedia Română*, vol. II., 588.

⁴ Ioan Lupaș, *Emanuil Gozsdu, 1802–1870. Originea și opera sa*, in: *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, Tom XXII, 1939–1940, 714.

⁵ *Ibidem*

⁶ Huszár Antal: *A magyarországi románok*, H. és é. n., 631.

otthonosan mozgott. Elnöke lett a *Pesti Biztosító Társaságnak* és a *Concordia Gőzmalom Társaságnak*.⁷

1865-ben a Bihar vármegyei Tenke választókörzetében országgyűlési képviselőnek választották. Ezen időszakban érlelődött benne, hogy vagyonának egy részét román kulturális célokra fogja hagyni. Ezt látszik igazolni az a körülmény, hogy a választóknak arra a kiáltására, hogy „Éljen Gozsdu!”, azzal felelt, hogy „Gozsdu csak addig éljen, amíg a román népért él.” Az országgyűlésben Deák Ferenc politikájának híve volt. (A „haza bölcséhez” egyébként régi barátság fűzte.) Politikusként Gozsdu a románok és magyarok békés együttműködéséért küzdött, noha voltak olyan románok, akik ezért a törekvéséért renegátnak tartották. Többször hangoztatta a két nép közötti ellenségeskedés veszélyét, a főrendiházban tartott híres beszédében többek között ezeket mondta: „Az isteni gondviselés, maga a világ népeinek Istene tűzte ki a magyar és román nemzetnek azon rendeltetését, hogy együtt kell nekik egy örökké tartó frigyen élniük, egymással van dicső jövőjük, egymással szemközt mindkettőjüknek veszniük kell.”⁸ Gozsdu nagyon jó szónok volt, beszédei megjelentek az *Országgyűlési Naplóban*.⁹

1869-ben Gozsdu-t a legfőbb ítélőszék bírójává nevezték ki. Betegsége miatt csak pár hónapig maradt ebben az állásban, 1870. február 3-án elhunyt. A Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Az 1869. november 4-én megalkotott végrendeletében vagyona jelentős részéből létrehozta a saját nevét viselő magánalapítványt, amely ösztöndíjakkal segítette a magyarországi és erdélyi görögkeleti vallású diákokat. A kuratóriumot a mindenkori nagyszebeni román ortodox érsek, az erdélyi és magyarországi román görögkeleti püspökök, valamint három ortodox vallású világi férfi alkották,¹⁰ az alapítvány vagyonát pedig a nagyszebeni ortodox érsekség pénztára kezelte. A Gozsdu Alapítvány vezetősége az alapító halála után 32 évvel, 1902-ben építtette a Király utca 13. és a Dob utca 16. szám közötti épületeket és az azokat összekötő udvarokat, Czigler Győző tervei alapján. (Az udvarban máig a Budapesti Román Ortodox Egyházközség parókiája működik.)

Az alapítvány 1870. április 23-án kezdte meg működését Budapesten, az

Eredeti síremléke
a Kerepesi temetőben

⁷ Márki Sándor, *Bihar megyei román írók*, Nagyvárad, 1881, 62.

⁸ Szinyei József, *Magyar írók*, IV. köt., 1333.

⁹ Maria Berényi, *Viata și activitatea lui Emanuil Gojdu (1802–1870)*, Giula, 2002, 93–109.

¹⁰ Matei Voileanu, *Testamentul lui Emanuil Gojdu*, Sibiu, 1899, 22.

Erdélyi Ortodox Nemzeti Kongresszus (a későbbi erdélyi ortodox mitropólia) védnöksége alatt, majd székhelyét az első világháború után Nagyszebenbe tette át. Az alapítvány célja a történeti Magyarország területén élő ortodox román ifjak taníttatásának és nevelésének segítése volt. 1918-ig mintegy ötezer erdélyi és magyarországi román ortodox diáknak nyújtott támogatást, ösztöndíj formájában.¹¹

A román politikai és kulturális elit számos tagja az alapítványnak köszönhette, hogy el tudta végezni az egyetemet. Az alapítvány vagyonát a nagyszebeni érsek pénztára kezelte 1882-től, még hozzá nem is rosszul, hiszen a kétszáz ezer korona értékű alaptőke 1918-ra meg 42-szereződött, vagyis több mint tízmillió koronára rúgott. Az első világháború kezdetén azután az alapítványt hadikölcsön fizetésére kötelezték, amit persze soha nem kapott vissza.¹²

A Gozsdu Alapítvány volt az egyik legnagyobb magánalapítvány az Osztrák–Magyar Monarchiában. Ezen alapítvány támogatásával a XIX. század második felében létrejöhetett egy izmosodó és erősödő román értelmiség. A hazai románság történetében az értelmiségi réteg éppen a kiegyezés korszakában kezdi politikai szerepét. Addig ez a réteg szinte kizárólag papokból és tanítókból állott. A Gozsdu Alapítványnak köszönhetően, a XIX. század második felében a román ajkú szabadfoglalkozású személyek száma évről évre nő, különösen az ügyvédeké, az orvosoké, a bankároké és a gazdasági szakembereké. Az alapítvány közel ötvenéves működése során nagyon fontos hatással volt az erdélyi és magyarországi román kultúra fejlődésére.¹³

1918 után alapvetően új helyzet állt elő, ugyanis az alapítvány vagyona Magyarországon maradt, a kuratórium azonban Nagyszebenben székel, míg az alapítvány gondnoki hivatala Budapesten a Holló u. 8. sz. alatt működött. Az első világháborút záró trianoni békeszerződés 249. cikkének 6. pontja értelmében Magyarország köteles rendezni a Gozsdu Alapítvány sorsát. Az alapítványi javakat fel kellett osztani Románia (90%), Jugoszlávia, Csehszlovákia (6%) és Magyarország (4%) között.¹⁴

A húszas évek elején meginduló tárgyalások hamar elakadtak, mivel a magyar kormánynak kezdettől fogva az volt az álláspontja, hogy rekompenzációs alapon kell rendezni az alapítvány ügyét. A végleges megállapodásig 1924-ben ideiglenes egyezséget kötött a két fél, amely szerint az alapítványi képviselő szabadon rendelkezhet a vagyon felett. Ez akkor nagy értékű budapesti bérházakból, a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál letétben lévő értékpapírokból, valamint román területen egy nagyváradi házból és a nagyszebeni görögkeleti érsekség által kezelt értékpapírokból állt.

A Gozsdu Alapítvány végleges rendezése céljából a román kormány egy éven belül köteles volt összehívni Nagyszebenbe közös tárgyalásra Magyarországot, Jugoszlávia és Csehszlovákia képviselőit és szakértőit. Többszöri kísér-

¹¹ Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu 1870–1952 / A Gozsdu Alapítvány története 1870–1952*, Budapest–Budapest, 1995, 39–50.

¹² Veritas: *A magyarországi románok egyházi, iskolai, köznevelődési, közigazgatási intézményeinek ismertetése*, Budapest, 1908, 359.

¹³ Maria Berényi, *Viața și activitatea...*, i. m., 139–147.

¹⁴ Országos Levéltár Miniszterelnökségi Iratok (továbbiakban OL ME) K 28 406. t. 1935-B-15261

letek ellenére a tárgyalást nem sikerült tető alá hozni.¹⁵

A román kormány 1925-ben újra összehívta az érdekelteket – Csehszlovákiát és Jugoszláviát együtt a vagyon hat százaléka illette –, de a magyar kormány halasztást kért.¹⁶ A későbbi tárgyalásokon pedig azt szeretnék volna elérni, hogy az ingó vagyon kiadassék Romániának, ám az ingatlanok a területi elv alapján Magyarországot illessék.¹⁷ 1927-ben a magyar kormány zároltatta a Gozsdu Alapítvány összes számláját, így a kuratórium már nem rendelkezhetett felettük.¹⁸

A következő találkozót Párizsban rendezték meg 1930-ban, de csupán a tárgyalások felgyorsításában tudtak megegyezni a felek. Egy újabb megállapodást írt alá a román és magyar kormány, mely szerint gyorsítják a tárgyalási folyamatot, és törekednek az ügy végleges rendezésére rövid időn belül. Ha ez nem történne meg hat hónapon belül, akkor úgy Romániának, mint Magyarországnak jogában áll a hágai Nemzetközi Bírósághoz fordulnia jogorvoslatért. A magyar delegáció a halogató taktikát választotta, de arra nagyon ügyelt, hogy a kérdés ne kerülhessen a hágai Nemzetközi Bíróság elé, mivel tudatában volt annak, hogy jogi érvei gyöngék.¹⁹

A két tárgyalódelegáció diplomáciai manőverezésbe kezd. A román kormány 1934-ben új ajánlatot tesz a Gozsdu Alapítvány kérdésének megoldására. A román tárgyalóbizottság elnöke, Ioan Lapedatu tudomására hozza a magyar félnek, hogy a román kormány elfogad egy minimális rekompenzációt, így a Vöröskereszt kolozsvári ingatlanait (szanatóriumot), a nagyszebeni Terézia Árvaházat és a háromszéki (sepsiszentgyörgyi) tanalapot hajlandó átengedni a Gozsdu Alapítvány budapesti ingatlanai ellenében. A magyar kormány az ajánlatot elfogadta.²⁰

Sok huzavona és 17 évi tárgyalássorozat után, 1937. október 27-én Bukarestben létrejött a végleges megegyezés Magyarország és Románia között. Az okirat értelmében „Magyarország a hatályba lépéstől számított 30 nap alatt átadja Romániának a Gozsdu Alapítvány Magyarország területén lévő egész vagyont, az arra vonatkozó összes jogokkal és kötelezettségekkel (...) Románia megfelelő összegű pengő fog átadni abból a célból, hogy egy új alapítvány létesíttessék,

Emléktáblája a Budapest, Holló u. 8. szám alatti Budapesti Román Ortodox Kápolna falán

¹⁵ OL ME K 28 406. t. 1935-B-15261

¹⁶ OL ME K 28 406. t. 1935-B-15261

¹⁷ OL ME K 28 406. t. 1935-B-15261

¹⁸ OL ME K 28 406. t. 1935-B-15261

¹⁹ OL ME K 28 406. t. 1934-B-15047

²⁰ OL ME K 28 406. t. 1934-B-15047

amely a Magyarországi görögkeleti románok ösztöndíj alapítványa nevet fogja viselni.²¹ A megállapodást a román parlament 1938-ban, a magyar 1940-ben ratifikálta. Véglegesen azonban mégsem rendeződött az alapítvány ügye, hiszen a második bécsi döntés értelmében bizonyos erdélyi területek ismét Magyarországhoz kerültek. A három fővárosi ingatlan megállapodás kori értéke egyébként több mint egymillió pengő volt, éves tiszta jövedelme pedig százezer pengőre rúgott.

A Románia és Magyarország között 1944. szeptember 6-án beálló hadiállapot következtében minden korábban kötött kétoldalú megállapodás, tehát az 1937-es is, hatályát veszítette, vélekedik napjainkban is a magyar fél. A két állam közötti hadiállapotot az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződések szüntették meg (a magyar békeszerződés 8. cikkelye), amelyek 1947. szeptember 15-én léptek életbe. A párizsi béketárgyalások Románia Magyarországgal szembeni gazdasági követelései ügyében (beleértve a Gozsdu Alapítványt is) fordulatot hoztak két értelemben is. Először, Romániának a trianoni békeszerződés megerősítésére vonatkozó igényét az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió visszautasították. Románia mint volt ellenséges állam igényeit egy másik volt ellenséges állammal szemben nem érvényesíthette.

Az alapítvány vagyoni helyzete a második világháború miatt jelentősen megromlott. Egyrészt a Gozsdu-udvar épületei komoly károkat szenvedtek a háború alatt, másrészt pedig az 1945–46-os hiperinfláció miatt a bankokban lévő készpénz, valamint a kötvények, részvények elértéktelenedtek (az alapítványnak ebből mintegy 600 ezer aranypengőnyi kára származott), a világháború után gyakorlatilag csupán a bérházakból folyt be valamennyi jövedelem.

A Gozsdu Alapítvány ügye 1947 és 1952 között összekapcsolódott a budapesti törvényszék által kétszer is (1942-ben, majd 1944-ben) újraindított, városrendezéshez kapcsolódó (a Madách sétány terve) kisajátítási eljáráshoz. Mivel az 1937-es egyezmény nem került végrehajtásra, az alapítványt nem idegen jogi személyként, hanem magyar alapítványként kezelték. A budapesti román képviselő 1947. június 19-i szóbeli jegyzékben kérte az épületek kisajátításával kapcsolatos bírósági döntés végrehajtásának elhalasztását. A végrehajtást a magyar igazságügyi hatóságok 1947. november 10-én felfüggesztették. Az a veszély, hogy a bérházak egy részét lebontják, ezzel elmúlt. 1948-tól két román intézmény is használta ideiglenesen a Gozsdu Alapítvány ingatlanait. A Király u. 13. IV. ép. III. em. 26. lakásba költözött be a Magyarországi Románok Kulturális Szövetsége. 1949-ig a Gozsdu-udvarban működött a „Nicolae Bălcescu” Román Kollégium.²²

1952-ben a Gozsdu Alapítvány ingatlanait és vagyonát államosították. Toma Ungureanu, budapesti román lelkész, a házak gondnoka, 1952. március 12-én fellebbezett.²³ A fellebbezésnek nem adtak helyet, így a Gozsdu Alapítvány összes javai a magyar állam tulajdonába kerültek.²⁴

Elhangzott: *A nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a XIX. században és a XX. század első felében* c. konferencián, 2012. október 11-én.

²¹ Magyar Törvénytár, 1940, 149–151.

²² Budapesti Görögkeleti Román Parókia, Gozsdu Alapítvány Archívuma, Nr. 142/1949

²³ Uo., Nr. 17/1952

²⁴ Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu...*, i. m., 51–63.

Melléklet

Gozsdu Manó

Rejtett szavak

Hidegvérű első részem, a második
 Fogásom tsak ravasz ortzájára illik
 Még meglátogatlak, reménylhetsz akármit,
 Feltalálod bennem reményid határit.
 Igazságos vagyok, megtartom a' törvényt,
 Egyaránt buktatom gazdagot, és szegényt.

Tsak akkor örülök végső két betűmnek,
 Ha már kára történt benne az embernek,
 Öt betűből állok, s ha elsőm elveted,
 Fordíts meg, vagy hagyj úgy hasznomat veheted.

Ny. Zs. kisasszony
 barátjának halálára

Deczember 17-dikén 1825

Lyórika! Korod virágjában
 Nem vélve elhervadál,
 Kinyilt tavaszod folytában
 Szakasztott le a' Halál

Lakhézisz a békéletlen
 Nem szánta szépségedet,
 Karjainkból a' kegyetlen
 Elragadott tégedet,

Ah! megszűnt Angyali szived
 Ártatlanul dobogni,
 Hantodon Barátnéd 's Híved
 Vajha látnád zokogni

Lánykák! akik esmertétek
'S rokon szívvel tartátok,
Méltó volt hogy szeressétek,
Végső szavát halljátok:

„Oh ékes nemem díszei
Változó léttek ezen
Sikámló világ kényei
Közt ditsőbb hont képezzen.

Én is nemrég Rózsa voltam,
A nagy Világ kertjében,
S ím hamar halált kóstoltam,
Éltem szép reggelében.

Jó Istenem egy szavára
Innen által költözök
A boldog Lelkek sorába
S élek Angyalok között.”

Menj el tehát drága Lélek,
Zokogva elkísérünk,
Nyílt sírodhoz, melly vár téged,
Majd nem soká követünk.

Én pedig körül ültetem
Emlékkel sírhalmodat,
S míg élek el nem felejtem
Kedves barátságodat.

Majd egyszer, ha valahára
Leteszem e por testet
Jézusunk édes szavára,
Készíts számomra helyet.

[*Szépliteratúrai Ajándék*, 1826]

Csobai Lászlóné – Martyin Emília

A magyarországi román ortodox egyház*

A magyarországi románok. Románok jelenlétére a Körösök völgyében már a XIII. századtól kezdődően vannak történeti adataink. A következő évszázadokban a jobb megélhetési körülményeket biztosító alföldi területek vonzották a román jobbágycsoportokat.

A 150 éves török uralom következtében a terület egy része lakatlanná vált, elnéptelenedett, a lakosság elmenekült. A XVII–XVIII. század folyamán telepedtek ide magyarok és különböző nemzetiségek.

A román anyanyelvű lakosság tekintetében megkülönböztethetünk kétféle letelepedési folyamatot: spontán letelepedést, illetve a királyi udvar által is támogatott magánföldesúri elépítést. A románok idetelepítésének két, egy elsődleges és egy másodlagos szakaszáról beszélhetünk. Az első szakaszban a földbirtokosok által szervezett direkt telepítés nyomán létrejöttek a vegyes lakosságú falvak, melyekben a románok ma is nagy számban élnek. A másodlagos szakaszban egy román vagy vegyes lakosságú településből, annak közelében jön létre egy újabb település.

A letelepedett román anyanyelvű népesség kivétel nélkül ortodox vallású volt, ebben is különbözött a már itt élő lakosságtól. Különbözőségük másik, egyben kultúrájuk legfontosabb alkotóeleme anyanyelvük volt.

A mai magyarországi románok történetét elsősorban az ortodox egyház levéltárában őrzött dokumentumok alapján követhetjük nyomon, annál is inkább, mivel az ortodox vallású románok szinte letelepülésükkel egy időben alapították meg egyházközségeiket.

A XVIII. században Bihar vármegyében tizenegy románok által is lakott település számlálható össze: Bedő, Darvas, Körösszakál, Körösszegapáti, Méhkerék, Mezőpeterd, Nagyléta, Pocsaj, Sarkadkeresztúr, Vekerd és Zsáka. A meglévő adatok alapján a románok

A román ortodox templom ikonosztáza, Körösszegapáti

* Részletek az 1999-ben megjelent *A Magyarországi Román Ortodox Egyház kincsei* című kötetből

nok letelepedése valamennyi településen – néhány kivételtől eltekintve – a XVII. század második felére, illetve a XVIII. századra tehető. Végleges letelepedésük után néhány évtized elteltével a bedói, nagylétei és pocsaji románok áttértek a görög katolikus hitre.

A Békés vármegyében létrejött ortodox egyházközségek kronologikus sorrendje a következő: Gyula, Kétegyháza, Békés, Békéscsaba és Csorvás. Valamennyi településen a román anyanyelvű lakosság megmaradt eredeti görögkeleti vallásánál. A harmadik vármegye, amelyben a XVIII. században románok is megtelepedtek, Csanád vármegye volt. A két településen, Battonyán és Magyarcsanádon a románok és szerbek együtt alapították meg görögkeleti egyházközségeiket.

A már említett két településen kívül a XVIII. században Budán a görögök és macedorómánok csatlakoztak a már ott élő szerbek által alapított görögkeleti egyházközséghez. A battonyai, magyarcsanádi és budai románok független egyházközségüket csupán a Román Ortodox Egyház autonómiájának elnyerése után (1864) alapították meg. Az egykori történelmi Arad vármegyéhez tartozó románok által is lakott települések közé sorolható Elek és Pusztaottlaka. Eleken 1744-től, Pusztaottlakán 1880-tól élnek románok.

A mai délkelet-magyarországi részekben a XVIII. században megtelepedett románság még a román nemzeti öntudatra ébredés időszaka előtt állt. A letelepedésükkel szinte egyidejűleg megalapított egyházközségek 1792-ig a nagyváradi vikáriátusához, majd az Arad megyei püspökséghez tartoztak.

A Román Ortodox Egyház és az egyházi iskolák – melyek a román nemzeti kisebbség legfontosabb identitást megőrző kulturális intézményei voltak – a kezdetektől legfontosabb feladatuknak az anyanyelvi kultúra megőrzését, ápolását és terjesztését tekintették. A felekezeti iskolákban az oktatás nyelve a román, vagy egyes esetekben többnyelvű (román, szerb, magyar) volt, a lakosság nemzetiségi összetételének megfelelően.

Az egyházi autonómia és önkormányzat – bizonyos határok között – az egyház számára lehetőséget teremtett a művelődési élet átfogó irányítására, az egyház egyszerre vált az egyházi és világi műveltség hordozójává. A XIX. század második felétől kezdődően az egyháznak a művelődés minden területén kiszárgázó ereje volt, erőteljes sajtó- és könyvkiadást indított el, melyhez az anyagi támogatást is biztosította.

A nagyobb szellemi központokban tanult görögkeleti lelkészek, tanítók, értelmiségiek legjobbjai részt vállaltak a térség román nyelvű oktatásában, a művelődésben és annak terjesztésében, az egyházi függetlenség és önkormányzat kivívásában. Ezek sorában említhetjük a gyulai születésű, 13 európai nyelvet beszélő, különösen nagy műveltségű Moise Nicoarát (1785–1861), aki a békési és bánáti románság egyházi függetlenségéért harcolt. A kor román lelkészeinek és tanítóinak történelmi, irodalmi és publicisztikai munkái elősegítették az anyanyelv és a kulturális hagyományok megőrzését. Jelesebbjeik önálló folyóiratot indítottak, olvasó-, dal- és színjátzóegyleteket alapítottak, a görögkeleti egyház vezetésével és annak támogatásával egyházi, irodalmi, néprajzi és történelmi munkákat írtak, illetve jelentettek meg.

A XIX. század második felétől a legfontosabb egyházi újságok és folyóiratok (Biserica și școala, Telegraful Român, Luminătorul, Luceafărul stb.) teret biztosítottak ezeknek az írásoknak. A román anyanyelvű városi és falusi lakosság

egyre inkább megrendelte és olvasta ezeket. A nagyváradi, temesvári, budapesti, nagyszebeni nyomdáknban nyomtatott újságok elterjedtek az Alföld románlakta településein. Szinte minden délkelet-alföldi románlakta településre, mint pl. Gyulára, Méhkerékre, Battonyára, Békéscsabára, Kétegyházára, eljutott egy-egy a román kultúrát és anyanyelvet terjesztő újság, folyóirat, kalendárium. Ezek nagy része napjainkig megőrződött, gazdagítva a Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteményének anyagát.

A Békéscsabán nyomtatott, Gyulán megjelenő Lumina című folyóiratot David Voniga (Gyula, 1867 – Gyirok, 1933) görögkeleti lelkész, író, költő és publicista adta ki 1895-ben. David Voniga több egyházi vonatkozású kötetnek a szerzője, több román nyelvű újságnak, folyóiratnak szerkesztője, illetve munkatársa volt. Legjelentősebb műve, a 8 kötetes bibliai, egyházi és teológiai lexikonja kiadatlan maradt. Megjelentetett egy verseskötetet is *Dor și jale* címmel.

Kiemelésre méltó a Kétegyházán született Iosif Ioan Ardelean (1849–1920) görögkeleti lelkész munkássága, akit hivatása mellett egész életében foglalkoztatott szülőfalujának múltja, története és néprajza. Több egyházi vonatkozású kötetet publikált, az Aradon és Temesváron megjelenő Biserica și școală és Tribuna Poporului című újságok rendszeresen közölték írásait. 1893-ban az Arad megyei egyházi nyomdában látott napvilágot a *Kétegyháza község monográfiája* című kötete. Iosif Ioan Ardelean volt az első délkelet-alföldi román, aki román nyelven írta meg egy település történetét. Kétegyháza monográfiája mind a mai napig elsődleges forrása a mai magyarországi románok történetének és kultúrájának. 1902-ben jelent meg *Buchetul meu* című verseskötete.

A románságnak elsősorban a román nyelvhez, a görögkeleti egyházhoz és iskoláihoz való ragaszkodásában, másodsorban kulturális egyesületei, olvasó-, dal- és színjátszókörei életében való részvételében nyilvánult meg nemzetiségéhez való kötődése.

Jelentősebb művelődési egyesületei közé sorolható a Dél-Alföldön a XIX. század végén megalakult hat egyesület, ebből négy Gyulán, kettő pedig Kétegyházán működött. Összesen három dalegyletet alapítottak. A *Gyulai Görögkeleti Dalegylet* alapszabályát 1890-ben fogadták el a magyar hatóságok. A *Gyulai Kisrománvárosi Görögkeleti Dalegylet* 1912-ben, a *Kétegyházi Görögkeleti Dalegylet* pedig 1889-ben jött létre. Ugyanebben az időszakban alapítottak három olvasókört: *Gyulai Nagyrománvárosi Olvasókör* (1886), *Gyulai Kisrománvárosi Olvasókör* (1889) és *Kétegyházi Románok Vegyes Olvasóköre* (1892).

A Nagyrománvárosi Görögkeleti Dalegylet a dél-alföldi románság legmarkánsabb egyesülete volt, több mint fél évszázadon keresztül meghatározó szerepet játszott a román kisebbség művelődésében. A dalegylet tevékenységét a Román Ortodox Egyház és a Teodor Papp Alapítvány anyagi támogatásával végezte. Működésének iratanyagát a Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteménye, valamint a Békés Megyei Múzeum és Levéltár őrzi.

A kultúra terjesztésében, a művelődés támogatásában az egyletek, a körök és az állam mellett jelentős szerepet vállalt a civil mecénatúra.

A XIX. század második felétől kezdődően a különböző társaságok, művelődési egyesületek összetartották a román kisebbséget. Működésüket nemegyszer segítették a magánszemélyek által létrehozott alapítványok. A román kultúra egyik jelentős mecénása a macedoromán Emanoil Gojdu (1802–1870) volt, aki

elismert jogászai tevékenysége mellett mint költő és kiadó jelentős támogatói szerepet vállalt. 1869-ben megírt végrendeletében halála után létrehozandó alapítványt tett. A Gojdu Alapítvány, az alapító végakarata szerint 1870-ben létrejött, s ennek köszönhetően 1870-től 1900-ig 1941 görögkeleti vallású román diák kapott ösztöndíjat, folytathatta tanulmányait, szerezhették diplomát.

A magyarországi románok másik jelentős mecénása a gyulai születésű Teodor Papp (1822–1892), aki vagyonából ösztöndíjakat biztosított újságírók számára, támogatta a görögkeleti egyházat és iskolát. Végrendeletében meghatározta, hogy vagyonának jelentős hányadát alapítványként kell felhasználni, a Teodor Papp Alapítványból ösztöndíjakat kell biztosítani a gyulai román görögkeleti vallású szegény gyermekek taníttatására.

A második világháború utáni években az egyház szerepe fokozatosan csökkenni kezd, kiszorul az oktatásból, a kultúra irányításából. 1945 után először, már az év augusztusában felmerült egy román kulturális egyesület megalakulásának igénye, amelyet még a gyulai görögkeleti egyház fogalmazott meg. Ennek ellenére a magyarországi román nemzeti kisebbség életében egy merőben új szakasz kezdődött el.

A Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteménye. 1918 után a nem megfelelő raktározási mód, illetve az anyagi támogatás hiánya az értékes egyházi relikviák folyamatos pusztulásához vezetett. A görögkeleti templomokban lévő iratok, szertartáskönyvek és szakrális tárgyak rossz állapota miatt 1989-ben elkezdődött ezeknek az anyagoknak az összegyűjtése, hiszen ezek a magyarországi románság történetére, művelődéstörténetére vonatkozó adatokat tartalmazó legfontosabb források. Az egyház vezetői, lelkészei és hívei egyetértettek abban, hogy ezeknek az értékeknek a megmentése feltétlenül szükséges. A döntés meghozatala után elkezdődött az egyházi kincseknek a 18 parókiából való összegyűjtése a Román Ortodox Vikáriátusság gyulai székházába, ahol megfelelő raktározási körülmények biztosíthatók. Mindezek az anyagok hosszú távú letétként találhatóak a vikáriátusság épületében, de továbbra is az egyes egyházközösségek tulajdonát képezik.

Két év alatt gazdag és értékes muzeális anyag került a gyűjteménybe a magyarországi román ortodox templomokból. A még használatban lévő szakrális tárgyak és anyakönyvek maradtak csak az egyes görögkeleti egyházközösségeknél. A szűkös tárolási lehetőségek miatt nem kerülhettek még a gyűjteménybe a művészeti és történeti értéket képviselő bútordarabok.

A Magyarországi Román Ortodox Vikáriátusság épületében raktározott tárgyi és dokumentumanyag összessége alkotja a Magyarországi Román Ortodox Egyház Gyűjteményét. A gyűjtemény műtárgyai a következő csoportokba sorolhatók:

Kegyártárgyak

– litierek, kelyhek, mécsesek, keresztek, gyertyatartók, epitafioszok, tömjénezők, misekenyér-jelzők, diszkoszok, csillagocskák, koszorúk, alamizsnás talak, bélyegzők, misekenyértartók stb.

Üvegre, fára és vászonra festett ikonok

– ünnepi ikonok, a templombelső ikonjai

Szertartáskönyvek

– evangéliumos könyvek, pünkösdi ünnepköri szertartáskönyvek, zsolozsmáskönyvek, énekeskönyvek, imakönyvek, chiriadromionok stb.

Egyházi textíliák

– miseruhák tartozékokkal, ingek, terítők

A gyűjteményhez tartoznak még a szakrális tárgyakon kívül a 18 egyház-közösségtől származó történeti iratok, anyakönyvek, egyházi és iskolai évkönyvek, jegyzőkönyvek, irattári anyag.

A tárgyi anyag feldolgozásával, rendszerezésével, nyilvántartásba vételével párhuzamosan elkezdődött a legveszélyeztetettebb könyvek és ikonok tisztítása, konzerválása, restaurálása budapesti restaurátorműhelyekben. A gyűjtemény kincsei történeti múltunk szempontjából igen értékesek, ezért feldolgozásra, bemutatásra érdemesek.

A békéscsabai románok történetére vonatkozó dokumentumok.

A XVIII. század második felétől Békéscsabán letelepedett görög és macedoromán lakosság csupán 1821-ben kezdett egyházi közösséggé szerveződni. A békéscsabai ortodox hívek 1822-ben kérelmet nyújtottak be a helyi hatóságokhoz, hogy számukra földterületet biztosítsanak egyházi és iskolai célokra. 1833-ban a csabai hívek megkapták azt a segélyalapot, amelyet Alexandru Ficiovits, az ortodox közösség gondnoka – görög fűszerkereskedő – Nicolae Oşorhan lelkésszel együtt kiegészíthetett a határokon belüli és kívüli adománygyűjtésekkel is. Az egyháznak e két lelkes híve a már megszerzett engedéllyel végigjárta Bécsset, Triesztet, Firenzét, Horvátországot azzal a céllal, hogy felajánlásokat gyűjtsenek. Adományokat gyűjtöttek a határon kívüli és hazai hívektől, a templomoktól, más felekezetektől, valamint a helyi ortodox lakosságtól.

A felajánlásokat követően 1837-ben befejeződött a templom építése. Ezt igazolja az 1878-as datálású eredeti okirat másolata, amelyet az 1928. évi renoválás alkalmával helyeztek a templom tornyának gömbjébe.

A román ortodox templom ikonosztáza, Békéscsaba

A békéscsabai templom legutóbbi, 1991-ben történt renoválása során a templom tornyát rézlemezrel borították. E munkálatok során a templomtorny gömbjében lévő, a hagyománynak megfelelően a három korábbi renoválás során ott elhelyezett eredeti dokumentumok, másolatok és különböző apróbb tárgyak kiemelésre kerültek.

Az első okirat az 1837-es eredeti dokumentum alap-

ján készült 1878-ban pergamenre írt másolat, amelyet a templom 1928-as renoválása során helyeztek el a toronyban. A dokumentumok elején az Osztrák–Magyar Monarchia állami méltóságai, legnagyobb földbirtokosai és helyi főtisztviselői szerepelnek. Ezekon kívül a dokumentum felvonultatja a helyi román ortodox egyház szolgálóit: Nicolae Oșorhan lelkészt, Andrei Dombar és Alexandru Ficiovits gondnokokat. Az okirat végén olvasható a két mester neve: Iosif Czigler kőműves és Iosif Papp ácsmester.

A második okirat a templom teljes renoválására vonatkozik, amely 1878. március 24-én fejeződött be. Az előzőekben bemutatott dokumentumhoz hasonlóan ezen a pergamenen is szerepelnek a korabeli hatóságok. Ebből a dokumentumból megtudhatjuk, hogy 1878-ban az ortodox érsek Miron Roman, a püspök Ioan Mețianu, az esperes Petru Chirilescu, a csabai papok pedig Nicolae Oșorhan és Dumitru Nica voltak. Az egyháztanács a következő tagokból állt: Simion Nicolits elnök, Ioan Merczan és Gheorghe Șerban gondnokok, Iosif Bara, Ioan Orodan, Mihail Zsiga, Ioan Rotyis, Ioan Banu és Mihai Șerban tagok. A dokumentum második oldala az adományozókat és az adományok összegét tartalmazza.

A harmadik dokumentum 1928. június 24-i keltezésű. Az 1920-as évektől a békéscsabai görögkeleti egyházközség lelkész nélkül maradt. A két világháború közötti időszakban a nagyobb ünnepek alkalmával más településekről érkező görögkeleti papok tartották meg az istentiszteleteket.

Az ezen a vidéken élő görögkeleti hívek adományaiból a templom külső renoválására, a torony galvanizált lemezzel való ellátására és egy új aranyozott kereszt toronyra helyezésére került sor. Az új kereszt 1928. június 24-i felszentelési ünnepségét Simion Cornea battonyai, Petru Mișcuția békési lelkészek és Gheorghe Boteu békési görögkeleti kántortanító celebrálták. A keresztanyák Bogdanov Andrásné és Ottlakán Tivadarné voltak. Érdemes megemlítenünk azokat a görögkeleti románokat, akik a nemzetiségek számára nehéz politikai időszakban az egyházközség vezetői, az egyháztanács tagjai voltak: Kracsmarik Pál elnök, Ottlakán Teodor alelnök, Orodán János tiszteletbeli elnök, Bogdanov András és Fehér Mihály gondnokok, Duna Flórián kántor, Feczenka György, Ilovits János, Karácsonyi Lajos, Karácsonyi János, Kertes György, Misko János, Skripák György, Sztojka Dániel, Telep Mihály, Velo Delko tagok.

A dokumentumok mellett a templom tornyának gömbjében több korabeli sajtóterméket helyeztek el: Parasztújság, Körösvidék, Békésmegyei Függetlenség, Békésmegyei Közlöny. Valamennyi újság tartalmaz tudósítást a helyi görögkeleti templomról.

Az 1928-as, utolsó renoválás óta eltelt közel 70 év során a templom tornyának gömbjében elhelyezett kézzel írt dokumentumok nagy része olyannyira megrongálódott, hogy szövegük még a restaurálás után is olvashatatlan. A tárgyegyüttes részét képező papírpénzek és érmék két bádoghengerben őrződtek meg.

Kese Katalin

Százötven éves múlttal

Kultúra és filológia

a pesti román tanszék történetének tükrében

Nemzetközileg az egyik legrégebbi a 150 éves múltra visszatekintő román filológiai tanszék. 1863-ban alakult, abban az esztendőben, amikor Torinóban is bevezették a román nyelvoktatást Giovanelli Vegezzi Ruscala, Vasile Alecsandri népi ihletésű költeményeinek olasz fordítója irányításával, de ott inkább lektorátusnak megfelelő kereteken belül. Az esemény jelentőségét nagymértékben növeli az a tény, hogy román területeken csak pár évtizeddel később hoztak létre nyelvi és irodalmi tanszéket, így Iasiban 1893-ban és Bukarestben 1904-ben, igaz azonban, hogy olyan, ma már európai hírnű tudósok vezetésével, mint Alexandru Philippide Moldvában és Ion Bianu Bukarestben.

A pesti román tanszék létrejöttében politikai tényezők is fontos szerepet játszottak. Az Osztrák–Magyar Monarchia folyamatban lévő nagy átalakulási szakaszában a magyarországi és az erdélyi románok azon igényeinek akartak ezáltal eleget tenni, hogy nemzetiségük a többi nemzet kulturális szintjére emelkedjen. Felmerült a tanszék Kolozsvárott való felállításának gondolata is, de végül Pestre esett a választás.

A magyarországi román stúdiók elindítói – Alexandru Roman (1826–1897), Ioan Ciocan (1850–1908) és Iosif Siegescu (1873–1931) nem tartoznak a magyarországi román filológia nagy egyéniségei közé,

a rangsorolásban a perifériára szorulnak, pedig munkájukat áldozatos lelkiismeretességgel és alaposággal végezték. A román filológián belül különböző tantárgyakat tanítottak, leíró nyelvtant, irodalmat, nyelvtörténetet stb. A Roman előadásai részben fellelhetők a bukaresti Tudományos Akadémia könyvtárában. Mindhárman országgyűlési képviselők voltak, a hazai románság érdekeit képviselték a parlamentben. Tagjai voltak az országgyűlés különböző bizottságainak, és főként Roman és Siegescu számos, a románságot érintő kérdést vetett fel.

A. Roman legsokoldalúbb és legösszetettebb tevékenységeinek egyike a közírás területén bontakozott ki. A Concordia (1862) és a Federațiunea (1868) című politikai lapok fűződnek nevéhez, de más újságokban is közölt cikkeket (Bucočina, Gazeta Transilvaniei, Naționalul, Familia, Tribuna). Parlamenti tevékenységéhez hasonlóan, újságíróként is a hazai románság küzdelmeit és vágyait szólaltatta meg. A Concordia megjelenése fontos eseményt jelentett a román kultúra történetében. Az első román lap volt, amely teljes egészében latin betűkkel nyomtatva jelent meg.

A románok szemében a hazának hátat fordító renegát, a magyar értelmiség köreiben pedig tehetségtelen szolgálalkú I. Siegescu hagyott hátra azonban néhány olyan művet, amely számot tarthat a tudomány érdeklődé-

sére. Említést érdemel *A magyarországi románok szent uniója* című tanulmánykötete (1896), amely az uniónak a román egyházra és népre gyakorolt hatását vizsgálja politikai és társadalmi szempontból, és a *Dosoftei metropolita mint költő* (1897) című műve.

A. Roman, I. Ciocan és I. Siegescu után nagy minőségi korszakváltás következett be a román tanszék történetében, Carlo Tagliavini és Tamás Lajos tevékenységével pedig a tanszék bekapcsolódott a nemzetközi filológia vérkeringésébe. Már Roman halála után emelkedett az oktatók száma. 1897-ben Asbóth Oszkár, a neves szlavista, Mika Sándor bölcsészdoktor, az Eötvös-kollégium tanára, Alexics György, jeles nyelvész, irodalomtörténész és néprajzkutató, 1905-ben pedig Iosif Popovici, a fonetika magisztere, a román filológia magántanára került a tanszékre. Valamennyien kiemelkedő tudósok voltak.

1927-ben, Siegescu nyugdíjazását követően, órát Sulica Szilárd (1884–1945?) irodalomtörténész, romanista vette át, aki egy ideig a Magyar Nemzeti Múzeum levéltári osztályának igazgatója is volt, és aki ugyan nem alkotott kimagasló tudományos műveket, de azért megemlítenék néhányat: *Adalékok Jovius (Paulus) Historiarum sui temporis magyar vonatkozásainak forrásaihoz* (1907), *Történetírás és történeti segédtudományok Romániában* (1926), *Román színjátszás* (1931).

Sulica Szilárdot a nemzetközi tekintélynek örvendő Carlo Tagliavini (1903–1982) olasz nyelvész követte 1929-ben, aki általános nyelvészettel, romanisztikával és ezen belül román nyelvvel is foglalkozott. Budapesten iskolát teremtett, műhelyéből több kiváló nyelvész került ki, köztük Gáldi László és Tamás Lajos. Itt-tartózkodása idején romanisztikai dolgozatokat

tartalmazó sorozatot adott ki az arra érdemes doktori értekezések kiválógatása alapján.

A polihisztor tudós Gáldi László (1910–1974) hatalmas ismeretanyag birtokában mintaszerű explication de texte jellegű szemináriumi órákat tartott 1938-tól a román tanszéken. Mint ismeretes, Gáldi írt verseket, foglalkozott műfordítással, verstannal. Egyik legkedveltebb témája Eminescu volt. A románon kívül a francia, az olasz, az orosz, az újjörög és a finnugor nyelvek területén is végzett verstani kutatásokat, és a lexikográfia is foglalkoztatta.

A román filológiai stúdiumok másik kiemelkedő képviselője, Tamás Lajos (1904–1984) 1933-tól tanított a román tanszéken, és nagy életművet hagyott hátra. Legfontosabb kutatási területe a román nyelvtörténet volt, és ezen belül a magyar hatások története. 1966-ban közzétette harminc év kutatómunkáját felölelő monográfiáját: *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (Unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, amely az Egyesült Államokban is megjelent. Tamás foglalkozott a délkelet-európai táj egyik legtöbbit vitatott történelmi kérdéseinek egyikével, a román nép és nyelv keletkezésének problémájával, felülvizsgálva az addigi elméleteket és kialakítva önálló álláspontját (*A románság őshazája és a kontinuitás*, 1931). Az összehasonlító neolatin nyelvtudomány hazai művelését és egyetemi oktatását ő emelte európai színvonalra. Hézaggótló egyetemi jegyzete: *Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba* (1963).

Tamás Lajos nagy hatással volt a román irodalom értékeinek egyik legtevékenyebb képviselője, Domokos Sámuel (1913–1995) pályájára, aki az 1948/49-es tanévtől tanított az egye-

temen. Szerkesztésében megjelentek román írók és költők kötetei magyar nyelven. Összeállította a kelet-európai betyárballadák gyűjteményét, monográfiát írt Octavian Goga költő és műfordítóról. Alapvető munkája a bukaresti Irodalmi Kiadónál 1966-ban megjelent *A román irodalom magyar bibliográfiája* (1831–1960) című kötete, amelyet 1978-ban a Kriterion Könyvkiadó kiadásában követett a II. (1961–1970) kötet.

Az említett tanárokon kívül a román tanszékkel kapcsolatban szólni

kell még Pálffy Endréről (1906–1975), aki kiadta *A román irodalom történetét* (1961) magyar nyelven, a történetíró Bíró Sándorról (1907–1975), *A román nép története* című egyetemi jegyzet írójáról, Nagy Béláról (1925–1995), aki az első román nyelvten megalkotójának életéről és munkásságáról közölt monográfiát, *Viața și activitatea lui Dimitrie Eustatievici* címmel (1987), továbbá a jeles történészről, Miskolczy Ambusról (szül.1947), az *Erdély története* című háromkötetes kimagasló tudományos értékű alkotás egyik szerzőjéről.

E számunk szerzői

Bérényi Mária (1959) – költő, tudományos kutató, kutatóintézeti igazgató, Budapest

Borbély Anna (1958) – nyelvész, Budapest

Borsi-Kálmán Béla (1948) – történész, műfordító, diplomata, Budapest/Párizs

Borza Lucia (1928) író, folklórgyűjtő, Budapest

Czeglédiné Gurzó Mária (1962) – tanár, kutató, igazgató, Gyula

Csobai Lászlóné (1952) – történész, Békéscsaba

Gozsdu Manó (1802–1870) – jogász, politikus, mecénás

Gurzău, Vasile (1898–1980) – kétnyelvű mesemondó

Gyarmati Gabriella (1972) – művészet-történész, Gyula

Hergyán Tibor (1956) – ELTE BTK Román Tanszék, irodalomtörténész, Budapest

Hoczopán Anna (1960) – etnográfus, főiskolai tanár, Szeged

Hoczopán Sándor (1937–2007) – kultúr-történész, folklórgyűjtő, szerkesztő, költő

Iványos Illés (1913–1999) író

Kese Katalin (1950) – nyelvész, ELTE BTK Román Tanszék, Budakalász

Kiss Adél (1974) – képzőművész, Budapest

Kohán György (1910–1966) – festő-művész

Kosztai Rozália (1925–1994) – festő-művész

Kozma Mihály (1983–2009), tanár, kutató

Luczai Miklósné (1949) – nyugdíjas könyvtáros, Gyula

Magdu Lucián (1937–1968) költő, orvos, filmrendező

Martyin Emília (1959) – etnográfus, muzeológus, Gyula

Miskolczy Ambrus (1947) – egyetemi tanár, történész, ELTE BTK Román Tanszék, Nagykovácsi

Nagy Levente (1967) – irodalomtörténész, ELTE BTK Román Tanszék, Budapest

Nemes Aurélia (1975) – képzőművész, Budapest

Oroján István (1947) – festő- és szobrászművész, szerkesztő, Gyula

Repiskyné Radics Anna (1964) – újságíró, középiskolai tanár, Gyula

Supka Magdolna (1914–2005) – művészettörténész

Szlafkay Attila (1953) – író, műfordító, könyvtáros, Budapest

Szondi György (1946) – bolgarista, műfordító, kiadóvezető, Budapest

Szuromi Pál (1942) – művészeti író, Szeged

Miskolczy Ambrus

Emil Cioran útnak indul

(Fejezetek egy készülő monográfiából)¹

Bevezetés: a professzori „gyilkos kompetenciá”-ról. Cioran fogalomává vált, mítosza van. Írónak nevezte magát, de annak is rendhagyó, nem hagyományos szépirodalmat művelt, miközben szépíró volt. Esszéista (ellen)filozófus és (ellen)moralista. Sok példa akad arra, hogy valaki nem anyanyelvén tesz szert világhírré az írástudók világában. Viszont olyan esetről nem tudni, hogy valaki anyanyelvét szenvedélyesen és látványosan megtagadja. Márpedig Emil Cioran ezt tette. 1946-tól 1989 decemberéig – tüntetően – nem volt hajlandó románul beszélni, csak bizalmas körben, franciául írt, haza is, testvéreinek, barátainak – bár románul is olvasott; miközben hazátlannak minősítette magát. Élete jól szerkesztett forgatókönyvnek tűnik, a színeváltozások egymást követik. Spontán lázadás a világ ellen, majd fasisztoid politikai elkötelezettség vállalása, végül annak megtagadása, ami kíváncsiságot gerjesztő magatartással társult, egyfajta manzard-romantikával: Cioran, a nagyvárosi remete Párizs szívében, az Odéon mellett, a bérház tetőterében, költői rendetlenségben virraszt... És erről album is készült. A francia Cioran pedig már olyan hírnévre tett szert, hogy világnyelveken adják ki fiatalkori román könyveit. Első könyve, az 1934-ben megjelent *A kétségbeesés csúcsain* japánul is megjelent. 1995-ben a Gallimard Kiadó majdnem kétezer oldalas kötetbe foglalta Cioran öt ifjúkori román és tíz francia könyvét.² Olyan ez, mint egy végrendelet, hiszen mire megjelent, immár súlyosan beteg szerzője távozott az élők sorából. A borító enyhén giccses illusztrációján – nyilván kéziratot jelképező – fehér árkusokat jó minőségű madzaggal kötöttek össze, legalább tizenötször, és ezen a tekercsszerűen meghajtott kézíraton egy fotó, minden gondosan úgy beállítva, hogy árnyékuk is jól érvényesüljön. A címlap belzetén a kiadó arról tájékoztat, hogy a ciorani elv jegyében, csak a szerző szövegét közli, és ezt nyomtatékosítja egy kis idézet is: „Egy mű magyarázata rossz vagy haszontalan, mert minden, ami nem közvetlen, nem ér semmit.” Cioran végrendelete: ez az ő könyve, ezt vállalja múltjából. Ilyen szeretett volna lenni, minden mást felejtünk el. Pecsétet ütött múltjára. Bár a képen a kéziratot összefűző madzagot nem kötötték bogra, hanem jól összecsavarták, mint valami gordiuszi csomót. Hiába ugranak neki karddal, kicsorbul. A Cioran-irodalom a csomó oldásáról szól, pontosabban arról, ahogy a ciorani csomót jobbról és balról egyaránt vagdossák, miközben a cioranizálók egymást is szabdalják. A vasgárdisták maguknak vallják, és idézik azt, ahogy hajdan a mártírhalt halt vezért, Codreanut magasztalta. Az interneten látható egy kép, amelyen a felirat szerint Cioran és Codreanu együtt szerepel, méghozzá zöld ingben, kereszt-

¹ A dolgozat az OTKA 85962 sz. pályázatának keretében készül.

² Cioran: *Œuvres*, Paris, 1995

szíjjal.³ Csalás! Nem Ciorant láthatjuk rajta, hanem Nicolae Constantinescut, aki meggyilkolta Ducát. Az internetes kép egy korabeli fényképről készült, pontosabban onnan vágta ki. Az eredeti képeslapon hat személy látható.⁴ Így hivalkodnak Ciorannal, és állnak bosszút rajta, mert később megtagadta a Vasgárdát. De amikor a baloldali szellemi örökséget vallók közzétették ezt a bizonyos Codreanu-cikket, hívei – az újmandarinok – között is felháborodást váltott ki.⁵ Cioran ugyanis szimbólum lett, a román tehetség szimbóluma, mert a rendszerváltozás viszontagságai közepette ott is szükség volt új apafigurákra, és ezt nem igazán vállalta, bár apja halála után a családban – igaz, párizsi messzeségből – egyre inkább ő vette át ezt a szerepet.⁶ Szükség volt továbbá a múlt és jelen közötti folytonosság újrafogalmazására, és ebből a párizsi remete is kellő távolságból, interjúkkal és könyvei kiadásával kivette a részét. 1989 után románul is megszólalt, tv-interjút adott. Aztán amikor súlyos betegség sújtotta, akkor állítólag németül beszélt, pedig ilyenkor az ember anyanyelvéhez tér meg, és mintha neki a német lett volna a filozófiai anyanyelve, hiszen először a német filozófiában mélyült el, aztán a náci Németországban érezte jól magát. Végül románul káromkodott és Lear királyként őrjöngött – mint élettársa emlékezik.⁷

A francia Cioran élete a rejtőzködés és az írói foglalkozással járó önkultusz, kegyetlen makacs és néma küzdelem volt. Állandóan úgy nyilatkozott múltjáról, hogy abból sok mindent feledtetni akart, és nyilván felejtetni is. A beszédes elhallgatás és felejtés, vagy inkább a feledtetés dialektikájának egyetlen győztese és vesztese lehetett, ő maga: Cioran. Hiszen aki rejtőzködik, annak titkait óhatatlanul nagyító alá veszik. Az ún. tudomány – legyen az irodalomtörténet vagy eszmetörténet – belső logikájából következik ez. Fontoskodás, szadizmus, kíváncsiság és erkölcsi érzés egyaránt erre ösztönöz. Érezte és tudta ezt ő is, mindenkinél jobban. Ezért is kérdés: hogyan közeledjünk életművéhez, amikor annak egy részére ő maga ütött pecsétet? Vagy legalábbis akart.

Jellemző, amikor 1990-ben Dan C. Mihăilescu felröptte Ciorannak, hogy egyes írásait csak megcsonkítva engedi megjelenni, holott ezzel tönkreteszi a mű belső architektúráját, nem is beszélve a romániai igazságszomjéről, a Mester kitért: „Igen, de a mások igazságát ne a mai igények szerint találják.” Ebben csak egyetérthettek, felhozva még azt is, ahogy a Führer Wagnerre és Nietzsche-re hivatkozott. „Látod? – mondta Cioran –, könnyű egy fél évszázados radikális megnyilvánulást előszedni, hogy valakit ma tönkretegyél. Nem igazságos. És jogom van ahhoz, hogy 1990-ben ne engedjem meg valamennyi 30-as évekbeli megnyilvánulásomat közölni, más idő járta akkor, más idő járja ma.”

³ <http://miscarea.net/profilul-capitanului.htm>; http://www.fgmanu.ro/Personalitati/Cioran_E.html; <http://victor-roncea.blogspot.hu/2009/01/procesul-manuscriselor-lui-emil-cioran.html>; <http://www.miscarealegionara.org/emil-cioran-profilul-interior-al-capitanului/>; <http://www.rondoni.ch/busoni/cioran/cioran.html>

⁴ Roland Clark: *European Fascists and Local Activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922–1938)*, University of Pittsburgh, 2012, 282.

⁵ *Ideea care ucide*, szerk. Constantin Petculescu, Alexandru Florian, București, 1994

⁶ Valentin Protopopescu: *Cioran în oglindă*, Buc., 2003

⁷ Mattheus: *Cioran*, 282.

És még hozzátette: „Megmondom, ami most a mi generációkkal történik, ez az egész kérdés Nae Ionescuval [a bukaresti egyetem filozófiatanárával, aki a Vasgárda fő ideológusa lett], ezek mind kényes és veszélyes kérdések. Nagyon gondosan kell mindent megérteni.”⁸ Aztán, miután megjelent a kis válogatás Cioran ifjúkori írásából,⁹ többek között a ma problematikusoknak tartottakból is, amelyeket nem is vettek be a következő, már bővebb válogatásba,¹⁰ az érintett szerző a következő cédulával reagált: „Soha nem tudja meg, milyen kétségbeesésbe taszított Önnek egy-két engem érintő megjegyzése. Jobbat érdemelnék, úgy tűnik nekem. Múltam méltó lenne némi felejtésre, úgy tűnik nekem [/] Szívélyesen maradok [/] Cioran”¹¹

Cioran tehát a jelen irodalomtörténetében akart maradni, holott ezt kifejezetten lebecsülte. Önmagához következetesen, akiben tehetséget látott, óvta a történelemtől és irodalomtörténettől. „Kár, hogy értelmi és érzelmi fogékony-ságot olyan dolgokban merítet ki, amelyeket mások is megtehetnek” – írta 1934 januárjában Ecaterina Săndulescu, nagyszebeni gimnáziumi tanárnőnek.¹² Az irodalomkritikában semmiféle „magasabb irányultságot” nem látott. „Az irodalomkritika az embert saját perifériájára viszi” – írta ugyancsak említett levelezőpartnerének fél évvel korábban. És nem múltó ötleteket vetett papírra Cioran. Első francia művében – 1949-ben – bővebben kifejtette, miért gondolta ezeket hajdan:

„Nem ítélnék el eléggé a XIX. századot, amiért olyannyira fölkarolta a szövegmagyarázók, az olvasógépek hadát, a szellemnek a Professzorban megtestesülő eltorzulását, aki mintegy jelképe lett a civilizáció hanyatlásának, az ízlés eldurvulásának, annak, hogy a robot fölébe kerekedett a szeszélynek.

Kívülről szemlélni mindent, rendszerbe foglalni a kimondhatatlant, semmivel sem szembenézni, mások szempontjait lajstromozni... Egy műnek valamennyi kommentárja rossz avagy felesleges, minthogy mindaz, ami nem közvetlen, érvénytelen.

A professzorok egykor kivált a teológiára vetették rá magukat. Annyi mentességük legalább volt, hogy az abszolútumot tanították, hogy csak Istennel foglalkoztak; napjainkban azonban már semmi sem menekülhet gyilkos kompetenciájuk elől.”¹³

Alapvetően egyet lehet érteni Ciorannal. De mit tehet a történész, ha nem mást, mint ezt „a gyilkos kompetenciá”-t fejleszteni. Cioran ügyesen összemosta a kompetenciát a denunciációval, és közben félt, amikor ezeket írta. Hiszen

⁸ Dan C. Mihăilescu: *La Paris, cu silogismele amărăciunii*, România literară, 1990. dec. 6. 49. sz.

⁹ Emil Cioran: *Revelațiile durerii. Eseuri*, szerk. Mariana Vartic – Aurel Sasu, Cluj, 1990

¹⁰ Emil Cioran: *Singurătate și destin*, szerk. Marin Diaconu, Buc., 1991

¹¹ Ezen az úton köszönöm meg Dan C. Mihăilescunak a levél rendelkezésemre bocsátását. Eredeti szövege: „Vous ne saurez jamais dans quel désespoir m’ont plongé certaines de vos remarques r mon sujet. Je mériterais mieux, me semble-t-il. Mon passé était digne d’un peu d’oubli, me semble-t-il (/) Bien cordialement (/) Cioran,„

¹² Megköszönöm a bukaresti Román Irodalmi Múzeumnak (Muzeul Literaturii Române) Cioran leveleinek a rendelkezésemre bocsátását.

¹³ Cioran: *A bomlás kézikönyve. Aforizmák*, ford. Réz Pál, Bp., 1990, 16–17.

néhány sorral odébb megvallotta: „Hihetetlen, hogy egy majdani életrajz lehetőségének tudatában senki sem mondott le róla, hogy élete legyen.”¹⁴ Milyen volt tehát az ő élete? De nemcsak ez az aforizmája vonja magára a fürkésző figyelmet. A következők további finomító kérdéseket is sugallnak: „Az eszmék története magányos emberek gyűlölködéseinek története.” Milyenek az ő gyűlölködései? És milyen bosszút állt saját életéért? Hiszen ő maga figyelmeztet: „Óvakodj attól, aki hátat fordít a szerelemnek, becsváagnak, társadalomnak. Bosszút fog állni, amiért lemondott róluk.”¹⁵ Hogyan mondott le minderről Emil Cioran? És hogyan állt bosszút?

Mindezt némileg még „kényessé” teszi Cioran hajdani és mai romániai megítélése. 1959-ben cikket írtak ellene – a gondosan meghurcolt és megalázott – Lucian Blagával, aki korábban még egyik darabját is megküldte neki, most pedig lebohócozta.¹⁶ És nemcsak a negyvenes évek kommunista bélyegezték meg mint fasisztát, ill. vasgárdistát vagy legionáriust. Még az 1970-es évek derekán is az irodalomtörténet a legionárius publicisztika élenjárói között tartotta számon.¹⁷ Egyik véresszájú publicista szerint „rosszabb, mint Sulzer és Rösler” – az első a XVIII. század végén, a második a XIX. században vitatta a római, ill. dáko-román kontinuitás tanát –, és egyszerűen „pszichopata, aki a román történelmet ostoba paradoxonokba csomagolva forgalmazza”.¹⁸ Az 1980-as évek második felében azonban megkezdődött a rehabilitálása, pontosabban a megnyerése. Kezdték közölgetni írásaiból, és francia könyveiből egy olyan szakavatott válogatást adtak ki, amelyet ő maga is alaposan átnézett.¹⁹ 1989 óta azonban valóságos Cioran-reneszánsznak lehettünk tanúi Romániában. Minden egyes régi könyve kiadása eseményszámba ment. Mintha Európa és Románia egymásra találását ünnepelnék. És ki merete volna akkor vállalni az ünneprontás kockázatát? Azóta már többször is megtörtént, és még hozzá okosan, mert például egy kötetbe foglalták a sok szidalmat és dicséretet, amellyel Ciorant élteben elhalmozták.²⁰

Ezt a dolgozatot 1995-ben már nagyjából megírtam,²¹ de nem tettem közzé, mert taszított a ciorani vasgárdista múltat feszegető irodalom denunciációs

¹⁴ Uo., 17.

¹⁵ Uo., 7.

¹⁶ Lucian Blaga: *Isvoade*, Buc., 1972, 100.

¹⁷ Dumitru Micu: „*Gîndirea*” și *gîndirismul*, Buc., 1975, 968.

¹⁸ Eugen Lozovan: „*Cioran postum*”, *Stindardul*, 1973–1974, 126. sz.

¹⁹ E. M. Cioran: *Eseuri*, szerk. Modest Morariu, Buc., 1988

²⁰ *Pro & contra Emil Cioran*, szerk. Marin Diaconu, Buc., 1998

²¹ A témába vágó dolgozataim: „*A távoli barát*”. E. M. Cioran – Constantin Moica. *L’ami lointain*. Paris–Bucarest, Paris, 1991, Holmi, 1993. 6. sz. 894–897. = *Lupta de aproape a unor „prietenii îndepărtați”*. (Pe marginea corespondenței dintre Emil Cioran și C. Moica) *Itinerarii istoriografice*, szerk., Gabriel Bădărău, Iași, 1996, 553–558.; *Cioran antimioritikus lázadása. Szomszédaink között Kelet–Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*, Bp., 1993, 379–392.; *A bukás stratégiái: önkultusz – énkultusz. Szélgjegyzetek egy készülő Cioran-monográfiához*, 2000, 1995. 8. sz. 48–60.; *Cioran bizalmaskodó és bizalmatlan bizalmas jelentések tükrében* (Stelian Tănase: *Cioran și Securitatea*. Iași, Polirom, 2010, 357 l.) *Nagyítás*, 2010. II. évf. jún. 30. 26. sz. 22. Mindezek a dolgozatok a következő könyvekben

jellege. És ez a denunciációs jelleg addig maradt meg, amíg sokan – kegyeletből vagy más meggondolásból – a vasgárdista múltat tabunak tekintették. Ma már nem tabu. Bemutatása alkalom arra, hogy jobban lássuk, mit jelent a szélsőségek kísértése. És erről keményen lehet vitatkozni. Egyik hajdani híve, miután megírta a maga könyvét a Vasgárdáról, fel is idézte Cioran egyik aforizmáját: „Nem szeretni az életet a legnagyobb bűn”, és érdemének tudta be, hogy felvetette a kérdést: „És ki a felelős ezért a bűnért?”²²

Közben egyszer Nagyszebenben találkoztam Cioran fivérével, Aurelrel, akitől megkérdeztem, amit akkor sokan: igaz-e hogy vasgárdista volt? Nyilván sokan megkérdezték, mert kissé ingerülten és szenvedélyesen válaszolt: „Emil nem, de én igen. Nála csak múló szenvedély volt...” Viszont élete végéig rettegett, hogy ezt a szenvedélyt kijátsszák ellene, kampány tárgyává válik. Aurel viszont keményen bűnhődött gárdista mivolta miatt, először bebörtönözték, majd a világháború alatt abba a büntetőegységbe került, amely azokból a vasgárdistákból állt, akik inkább vállalták az első vonalat, mint az otthoni internálást és börtönt, aztán 1945 után ez sem maradt el. A büntetés viszont csak megerősítette a kemény hiedelmeket. Aurel Cioran egy percig sem bánta meg elkötelezettségét, nem mentegette a Vasgárdát, rögtön eszébe jutott a király zsidó szeretője, és visszatekintve is képtelenségnek tartotta a királyi magatartást. A király és zsidó szeretője a romlottság szimbólumaként élt az emlékezetben. Romlottak is voltak a maguk módján, a király az államra isont alárendelte saját szexuális szenvedélyének, a szerető kötelességét teljesítette, és egyébként nem érdekelte a zsidók sorsa. Aurel egyébként némileg besorolt a Cioran-apológiába, mert korábban keserűen tette szóvá, hogy „Luț [= Emil beceneve, eredete: Emiluț] elárulta a Mozgalmat” – mármint a Vasgárdát.

Cioran mindent és annak is az ellenkezőjét már elmondta magáról. Állandóan rejtőzködött és állandóan kitárulkozott. Nietzscheben azt is becsülte, hogy mindent csodálatosan el tudott rejteni. És habár ő – 1984-ben egyik riportjában – úgy nyilatkozott, hogy nem ezt teszi, hangsúlyozta: „Mégis egy írónak ravaszkodnia kell, álcáznia kell mániái és gyötrelmei eredetét és hátterét. Hiszen a gondolatokat kompromittálja, ha felfedi, hogy honnan jönnek; lealacsonyítja azokat.”²³ Ugyanakkor ő maga fedte fel gondolatai forrását, és ez a forrás nem más, mint ő maga. Pontosabban: az ő énje. Ez az én volt és maradt ihletének és kultuszának igazi forrása. Cioran életének és eszméinek a története énjének története. Ez az én valami mély azonosság állandó változásban.

A Cioran-értelmezések – sok vonatkozásban – megerősítik Cioran állítását az irodalomkritikáról. És emellett Jean-François Revel ama panaszos állítását is, hogy Ciorant csak az ő idézeteivel tudja magyarázni. Ez egyébként nem

---

módosított formában megtalálhatók: *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről*, Bp., Bereményi Kiadó, 1994; *A modernitás útjain és tévútjain*, Bp., Lucidus, 2013; *A szabadság ára. Archaizmus és modernizmus a magyar és román kulturális és politikai térben*, Bp., Eötvös Kiadó, 2013; *A pásztor bölcsessége*, Kolozsvár, 2013

²² Victor Ișac: *O istorie obiectivă a Mișcării Legionare. Testament moral politic* [Deva, 1998] 12.

²³ *Convorbiri cu Cioran*, Buc., 1993, 110., Vö.: Mariana Sora: *Cioran jadis et naguère*, Cioran: Entretien à Tübingen, Paris, 1988, 92–93.

baj, mert a Cioran-exegézis olykor a fárasztó és bombasztikus semmitmondás magasiskolája. Példa arra, miként próbálják felülmúlni azt, amit felülmúlhatatlannak vélnék. Ami Ciorannál éleslátás és feszültség, az exegétáinál gyakran homályos és lagymatag. Ami Ciorannál rejtélyes, a magyarázatokban érthetlenné válik. A megemlékezés legvégső szakasza: az ünneplés kínos és intézményesített unalma. Meg is jegyezte az egyik exegéta az 1990-i resinári nemzetközi Cioran-konferencia alkalmával, hogy célszerű lenne a radikális értelmezés, mert Ciorant Nyugaton keveset magyarázzák, és mellőzni kellene az ünnepélyességet, ami csak megmosolyogtatná az ünnepeket.²⁴ Csakhogy amikor megszületett a radikális – ügyési – értelmezés,²⁵ akkor a mosolygásra harag következett, heves és dühödtt vitacikkek egész sora. Közben Cioran faszizmusa higgadt elemzés tárgyává vált.²⁶ Mára a forró téma szerencsére kihűlt. Jól jelzi ezt, hogy a *L’Herne*-ben legionárius cikkei egy részét franciára fordították.²⁷ Ami miatt még tíz éve véres veszekedésbe lehetett volna bonyolódni, az mára az unalomba és közönybe fulladás felé tart. Cioran irodalomtörténet. Kötete jelent meg a „La Pléiade” sorozatban.²⁸ Van Cioran Intézet,²⁹ és vannak internetes Cioran-portálok.³⁰ Dracula és Ceaușescu után Cioran a legismertebb román szerző a világban. Talán azért, mert egyetlen témája volt mindig: ő maga, és ennek az énnel való rezdüléseiben sokan magukat keresik, vagy az elérhetetlen példát, az emberét, aki a világba vetett én bajait szavakba foglalja. Mindent felfed, és mégis őrizi a titkát. Cioran tettetés és valóságos őszinteségével hatott. Betegségeinek története talán érdekesebb, mint eszméié.³¹ A legionáriusok egyik idolya ma világidol.

Az írástudók felelősségének kérdése azonban egyre aktuálisabb, annál aktuálisabb, minél felelőtlenebbek vagyunk. Viszont ne gondoljuk, hogy az írástudók alakítják a történelmet. Ők csak társutasok. Életük, műveik ezért tanulságos, anélkül hogy lépten-nyomon erkölcsi vagy történelmi ítéleteket hoznánk. Az események leírása, a gondolkodás struktúráinak a feltárása, a különböző magatartásformák rekonstruálása többet mond, mint a moralizálás, az utólagos felelősségre vonás és megbélyegzés. Amikor mások fölött ítélezünk, magunk fölött is ítéletet mondunk.

A paradicsomtól „A kétségbeesés csúcsai” felé. Emil Cioran 1911-ben született – Nagyszeben mellett – Resináron, többezres létszámú román faluban, amely a maga módján városias vonásokat hordozott. Apja, Emilian Cioran ortodox lelkész. Anyjáról – Elvira Comaniciuról – elterjedt a fáma, hogy ma-

²⁴ Mihaela Cristea: *Experiența inițiativă a exilului*, Buc., 1994, 143.

²⁵ Alexandra Laignel-Lavastine: *Cioran, Eliade, Ionesco. L’oublié du fascisme*, Paris, 2002

²⁶ Marta Petreu: *Cioran sau un trecut deochiat*, Cluj, 1999., ua. Iași, 2011; Mara Magda Maftai: *Cioran și utopia tinerei generații*, Buc., 2009

²⁷ Cioran, *L’Herne*, 2009

²⁸ Cioran: *Œuvres*, szerk. Nicolas Cavaillès, Aurélien Demars, Paris, 2011

²⁹ <http://cioran.ulbsibiu.ro/index.html>

³⁰ <http://digilander.libero.it/ant.digennaro/sitocioran/vita.htm>; <http://emcioranbr.wordpress.com/>; <http://www.cioran.eu/>

³¹ Marta Petreu: *Despre bolile filosofilor. Cioran.cut deochiat*, Cluj, Iași, 2008

gyar bárónő, akit szülei kitagadtak, mert román pópához ment volna férjhez. (A svájci sajtóban pedig egyszer arról írtak, hogy a papa a magyar báró.³²) Hogyan keletkezett a hír – ezt maga Cioran sem tudta, mint ezt művének egyik legkiválóbb szakértője, Dan C. Mihăilescu jelezte nekem. Van, aki azért fogadja el, hogy lehet valami a magyar „beütés”-ben, mert a románokról kritikusan írt. Más szóval az öngyűlölet forrása a magyar mama. Megvallom, én nem ezért adtam ennek a magyar arisztokrata leágazásnak némi esélyt. Hanem éppen a párizsi remetéhez közel kerülő filozófus, Gabriel Liiceanu tévedése vezetett félre, engem és másokat. Ő ugyanis azt állította, hogy anyja apja, aki alsó-venicei (Fogaras megye) jegyző volt, szolgálataiért báróságot kapott.³³ Márpedig ilyen báró nincs. Viszont báró Kemény Simon, aki 1870-ben született, a világháború után kitagadta lányát, mert annak férje, Iosif de Fay lelkesen csatlakozott az új román rendszerhez, és fia, Ștefan J. Fay aztán – az irodalmi közepszerűség egyik kiváló képviselője – kultúra és nyelv révén vallotta magát románnak, és védelmezte a Hazát a befeketítő ellenségtől.³⁴ Többek között Cioranra is gondolhatott. Az anya báróságát viszont Aurel Cioran is vallotta; mondta is, otthon is időnként így nevezték anyjukat. Akkor sem hittem, de hallgattam. Miután a régi Fogaras-vidék társadalmával jómagam is foglalkoztam,³⁵ úgy véltem, lehet, boér családról van szó. 1623-ban egy Comaneciu Bethlen Gábortól kapott boérságot. Gondoltam, a báróság legendájának eredete abban rejlik, hogy valaki összetévesztette a boért a báróval, hiszen a latinos boer ragozott alakja már jobban emlékeztet a báróra, különösen a tárgyeset: boeronem. Csakhogy egy helytörténeti monográfiából kiderült, Resináron mindenkinek volt ragadványneve. Elvira Cioran a bárónőt kapta.³⁶

A családi légkör kifejezetten nemzeti volt. Apja kisebb-nagyobb helytörténeti cikkeket írt és közölt. A lelkész különben is a román világ karizmatikus figurája volt, Andrei Mureșanu 1848-i nemzeti dala: az Ébredj román! népvézére. Ebben a szent sereg élén ott állnak „a papok keresztrel az élen”. Az érem másik oldala, hogy a papok fiai nemegyszer fellázadtak a papi mesterség formalizmusa ellen. Lucian Blaga apja ezt már maga megtette, amikor a templomban David Strauss Krisztus istensége ellen írt könyvét olvasta. De míg Blaga még beiratkozott a teológiára, Emil Cioran az asztali imádságot is úgy kerülte, ahogy tudta. Pedig apja igazán híven szolgált. Esperes is lett. Megértő, bölcs ember lehetett. 1992-ben így emlékezett Cioran: „Apám és anyám sokat szenvedtek. Már kis-koromban tudtam ezt, amikor megkezdődött az ima, eltűntem, elrejtőztem a konyhában, vagy ahol tudtam. Apám észre is vette, hogy kerülöm az ilyen alkalmakat. De látván szüleim szenvedéseit, azt kérdeztem magamtól, mire jó a hit,

³² Liiceanu: *Cearta cu filozofia*, Buc., 1992, 157.

³³ Gabriel Liiceanu: *Itinerariile unei vieți: E. M. Cioran. Apocalipsă după Cioran*, Buc., 1995, 10. A könyv két részből áll. Az első életrajz, a második beszélgetés. A francia változat fordítás románból, szép képekkel. *Itinéraires d'une vie: E. M. Cioran*, Paris, 1995

³⁴ Ștefan J. Fay: *Caietele unui flu risipitor*, Buc., 1994

³⁵ Miskolczy Ambrus: *Teleki László szereplése a reformkori Erdély politikai életében*, in: *Teleki és kora*, szerk., Praznovszky Mihály és Rozsnyói Ágnes, Salgótarján, 1987, 61–89.

³⁶ Octavian Comanici: *Monografia satului Venetia*, 301. București, Biblioteca Academiei, Manuscrise, A 2720.

ha az ember örökké csak áldozat. Szüleim soha nem láttak vidámnak. Mennyit szenvedett apám, és mi mindenem ment keresztül [...] testvéremet hét évre bezárták, üldöztek, a sors nem nagyon kímélt.”³⁷ Fejtő Ferencnek – 1989-ban – azt mesélte el, hogy apját az első világháború alatt Sopronba internálták, anyját Kolozsvárra.³⁸ De ennél a mulandó rossznál súlyosabban nehezedett a családra valamiféle lelki teher. Az 1960-as években testvérenek írt leveleiben családi átokról, pontosabban „balszerencsé”-ről értekezett, és arról, hogy a melankólia „ízét és mérget” anyjuk „adta át nekünk”. Családi örökség az, hogy mindig is „unzufrieden voltam és vagyok”.³⁹ „A megfáradtság családom sajátossága” – írta Constantin Noicának 1979-ben.⁴⁰

Mégis, Cioran gyermekkorra boldog volt, nagyon boldog. Tízéves koráig élhetett „ebben az átkozott és csodálatos Resináron” – ahogy egyik gyermekkori játszópajtásának szülőfaluját jellemezte.⁴¹ Mert „ha a szónak: paradicsom van értelme, akkor az életem e korszakára illik” – vallotta bátyjának 1971-ben.⁴² „Ha szomorú gyermekkorom lett volna, sokkal derűsebb gondolataim támadtak volna. De mindig is éreztem a különbséget gyermekkorom és a között, ami utána következett. Ez, valamiféleképpen, belülről szétrombolt engem” – nyilatkozta 1978-ban, amikor a gyermekkor már számára valamiféle preegzisztenciának tűnt, előéletnek.⁴³ Pedig nemcsak szomorú volt, hanem félt is. Még 1972-ben is beleborzongott a görög katolikus templom melletti elhagyott kis temető látványának emlékébe.⁴⁴ Otthonosabban érezte magát az ortodox temető melletti családi gyümölcsösben. A temető mellett koponyákkal futballozott. „Barátja” volt a sírásó. Ez a halálélmény meghatározta létélményét. 1986-ban úgy vélte, hogy ezek „a temető melletti évek biztos hatottak tudatalattimra. A halállal való eme közvetlen kapcsolat tudat alatt hatott”⁴⁵ – aforisztikusan fogalmazva, kb. 30 év múltával ilyenformán:

„Gyermekkoromban pajtásaimmal azon szórakoztunk, hogy elnézzük munka közben a sírásókat. Néha szereztünk egy koponyát, rugdostuk, mint a futball-labdát. Tiszta öröm volt, nem csorbították gyászos gondolatok.

Hosszú évekig papok közt éltem, akik ezerszer és ezerszer adták föl az utolsó kenetet, de eggyel se találkoztam, aki félt volna a haláltól. Csak később értettem meg, hogy egyetlen holttest szolgálhat valamelyest tanulsággal: az, amely bennünk készülődik.”⁴⁶

A „reménytelenség válsága” akkor adatott meg, amikor 1921-ben Nagyszebenbe vitték, a líceumba. Panzióba adták két idősebb osztrák hölgyhöz. Kedvesek voltak, de azért neki és román társainak nemegyszer azt mondták, jobb

³⁷ *Convorbiri*, 275.

³⁸ *Convorbiri*, 219.

³⁹ Liiceanu: *Itinerariile*, 136.

⁴⁰ Uo. 137.

⁴¹ Uo. 140.

⁴² Uo. 137.

⁴³ *Convorbiri*, 36.

⁴⁴ Liiceanu: *Itinerariile*, 138.

⁴⁵ *Convorbiri*, 155.

⁴⁶ Cioran: *A bomlás*, 32.

lett volna, ha a hegyekben maradnak, annyira neveletlenek. Cioran ezt még 60 év távlatából sem tagadta. Fejtő Ferencnek elmesélte, hogy nővére meghalt, „mi gyerekek elhallgatunk egy pillanatra, de amikor kiment azt ajtón, harsány hahotázásban törtünk ki. Ezt azért mondom el, hogy lássa, milyen volt a színvonalunk. (...) A hegyek magányos világából szálltunk le a városba.”⁴⁷ És itt a városi világban aztán „nem vonzottak, csak a könyvtárak és a kuplerájok” – írta Noicának 1975-ben.⁴⁸

Tizenöt éves korától olvasott rendszeresen filozófiát. Fennmaradt egy jegyzetfüzete is, többek között Diderot-, Balzac-, Eminescu-, Tagore-, Szolovjev-, Dosztojevszkij-, Flaubert-, Schopenhauer-, Nietzsche-idézetekkel.⁴⁹ A régi egyházi könyvek iránti meg-megújuló érdeklődését otthonról hozta. Ő maga nem említette, és életírói sem, hogy otthon még őriztek egy quodlibetszerű kéziratot a XIX. század elejéről. Címe: *Carte de gluma, Viccek könyve*. Valójában különböző verseket és történeteket tartalmazott. Ma a nagyszombeni Román Ortodox Érsekség könyvtárában található. Talán ez lehetett gyermekkorának egyik első könyve – misztikusnak tűnő cirill írással. Igaz, az olvasás szenvedélyében a nagy lélegzetű műveket szerette. Cél nélkül olvasott, ám mégis valami cél csak vezette. „Éveken keresztül – vallotta Constantin Noicának 1975-ben – csak olvastam, hogy megszabaduljak a felelősségtől. Naponta órákon keresztül csak olvastam. Természetesen semmi közvetlen hasznot nem húztam az egészből, hacsak nem sikerült magamban azt az illúziót táplálnom, hogy valamit csinállok. Kevés ember falt annyi könyvet, mint én.”⁵⁰

A kuplerájba pedig első szerelmi csalódása vezette. Még a gimnáziumban történt az, ami „hosszú évekre meghatározta magatartásomat”. Filozófiával foglalkozott, és szerelmes volt egy lányba, egyik iskolatársába. Félénk volt, nem mert közeledni hozzá. Viszont mit lát egyszer a városi parkba, amikor nevetgélés verte fel filozófiai könyvéből: a szeretett lányt, amint az osztály által megvetett Tetű nevű alakkal incselkedett. „Még ötven év távolából is tökéletesen emlékszem, mit éreztem akkor. Lemondok a részletekről. A fontos az, hogy megesküdtem: végeztem az »érzelmekek«-kel. Így lettem makacs bordélylátogató.”⁵¹ Hogy aztán a nemibetegség-romantikában tetszelegjen, abban, hogy sikerült összeszedni valamit, pontosabban azért panaszkodott, hogy nem sikerült.

⁴⁷ *Convorbiri*, 217.

⁴⁸ Liiceanu: i. m. 141.

⁴⁹ Liiceanu: i. m. 140.

⁵⁰ Liiceanu: i. m. 141.

⁵¹ Cioran: *Exerciții de admirație*, Buc. 1993.166.

Nagy Levente

A hűségese áruló

(Esettanulmány két félrefordításról)

Minden fordítás magában hordozza azt a magatartásmintát, melyet leginkább a *hűség-árulás* metafora-kettőssel írhatunk körül. Nem véletlenül született a traduttore = tarditore (fordító = áruló) olasz szójáték. Különösen így van ez, ha a fordító-értelmező saját előítéleteinek foglyaként kerül szembe a fordítandó szöveggel: akkor vagy felülvizsgálja azokat és megpróbál hű maradni az eredeti szöveghez (ami természetesen soha sem mehet végbe teljesen, csak mint elérendő ideál működhet); vagy nem tartva tiszteletben a szöveg idegenségét, megszünteti, ráerőszakolja arra saját előfeltevéseit – mintegy megerőszakolja –, azaz meghamisítja azt. Nem nehéz észrevenni, hogy a fordításról szóló beszédmódot az etikai (árulás, hűség, hazugság, ferdítés) és az ehhez szorosan kapcsolódó hatalmi diskurzus metaforáival (erőszak, megerőszakol) lehet leírni. Ha a fordítás két olyan nemzeti hagyomány között történik, melyeknek amúgy sem felhőtlen a viszonya, a fordító számára annál nagyobb a csábítás, hogy éljen és visszaéljen hatalmával. Nos, a magyar–román viszony – mondhatnánk, minden téren – kiválóan alkalmas e tétel bizonyítására. Nem véletlen, hogy a fordítói-értelmezési hamisítások, erőszaktételek elég gyakoriak. Jómagam két ilyen példát választottam: az egyikből kiderül az, hogy a Drakulaként elhíresült havasalföldi vajdáról szóló Antonio Bonfini-szöveghely félrefordítása során miként lesz a „kegyetlen és igazságos” Drakulából „kegyetlen és igazságtalan” zsarnok; a másikkól pedig az, hogy a Vasgárda-szimpatizáns Mircea Eliade miként válik lelkes kozmopolita antinacionalistává.

A XV. századi havasalföldi vajda III. Vlad (a magyar, szász és európai kortársak elnevezésében Drakula) néven Hunyadi János segítségével került Havasalföld trónjára 1456-ban. 1462 őszén Mátyás király letartóztatta, és több mint tíz évig fogságban/házi őrizetben tartotta maga mellett Budán és Visegrádon. Budára érkezésével egy időben Drakula egy csapásra a korabeli európai irodalom és képzőművészet hőse lett. 1462-ben a Bécsújhelyen tartózkodó német vándordalnok, Michael Beheim terjedelmes verses históriát írt a vajda viselt dolgairól. Beheimnek egy Havasalföldről elmenekült Jakab nevű szerzetes mesélte el Drakula rémtetteit, melyeket főleg az erdélyi szászok rovására követett el. Jakab elmondása szerint személyesen is találkozott a vajdával.¹ Beheim műve kéziratban maradt, de így is elég széles körben elterjedt: Thomas Ebendorfer (*Cronica Regum Romanorum*, 1463), valamint Aeneas Sylvius Piccolomini, alias II. Pius pápa (1405–1464) is forrásként használta. 1488. október 14-én (tehát jóval a vajda halála után) a Drakuláról szóló anekdotákat May Ayrer Nürnbergben nyomtatásban is megjelentette. A rémtörténetek jó üzletnek bizo-

¹ Beheim verses históriáját Sára Balázs fordította magyarra: *A Drakula történetek kezdetei*, kiad. Balogh F. András, Littera Nova Kiadó, Budapest, 2008, 11–61.

nyultak: tizenkét év alatt (1500-ig) hét kiadásuk jelent meg különböző német kereskedővárosokban: Nürnberg, Lübeck, Augsburg, Strassburg.²

Drakula letartóztatásának okát még a kortársak sem tudták pontosan. Janus Pannonius versben ünnepelte a kegyetlen zsarnok megfékezését (*De captivitate Dragulae waivodae Transalpini*). Később (immár Drakula halála után) Bonfini azt írta, hogy senki sem tudja, miért is tartóztatta le Mátyás saját rokonát.³ Az egyetlen kortárs, aki elárulja az okát Drakula letartóztatásának, az a már említett Piccolomini volt, aki a *Commentarii rerum memorabilium* c. művében közölte Drakulának a szultánhoz írt levelét, mely szerint a havas-elvi vajda el akarta árulni Mátyást, ezért felajánlotta a szultánnak szolgálatait, azt ígérve, hogy egész Erdélyt és Magyarországot a kezére játssza. Az ószláv nyelven írt levelet latinra fordították és megküldték a pápának.⁴ Piccolomini beszámolója hihető, ennek ellenére a román történészek nagy része (Nicolae Stoicescu, Ștefan Andreescu, Ion Stăvăruș, Matei Cazacu) a levelet Mátyás király sugallatára készült hamisítványnak tartja. Ma már azonban egyre nyilvánvalóbb, hogy Mátyás az árulás ellenére sem tekintett ellenségként Drakulára. Budai tartózkodása sem fogság, hanem inkább házi őrizet volt. Másként nehezen lenne ugyanis magyarázható, hogy Drakula valamikor 1470–1476 között a Mátyás édesanyjának a családjából származó Szilágyi Jusztinát vette feleségül.⁵ Mátyás valójában ellenségei elől rejtette el Drakulát, amit az is bizonyít, hogy amint visszahelyezte Havasalföld trónjára (1467 ősze), saját bojárjai két hónap leforgása alatt megölték, és fejét mézben konzerválva elküldték a szultánnak. Az pedig már végképp érthetetlen volna, hogy 1485 után, amikor elkezdődött a Drakula-történetek nyomtatott karrierje, miképp tudta volna Mátyás lejáratni a már rég halott vajdát. A már említett Drakuláról szóló broszúrák kivétel nélkül német városokban (Lübeck, Augsburg, Nürnberg, Hamburg, Strassburg) jelentek meg. Ha valakit, akkor épp Mátyás királyt lehetett volna ezekkel lejáratni, azt sugallva, hogy akinek ilyen rokona van, mint Drakula, az maga sem lehet sokkal különb.⁶ Jómagam azonban úgy vélem, hogy a Drakula-történetek so-

² W. Salgó Ágnes: *Drakula története és a korabeli sajtó*, Világtörténet, 2010/ősz-tél, 28–38.

³ Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*, ford. Kulcsár Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 1994, 3. 10. 285. Janus Pannonius Drakula-verséről lásd: Jankovits László, „Captus fert vincula tyrannus”. *Drakula alakja a korabeli magyar irodalomban*, konferenciaelőadás: *Drakulaháza. Vlad Ţepeş és a Drakula-hagyomány*, 2010. szeptember 20. Pécsi Kulturális Központ

⁴ Aeneas Sylvius Piccolomini: *Comentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt*, Romae, 1584, 365.

⁵ Fedeles Tamás: *Drakwlyahaza*, in: *Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendősk Makk Ferenc tiszteletére*, kiad. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György, Szeged, 2010, 54–62.

⁶ Illusztrációként íme két történet a lübecki kiadásból (1485), melynek egyetlen fennmaradt példánya jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban található: „Híre terjedt egyszer Drakula országában annak a papnak, aki arról prédikált, hogy a bűn nem nyer bocsánatot, hanem az embereknek a jogtalanul szerzett javakat majd vissza kell adniok. Mikor Drakula füléhez jutott a pap tanítása, rögvest meghívta, és vendégül látta. Asztalához ültette, fehér kenyeret vágott fel, amit maga szándékozott megenni. A pap időről időre vett egyet a szeletekből, és megette. Drakula ekkor így szólt hozzá: 'nem azt prédikáltad ma, hogy a bűn nem nyer

rozatos újrakiadásai mögött pusztán üzleti, és nem valamilyen rejtett politikai érdekeket kell keresnünk.

Drakula legnagyobb apologétája egyébként maga Bonfini volt, aki még Mátyás életében írta meg a Drakuláról szóló részeket. A vajda rémtetteinek ismertetése után ezt a következtetést vont le: „úgy említik, hogy Drakula hallatlanul kegyetlen és igazságos volt. [...] Akkora szigorúsággal élt, hogy ezen a barbár vidéken még az erdő közepén is bárki biztonságban lehetett a holmijával együtt.”⁷ Íme a kegyetlen, de igazságos és rendteremtő uralkodó képe, mely talán sem Bonfininak, sem Mátyásnak nem volt kedve ellen való. Bonfini történeti művének 1959. évi szemelvényes kiadásában azonban a fordító, Drakula kegyetlenségének kiemelése érdekében, két helyen félrefordította az imént idézett szöveget. Az eredeti latin szöveg így hangzik: „Inaudite crudelitatis et iustitie Drakulam fuisse memorant. [...] In barbara regione tanta severitate usum, ut in media quisque sylva cum rebus tutissimus esse posset.” Ezt Geréb László így fordította: „Mondják, hogy Drakula *hallatlanul kegyetlen és igazságtalan volt.* [...] *A barbár tájon olyannyira kegyetlenkedett, hogy ki-ki csak az erdőkben érezhette magát biztonságban javaival.*” (Kiemelés: N. L.)⁸ Mi lehetett a célja ezzel a fordítással a fordítónak, Geréb Lászlónak? És miért nem tűnt fel mindez „a fordítás munkáját tanácsaival segítő” Kardos Tibornak és a fordítást ellenőrző Mezey Lászlónak? Főleg úgy, hogy a Bonfinit magyarító Heltai Gáspár 1575-ben helyesen adta vissza a latin szöveget: „Olyan igen igazságszerető ember vala kedig, és úgy bünteté meg a tolvajságokat, hogy immár minden ember szabadon ment országába drága marháival [áruival], mind erdön, mind mezőn, és nem volt senkitől semmi félelme.”⁹ Vajon mit akartak ezzel üzeni a magyar olvasóközönségnek a fordítók 1959-ben? Netán azt, hogy a kegyetlen uralkodó csak igazságtalan lehet? Vagy azt, hogy a zsarnokság csak bizonytalanságot és zűrzavart szül? Mivel kiváló szakemberekről és többszörös tanácsadásról, fordításellenőrzésről és lektorálásról van szó, nehéz feltételezni, hogy a kiadók egyszerűen azért nézték el kétszer egymás után a szöveget, mert nem tudtak jól latinul. Ha a magyar olvasóközönségnek azt szerették volna üzeni, hogy a kegyetlen zsarnok csakis igazságtalan lehet, az szinte forradalmi tett lenne. Gondoljuk csak meg, a Mátyásról szóló Bonfini-részletek 1959-ben, három évvel a forradalom leverése után jelentek meg. Ki ne értette volna a vajt

---

bocsánatot, hanem az ember visszaadja az őt nem illető javakat?’ A pap elismerte, mire Drakula megkérdezte tőle: ‘Miért eszel akkor az én kenyereimből, amit saját magamnak vágтам föl?’ És nyomban karóba húzatta a papot. [...] Drakula meglátott egyszer rövid ingben dolgozni egy embert, és megkérdezte tőle, van-e felesége. Az igennel felelt. Drakula ekkor maga elé vezettette a nőt, és megkérdezte, mit dolgozik. Az asszony ezt válaszolta: ‘Mosok, sütök és fonok.’ Drakula erre rögtön karóba húzatta, mert nem készített hosszú inget a férjének. Az embernek pedig új asszonyt adott, kinek lelkére kötötte, hogy készítsen a férjének hosszú inget, különben őt is karóba húztatja.” (A *Drakula történetek kezdetei*, i. m. 67, 70–71.

⁷ Bonfini: i. m. 3. 10. 285.

⁸ Antonio Bonfini: *Mátyás király. Tíz könyv a Magyar történetből*, ford. Geréb László, a bevezetést és a jegyzeteket írta, a fordítás munkáját tanácsaival segítette Kardos Tibor, a fordítást ellenőrizte Mezey László, átnézte Juhász László, Budapest, 1959, 116–117. (Magyar Helikon)

⁹ Heltai Gáspár: *Magyar krónika*, kiad. Varjas Béla, Budapest, é. n., 282. (Magyar Századok)

fülűek közül az utalásokat? Az sem kizárt, hogy 1959-ben mindez kitűnő replika lehetett a két világháború közti magyar „reakciós irredenta történetírásra”, mely Drakulát a magyarok iránt elkötelezett igazi nemzeti hősként mutatta be a magyar olvasóközönségnek. Makkai László még 1948-ban is így írt: „A magyarbarátságnak egyetlen vajda sem volt olyan odaadó, minden áldozatra kész híve, mint ő.”¹⁰ Mégis, a félrefordítást a magyar olvasók és szakemberek hosszú ideig nem fedezték fel: 1989-ben jelezte elsőként Sz. Farkas Jenő, majd később Miskolczi Ambrus elemezte azt részletesebben.¹¹ Kulcsár Péter kitűnő teljes Bonfini-kiadásában immár helyes fordításban olvashatja a magyar olvasó is az inkriminált részeket.

Mircea Eliade magyar recepciója legalább annyira problematikus, mint Drakuláé. A két világháború közti román kulturális diskurzus meghatározó alakjáról a korabeli magyar értelmiség tudomást sem vett. Jellemző, hogy Cioranhoz és Ionescuhoz hasonlóan őt is csak utólag importáltuk Nyugatról. 1976-ban a Kozmosz fantasztikus könyvek sorozatban jelent meg Belia György előszavával, Borsi-Kálmán Béla fordításában néhány fantasztikusnak titulált novellája Eliadénak, melyek teljességgel visszhangtalanul maradtak. Ez után csak 1988-ban jelent meg újabb Eliade-könyv magyarul, *A szent és a profán*. Ez viszont igazi Eliade-kultuszt indított el. Igaz, ez a kultusz felemás. A szakemberek (vallástörténészek, irodalmárok, filozófusok) elég sűrűn hivatkoznak ugyan Eliade műveire, de magyar szerző tollából még monográfia nem született róla. Ennek ellenére minden fontos könyve megjelent magyarul, neves kiadóknál, több kiadásban is, ami azt jelenti, hogy üzleti szempontból mindenképpen megérte Eliadét magyarul kiadni. Mindeközben külföldön, főleg Franciaországban, Eliade vasgárdista múltjáról dúlt a vita, sőt Amerikában alpári életrajzi regények jelentek meg róla. A magyar értelmiség is igyekezett figyelemmel kísérni ezeket az eseményeket, habár jobbra ezt nem önálló elemzések formájában tette,¹² hanem a külföldön megjelent, Eliadéről szóló írásokat fordították le több-kevesebb odafigyeléssel. Egy ilyen esetre szeretném én is felhívni a figyelmet. A Magyar Lettre Internationale-ban jelent meg Florin Țurcanu Eliadéről írt tanulmánya. Ebben a következőket olvashatjuk: „De amikor 1937-ben Mircea Eliade ezeket írta, már akadt némi oka a bizakodásra. Ugyanebben a cikkben írja, hogy a historizmus, a történelmieskedő szemlélet kezd kiszorulni az európai kultúrából. Akárcsak Carl Gustav Jung, Eliade is bízott benne, hogy a modern kor embere visszatér az újra felfedezett mítoszokhoz és szimbolikus gondolkodásmódhoz, a történelem előtti és őstörténelmi kor örökségeihez. »Néhány országban az érdeklődés kezd a történelemtől az őstörténet felé fordulni. [...] Egy őstörténelmi 'dokumentumnak', amely ezelőtt ötven évvel csak néhány szakember figyelmét keltette volna fel, ma már általánosan elismert szellemi,

¹⁰ Makkai László: *Magyar-román közös múlt*, Budapest, 1948, 72.

¹¹ Sz. Farkas Jenő: *Drakula vajda históriája*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 88.; Miskolczi Ambrus: *Eszmék és téveszmék*, Bereményi Kiadó, Budapest, 1994, 35–36.

¹² Kivétel ez alól Saszet Ágnes tanulmánya, és főként Miskolczi Ambrus munkássága: Saszet Ágnes: „A második bűnös.” *Az újonnan fellángoló Eliade-ügy*, Beszélő (7) 2002/ 9–10, 128–133.; Miskolczi Ambrus: *Eliade néphimnusz*, Holmi (23) 2011/1, 50–74.; Uő.: *Eliade nyilvános rejtőzködése*, Tisztatáj (LXVII), 2013/5, 92–122.

szimbolikus értéket tulajdonítanak. A múlt már nemcsak a történelem része, a modern kor embere valaminek az eredetét, a kiindulópontját látja benne. A dokumentum már csak másodlagos jelentőségű, a jel, a szimbólum kerül a figyelem középpontjába.« A délkelet-európai nemzetek számára nagyszerű esélyt jelentene, ha felmutathatnák történelem előtti kulturális örökségük értékeit, amelyek sehol Európában nem maradtak fent ilyen eredeti formában. Éppen ezért a nemzeti történetírásnak a mítoszok és szimbólumok értékeit kutató tudományágakat kellene előnyben részesítenie. »Mindeddig túlzott jelentőséget tulajdonítottak a történelemnek, most végre más tudományok felé fordul az érdeklődés. Az antropológia és földrajz, a történelem előtti kor és őskor, valamint a folklór tanulmányozásával foglalkozó kutatásokat kellene minél gyorsabban fejleszteni. A 'balkanológiai' kutatások végső célja pedig nem más, mint a félsziget őstörténetének a feltárása.« *Eliade délkelet-európai, historizmusellenes identitástudata láthatólag mélyen nacionalizmusellenes is.* [Kiemelés N. L.] A második világháború éveiben a Balkán-félsziget és a történelem sajátos viszonyával kapcsolatban új gondolat jelentkezik Eliade eszmévilágában. A szovjetek gyorsan közelednek, és egyre nyilvánvalóbb, hogy az egész térséget be akarják olvasztani a birodalmukba. A tragikus helyzet a török hódoltság korát idézi: a Balkán népeinek tűrniük kell a történelem csapásait, megint nem irányíthatják saját sorsukat. Ekkoriban jelenik meg naplójában a »történelem terrorja« szókapcsolat. Ezzel a kifejezéssel később a számára a világhírt meghozó, *Az örök visszatérés mítosza* című könyvében találkozunk, amikor arról ír, hogy a hagyományörző társadalmak embere a világon mindennütt úgy érzi, ki van szolgáltatva a történelem terrorjának, de van ereje sorsa elviseléséhez, mert mélyen hisz az első, az ősi idők örök visszatérésében. A mű alapgondolata, amelyet Eliade bizonyára a balkáni népek történetéből merített, azt sugallja, hogy a térség hagyományörző társadalmának kultúrája nem csupán a távolba vesző, történelem előtti idők nagy öröksége, ennél sokkal több: a történelem terrorja, szörnyűségei elleni szakadatlan küzdelemből leszárt tanulság, bölcsesség.¹³

Azért idéztem mindezt ilyen hosszan, mert csak a kontextus egészében lesz látható a szövegeket nemcsak összevissza ollózó, hanem félre is fordító technika. Ţurcanu tanulmányát ugyanis jómagam is lefordítottam, mégpedig a szerző által rendelkezésemre bocsátott francia eredetiből. Íme a szóban forgó szövegrész az én fordításomban: „Ennek ellenére, amikor 1937-ben Eliade e sorokat papírra vetette (*Eliade, Protohistoire sau ev mediu, Vremea*, 1937. okt. 17. Franciául: M. Eliade, *Fragmentarium*, Paris, 1989. c. tanulmányáról van szó), bizakodott, mivel úgy vélte, hogy a historizmus kihalófélben van Európában. Karl Gustav Junggal együtt azt vallotta, hogy a modern ember előbb-utóbb ismét fel fogja fedezni a szimbolikus gondolkodást és a mítoszokat. 'Ötven évvel ezelőtt csak a szakembereket érdekelték a prehistorikus dokumentumok, melyek ma szellemi erővel feltöltődve ismét élő jelképekké válnak. A hagyományos történelmi dokumentumok helyét fokozatosan a jelek és jelképek veszik

¹³ Ţurcanu ma az egyik legelismertebb Elide-kutató. Biografikus Eliade-monográfiáját a közelmúltban franciául jelentette meg: Florin Ţurcanu: *Mircea Eliade. Le prisonnier de l'histoire*, Éditions La Découverte, Paris, 2003

át.' Itt az alkalom hát, hogy a délkelet-európai népek értékesítsék azt a pre- és protohistorikus kulturális örökségüket, mely Nyugat-Európából kiveszett. E cél érdekében a nemzeti történetírás át kell adja kitüntetett helyét azoknak az új antropológiai tudományágaknak, melyek képesek megfelelni e modern irányzat kihívásainak. 'A balkanológia végső célja – írta Eliade – a félsziget történelem előtti történelmének a megírása.'

A történelem előtti iránt érzett nosztalgiával, ami a mítoszok és jelképek iránti érzékenységet erősítette fel, párhuzamosan jelent meg Európában a politikai messianizmus két válfaja: a kommunizmus és a fasizmus is. Eliade szerint a bolsevizmus nem más, mint 'a történelem előtti iránt érzett szenvedély, csak fordított előjellel'. A folklór értékének és jelentőségének hangsúlyozása, valamint Eliadénak a mítoszokhoz és jelképekhez való viszonyulása kéz a kézben haladt személyes politikai messianizmusával, mely a Vasgárda soraiba való belépésében (1936) érte el csúcspontját." Ha összevetjük a fenti két fordítást, nyilvánvalóvá válik, hogy addig a mondatig, hogy „a balkanológiai kutatások végső célja pedig nem más, mint a félsziget őstörténetének a feltárása...” – egyetértünk. Ez után azonban a Lettre-féle változathól kimarad Eliadénak a politikai és mitikus messianizmusa közötti összefüggéseket tárgyaló bekezdés, hogy azután a következő meglepő következtetést olvassuk: „Eliade délkelet-európai historizmusellenes identitástudata láthatólag mélyen nacionalizmusellenes is.” Ha az eredeti szövegben is ez volt – bár az általam használt Ţurcanu-kéziratban ezen a helyen nem is szerepel a nacionalizmus szó –, akkor természetesen a szerző mond ellent saját magának. Ha pedig nem, akkor ez a szöveg durva meghamisítása. Így lesz hát a traduttore-ból traditore, ami már csak azért is szomorú, mert a meghúzás miatt a Lettre-féle változathól épp a legérdekesebb részek maradnak ki Ţurcanu tanulmányából. Persze érdekes lenne megtudnunk azt is, hogy mi vezette a fordítót az „árulás” elkövetésekor: miért akarta a Vasgárda soraiba belépő Eliadét a nacionalizmus vádjá alól felmenteni?

M. Blecher

Valószerűtlen történetek

(Regényrészlet)

Vöröses korongjával és párás reggelekkel érkezett az ősz. A fényben halmozódó külvárosi házak a friss méz illatát árasztották. Halovány nappalok voltak, mintha szennyes rongyokkal borulna be az ég. A kietlen parkban szüntelen kopogott az eső. A nehéz vízfüggönyök felélénkültek a sétányon, mint egy hatalmas üres teremben. Tapicskoltam a vizes fűben, s az eső patakokban ömlött fejemre és karjaimra.

A külváros koszos utcáiban, amikor az eső elcsendesedett, az ajtók kinyíltak és a házak lélegeztek. Szegényes belsők voltak, esztergált szekrényekkel, a komódon elhelyezett művirágokkal, Amerikából érkezett bronzbevonatú gipszszobrocskákkal és fényképekkel. Alacsony plafonú otthonok kissé penészes szobáiban elveszett, beletörődő közönyükben fenséges életek, amelyekről semmit sem tudtam.

Azokban a házakban szerettem volna élni, hogy bensőségük átjárjon, hagyni az összes álmodozást és keserűséget feloldani a hangulatukban, mint erős savban.

Mit nem adtam volna azért, hogy beléphessek valamelyik kis szobába, otthonosan lépkedve és fáradtan rázuhanva az ócska díványra, a virágmintás kartonpárnák közé. Azért, hogy más, belső meghittséget érezsek ottan, hogy más levegőt lélegezzek, és én magam mássá változzam... Hogy a heverőn elnyúlva figyeljem az utcát, amelyen jártam, a ház belsejéből,

a függöny mögül (és megpróbáltam minél pontosabban elképzelni az utca képét, úgy, ahogyan az a nyitott ajtón keresztül a heverőről látszik), hogy egyszer csak olyan emlékeket idézzek fel magamban, amiket nem éltem meg: folyton és folyton magammal cipelt, életemtől idegen emlékeket, a bronzbevonatú szobrocskák, a kék és lila lepkék díszítette lámpaernyők emlékeit.

Milyen jól éreztem volna magam az olcsó és közönyös díszlet keretei között, amely tudomást sem vett volna rólam...

Velem szemben az utca folyton kinyújtja a sáros masszát. Voltak legyezőszerűen kibomló házak, mások fehérek, mint a kristálycukortömbök, és kisebbek, szemükre eresztett tetővel, összeszorított szemöldökökkel, mint az ökölvívók. Találkoztam szénával megrakott szekerekkel, és néha különleges dolgokkal: egy emberrel az esőben, aki kristályfüggős kandelábert cipelt a hátán, valóságos üvegkereskedést, amely úgy csilingelt emberünk vállán, mint sok kicsi csengő, miközben nehéz vízcseppek csurogtak a csillogó fényes lapocskákról. Miben is állt, végtére, a világ súlya.

Az eső lemosta a kertben a sápadt virágokat és növényeket. Az ősz tüzet gyújtott bennük, rézvöröset, pirosat és kékeset, mint a lángok, melyek mielőtt kihunynának, fénylenek igazán. A piacon a víz és a pocsolya akadálytalanul szivárgott át a hatalmas zöldségeskupacokon. A répalével redőin

hirtelen megjelent a föld piros és sötét vére. Máshol a káposztafejek kupacai mellett heverték a jóságos és szelíd krumplihamlazok. Az egyik szögletben kétségbeejtően szép halom emelkedett kövér és förtelmes dinnyéből, az egész nyáron át magukba szívott napfénytől feszes héjukkal ropogva.

Az égbolt közepén a felhők csoportokba rendeződtek, majd szétesz-lottak, ritka tereket hagyva maguk között, mint néhány végtelenbe vesző folyosót, máskor hatalmas úröket, amik mindennél jobban megmutatták a város fölött lebegő szívszagató ürességet.

Az eső akkor távolról jött, a hártalan égből. Szerettem a szelíd és okos óvodák előtti faoszlopok megváltozott színét és a rozsdásodó vizes rácsozatot, melyen a szél a vízáraddal keverve hatolt át, mint egy hatalmas lósörény.

Néha kutya szerettem volna lenni, hogy azt a nedves világot az állatok rézsútos optikájából láthassam, lentről felfelé fordítva a fejem. Hogy ráirányított tekintettel közelebb kerüljek a földhöz, szorosan kötődve a pocsolya kékes színéhez.

Ez a vágó, mely régóta lakozik bennem, frenetikusán kavargott azon az őszi napon, a kietlen telken...

Aznap sétálva elértem egészen a város széléig, a marhavásár mezejére...

Mint hatalmas, pocsolyás tó terült el velem szemben az üres telek. A trágyadomb a savas vizelet szagát árasztotta. Fentről a nap az arany és a bíbor rongyolta díszletbe ereszkedett. Elöttem messzire nyúlt el a meleg és lágy pocsolya. Mi más lelkesíthette volna szívemet, mint ez a tiszta és fenséges szennytömeg.

Először haboztam. Bennem a halandó gladiátorok erejével küzdött

még neveltetésem legutolsó maradványa. Azonban egy pillanat alatt elsüllyedt a sötét, homályos éjszakában, és már semmire sem emlékeztem.

Előbb az egyik lábammal léptem a pocsolyába, majd a másikkal. A cipőm kellemesen csúszott az elasztikus és ragadós tésztába. Most a pocsolyából nőttem ki, azonos voltam vele, mint földből előtört valami.

Most már bizonyossá vált, hogy a fák sem mások, mint földből kibújt, megszilárdult pocsolya, kellőképpen elárulja ezt a színük. És csupán a fák? Hát a házak, hát az emberek? Különösen az emberek. Minden ember. Természetesen nem a „porból lettél, porrá leszel” stupid legendájáról volt szó. Ez túl homályos, túl általános, túl illékony a sártengerrel szemben. Az emberek és a dolgok éppen abból a trágyából és húgyból törtek elő, amelybe én nagyon valóságos cipőmet süllyesztettem.

Én magam is a pocsolya különös alkotása voltam, ebbe a világba küldött misszionáriusa. Éreztem jól azokban a pillanatokban, hogyan tér vissza emléke, és eszembe jutottak lázas hánykolódásaim és elsötétüléseim éjszakái, amikor esszenciális pocsolyám hiába vett lendületet és törekedett a felszínre törni. Behunytam akkor a szemem, és a pocsolya érthetetlen bugyogással tovább főtt a sötétségben.

Körülöttem terült el a pocsolyás üres telek... Ez volt az én igazi, ruhától, börtől, izmuktól *pocsolyáig lecsupaszított* húsom.

Elasztikus nedvessége és nyers illata egészen mélyen befogadott, merthogy mélyen hozzájuk tartoztam. Néhány tisztán véletlen apróság – mint például az a néhány gesztus, amit képes voltam megtenni, vékony, finom szálú hajam a fejemen, vagy üveges

és nedves szemem – választott el mozdulatlanúságától és ősi szennyétől. Ez kevés, nagyon kevés a sár hatalmas fenségével szemben.

Elindultam az összes irányba. A lábam bokáig süllyedt a pocsolyába. Csendesen esett, és a távolban a vérző és gennyes felhőfüggöny mögött a nap lenyugodott. Hirtelen lehajoltam és belenyomtam a kezem a trágyába. Miért ne? Miért ne? Ordítani lett volna kedvem.

A massa langyos volt és lágy, a kezem könnyedén járt benne. Amikor ökölbe szorítottam, ujjaim között a sár szép fekete és fényes karéjokban csúszott ki.

Mivel foglalatostkodtak mind ez ideig a kezeim? Hol vesztegették idejüket? Jártam velük erre-arra, a szív szeszélyének engedelmeskedve. Mik voltak ők eddig, hacsak nem néhány szerencsétlen, fogságban élő madár, akiket szörnyű lánc kapcsolt a bőrhöz és a vállizomhoz. A szerencsétlen madarak arra rendeltettek, hogy néhány illedelmesen stupid, a jelentős dolgoknak kijáróan betanult és ismételt gesztusban repdessenek.

Lassan, lassan újból elszabadultak és örülni kezdtek régi szabadságuknak. Belevetették fejüket a ganajba, búgtak, mint a galambocskák, verdesték szárnyaikat boldogan, boldogan...

Örömben fejem fölé lengetve repülésre buzdítottam őket. Nagy sárdarabok hulltak az arcomba és a ruhámra.

Miért töröltem volna le? Miért? A kezdet volt csupán, tettemnek semmilyen komoly következménye nem volt, az ég nem vibrált, a föld nem rengett. Gyorsan az arcomhoz emeltem mocsokkal teli kezeim. Végtelen boldogság árasztott el, régóta nem volt ilyen mámorban részem. Mindkét kezem az arcomhoz és a nyakam-

hoz emeltem, azután bedörzsöltem velük a fejem.

Hirtelen elkezdett apró cseppekben és sűrűn esni. A nap még mindig bevilágította a teret, mint egy lámpaoszlop a szürke márványterem mélyét. A nap fényébe mosottruha-illatú aranyeső esett.

A tér üres volt. Itt-ott száraz kukoricakóró-halmok feküdtek, amelyekből a tehének ettek. Felvettem egy szárat, és nagy körültekintéssel kibontottam. Reszkettem: a hideg miatt a sáros kezemmel nehezen igazgattam a kukorica leveleit. Viszont érdekelt a dolog. Nagyon sok látnivaló van a száraz kóróban. Messzebb nádfedeles kunyhó tűnt fel. Odáig rohantam, és eresze alá húzódtam. Olyan alacsonyra ért a teteje, hogy beleütöttem a fejem. A fal mellett a föld tökéletesen száraz volt. Elnyúltam. A fejemet néhány öreg zsákra támasztottam, és keresztbe rakott lábakkal most már kedvemre a kóró aprólékos elemzésének szentelhettem az időmet.

Boldog voltam, hogy ezzel az izgalmassal foglalkozhattam. A kóró csatornáit és üregeit lelkesedéssel töltöttem el. A fogaimmal kibontottam, és benne egy puha és édeskés pamacsot találtam. Csodálatos volt a kóróra nézve ez a belső, hogyha az emberek vérerei is selymes pamaccsal lettek volna kibélelve, a bennük lévő sötétség is édesebb, könnyebben elviselhető lenne.

Néztem a kórót, és bennem csendesen nevetett a hallgatás, mintha legfelül valaki folyton szappanbuborékokat gyártana.

Fényes nappal esett, és távol a ködben a város füstölgött, mint egy halom trágya. Néhány háztető és a templomtorony furcsán fénylett a párák naplementében. Annyira boldog voltam, hogy nem tudtam eldönti-

ni, milyen képtelenséget kövessenek el előbb: tanulmányozzam a kórót, nyújtsam meg csontjaimat vagy nézzem az eltávolodott várost.

A lábamtól valamivel odébb, ott, ahol a pocsolya kezdődött, egy kicsi béka hirtelen ugrott néhányat. Előbb hozzám közelített, majd gyorsan meggondolta magát, és a pocsolya felé vette az irányt. „Viszlát, kicsi béka! – kiáltottam utána –, viszlát!” A szívemet hasogatta, hogy ilyen hamar elhagyott!... „Viszlát, szépség!” Hosszú tirádát kezdtem el rögtönözni a kis békának, és amikor mondandómat befejeztem, utánahajítottam a kórót, hátha eltalálom...

Végül, folyton a fejem feletti gerendákat bámulva, behunytam a szemem, és elaludtam.

Csontvelőig hatoló mély álomba zuhantam.

Azt álmodtam, hogy egy poros, napfényes, fehérre meszelt házakkal benépesült városban járok, talán egy keleti városban. Mellettem feketébe öltözött, gyászfátyolt viselő asszony. Különös azonban, hogy az asszonynak nem volt feje. A fátyol nagyon ügyesen volt elrendezve, ott, ahol a fejnek kellett volna lennie, de a helyén nem állt, csupán egy szélesre tárt lyuk, nyakcsontig üres gömb.

Mindketten siettünk, és egymás mellett haladva követtünk egy vöröskeresztes kocsit, amelyen a feketébe öltözött hölgy férjének holtteste feküdt.

Megértettem, hogy háborús időben jártam. Valóban, hamarosan egy állomáshoz érkeztünk, és a lépcsőkön egy gyengén megvilágított alagsorba ereszkedtünk. Eppen sebesült-szállítmány érkezett, és az ápolónők lázasan nyüzsögtek a peronon cseresznyés és perces kosaracskákkal, melyekből a hadirokkantaknak osztogattak a vonaton.

Egyszer csak az egyik első osztályú fülkéből kiszállt egy kövér, jól öltözött úr, gomblyukában kitüntetéssel. Monoklit viselt és fehér kamáslit. Kopaszságát néhány ezüstös hajszál leplezte. Kezében egy fehér pekingi kölyökkutyát tartogatott, amelynek a szemei, mint két olajban úszó achátgolyó.

Néhány percig ide-oda járkált a peronon valamit keresve. Végül megtalálta. A virágos asszonyt kereste. Kosarából kiválasztott néhány szegfűcsokrocskát, és kifizette. A pénzt egy elegáns, ezüstmonogramos, finom pénztárcából vette ki.

Azután újból felszállt a vonatra, és láttam, hogyan helyezi el az ablak melletti asztalkán a kiskutyát, és ad neki vörös szegfűt, melyet a kicsi állat szemmel látható étvággal nyelt le...

Szörnyű robaj ébresztett fel.

Most már nagyon esett. Az esőcseppek pontosan mellettem kopogtak, úgyhogy szorosán a falhoz kellett húzódnom. Az ég elsötétült, és a távolban már nem látszott a város.

Fáztam, és mégis égett az arcom. Jól éreztem forróságát a megszilárdult sárkéreg alatt. Fel akartam emelkedni, de elektromos feszültség villámlott át a lábaimon. Teljesen elzsibbadtak, így óvatosan, egyiket a másik után, szét kellett választanom. A zokni hideg és nedves volt.

Arra gondoltam, meghúzódok a kunyhóban. Az ajtó azonban zárva volt, és ablak gyanánt a házikónak nem volt, csupán egy deszkákkal beszegelt nyílása. A szél mindenfelé verte az esőt, így semerre sem tudtam kitérni előle.

Lassan beesteledett. Nagyon rövid idő alatt merült el a sötétségben a sártenger. Pontosán a szélén, ahol korábban idefelé jövet lépkedtem, egy kocsmában fény gyúlt.

Egy pillanat alatt ott termettem, szerettem volna bemenni, valamit inni az emberek között a melegben, az alkohol bűzében tartózkodni. De zsebeimben kotorászva egy vasat sem találtam. A kocsmá ablaka előtt, a füst és pára bűzfüggönyén át, vidáman esett az eső.

Valamit el kellett határoznom, például azt, hogy hazamegyek. De hogyan?

Abban a siralmasan szennyes állapotban, amiben voltam, nem lehetett. De a mocskokról sem akartam lemondani.

Kimondhatatlan keserűség nehezedett a lelkemre, mint annak, aki lát-

ja, hogy abszolút semmi tennivalója, semmi teljesítenivalója nincs.

Futkosni kezdtem a sötét utcákon, a tócsákon átugrálva, illetve egyik-másikba térdig belegázolva.

Egy pillanatra megnőtt bennem a kétségbeesés, mintha ordítani szerettem volna, és a fejemet a fákhöz verni. Keserűségem azonban hirtelen nyugodt és szelíd gondolattá szelnyult. Most már tudtam, mit kell tennem: miután nem volt mit folytatni, már nem maradt más hátra, mint az egésztest befefejezni. Mit hagytam volna hátra? Egy nedves, unalmas világot, amelyben csendesen esik...

Hergyán Tibor fordítása

M. Blecher a két világháború közötti román próza kiemelkedő alakja. 1909. szeptember 8-án született Botosani-ban. Hosszas betegség után, fiatalon, mindössze 29 évesen hunyt el, 1938. május 31-én, Romanban. Életében egy verseskötete (*Corp transparent*, 1934) és két regénye jelent meg (*Întimplări în irealitatea imediată*, 1936; *Inimi cicatrizate*, 1937). Posztumusz naplója, *Vizuina luminată* címmel 1971-ben látott napvilágot. Művészete magán viseli az expresszionizmus és az egzisztencializmus jegyeit. Ontológiai természetű kérdésfeltevései és válaszai alapján prózáját joggal lehet az abszurd irodalom kategóriájába sorolni.

Méhkerék

A 2166 lakossal rendelkező Méhkerék a mai Magyarország románságának meghatározó települése. Az ország egyetlen olyan települése, amelyben a románság még releváns többséget alkot, identitásához kapcsolódó gazdag kulturális hagyományai, nagyszámú és befolyásos értelmisége révén pedig megkülönböztetett figyelem övezi mind hazánkban, mind a szomszédos Romániában.

A mai, döntően román jellegű településnek van egy kevésbé ismert magyar előlete is. Az első írásos adatok Méhkerékről 1359-ből valók, de a község Jákó Zsigmond történész szerint a XIII. században keletkezhetett. Alapítói a sarkadi Leel-Össyek voltak. A nevének keletkezésével kapcsolatos Jákó Zsigmond-i felvetést a kutatók mind a mai napig megőrizték. E szerint a „méh” a lakosság megélhetését biztosító foglalkozásra, a „kerék” szó pedig a falu megalapításához szükséges erdőirtásra utal, mivel köztudott, hogy a Méhkeréket is magában foglaló bihari síkság mocsaras, nádas, erdős terület volt a XIX. század végén végrehajtott folyamszabályozásokig. Kezdeti korszakának a törökidulás vetett véget, a gyulai vár 1556-ban történt elfoglalása után a rablóportyára induló törökök menekülésre kényszerítették a lakosságot. Az egykori nemesi falu 1692-ben pusztaként van említve, egy 1715-ös összeírás szerint még csak 8 magyar család élt a faluban. A lakosság száma lassan gyarapodott, egy 1773-as adat szerint Méhkeréken 30 család élt, ezek nagy része már román volt, akiket 1745 után Esterházy Pál telepített a Kincstártól kapott családi birtokára.

Méhkerék újkori, román többségű településként definiálható korszaka a Jánosd, Inánd, Cséffa, Madarász, Túlka, Illye és a környékbeli román helységekből eszközölt betelepítésekkel a XVIII. sz. hatvanas-hetvenes éveiben kezdődik, ebből a korszakból vannak ugyanis adataink a román intézmények megalapításáról. A románság itteni „honfoglalásáról” számos okirat tanúskodik, mint pl. az 1768-as földbérleti szerződés, az ugyanabban az időben épített és Mária Terézia által utólag (1770) engedélyezett első ortodox templom használatbavételéről szóló dokumentum. Első papjuk, az Inándról hozott loan Bordasiu 1773-ban kezdte meg tevékenységét.

Méhkerék kulturális életét, szellemiségét az ortodoxia, az egyházi élethez kötődő tárgyi és szellemi értékek határozták meg. A község legszervezettebb és a legnagyobb érdekérvényesítő képességgel rendelkező intézménye az egyház, amelynek tulajdonában volt, jelentős anyagi javak mellett, az iskola is.

Ortodox templom

Feltámadási mise

A XVIII. század hetvenes éveiben paticsból épített templom helyett 1836–1838 között téglából új imaházat kezdtek építeni, amelyet azonban csak 1849-ben fejeztek be, mai formáját 1883-ban kapta. Az 1976–1991 között végzett nagy renoválások következtében, különösen a freskóknak köszönhetően, a hazai románság egyik legértékesebb belső ornametikájú temploma lett.

Egy 1808-ból való kimutatás szerint a több mint 800 lelket számláló községben 12 éve folyik tanítás. Teodor Pătcăș kéziratban maradt monográfiája (1934) szerint az első méhkeréki elemi iskolát 1815-ben alapította az egyházközség, első tanítója pedig Petru Meruțiu volt. Az első iskola a templom mellett működött (a mai Kossuth u. 76. szám alatt), többnyire gyér látogatottság mellett, míg 1880-ban a mai kultúrház helyén felépült egy korszerűbb iskola és tanítói lakás.

A XX. század elején (1908) került a mai helyére

az iskola, az 1868-as törvény értelmében pedig az oktatás kötelező időtartama 6 év, aminek nehéz volt érvényt szerezni, szegénység, tanerő- és teremhiány miatt. Az oktatás a vallási ismeretek mellett a gyakorlati élethez szükséges tudnivalókra korlátozódott.

A trianoni döntés után a hazai románság papság és tanerő nélkül maradt. Az iskolai oktatás az 1923-as minisztériumi rendelkezés nyomán az anyanyelv ismerete szerint három iskolatípus szerint szerveződik: A, B és C típusú iskolába. Méhkerék esetében az anyanyelvű A, a kétnyelvű B típusú iskola működtetéséhez szükséges feltételek hiányoztak. Maradt a C típusú magyar tanítási nyelvű iskola, kötelező román nyelvtanítással. 1923-ban az az Oláh János kap tanítói kinevezést, aki 1927-ben a papi pályát választja, helyére felesége, Aurelia Câmpeanu lép, majd több, románul nem tudó tanító és tanár érkezik a méhkeréki iskolába. Igazi változást azonban az 1948. évi egységes nyolcosztályos állami oktatás bevezetése hozott. Az 1960/61-es tanév végén hozott miniszteri rendelkezés, amellyel máig tisztázatlan okok miatt a tannyelvű oktatást kétnyelvűvé változtatták, érzékenyen érintette a legstabilabb román nyelvi pozícióval rendelkező községet.

A polgárosodás útjára viszonylag későn rátérő, a társasági élet hagyományos falusi kereteit az

Román tánc az iskola udvarán

1960-as évekig konzerváló Méhkeréken nem alakultak – mint Gyulán vagy Kétegyházán – dal- vagy irodalmi körök, egyletek, egyesületek. A Nagyváradon vagy Aradon tanuló fiatalok azonban az ottani egyesületek rendezvényeit látogatták. Méhkerék község más területen jeleskedett: a patriarkális társadalmi struktúra szilárdságának köszönhetően a népi kultúra és a hagyományok napjainkig történő megőrzésének képességében. A Duló György tanító vezetésével működő népdal- és táncegyüttesnek civilizatorikus szerepe is volt, nem beszélve arról, hogy sikerei emelik ki Méhkeréket az anonimitásból. Nevét mind a mai napig, az 1970-es években meghonosított primór-termesztés mellett, a néptáncegyüttes sikerei alapján jegyzik. Az együttes 1947. október 20-án alakult meg Méhkeréki Népi Együttes néven. „Ezen a napon 50-60 lelkes méhkeréki fiatal gyűlt össze a templom melletti román iskolában, hogy megalakítsák a méhkeréki kultúrscsoportot.” Ezekkel a mondatokkal kezdi Duló György alapító tag az együttes megalakulásának 50. évfordulójára írt megemlékező írását.

Ugyanezen a megbeszélésen a fiatalok veszélyben látták az addig jól működő „zsok”-ok, vasárnapi táncházak megszervezését, ez a bizonytalan jövő arra készítette őket, hogy megalapítsák a kultúrscsoportot, amely kórusból, színjátszó csoportból és akkor még csak 4 pár táncosból állt, amelyhez hozzátartozott a népi zenekar is. A néptáncosok első vezetője és oktatója Turcu Marius volt. Annyi év termékeny munkájának köszönhetően a méhkeréki román kultúra, néptáncaink és népzene, de együttesünk is egyre ismertebbek lettek úgy az országban, mint az országhatáron túl. Méhkerék folklórszerető lakossága, az a száz és száz táncos, azok az együttesek, amelyeknek repertoárjában ott vannak a méhkeréki táncok, mind-mind hozzájárultak a fellépéseik során, hogy táncainkat megismerjék és megszeressék, hogy Japántól Brazíliáig több országban ismerősen csengjen a Méhkerék szó. Ezekről a táncokról és a népzeneről elválaszthatatlan lett Nyisztor György és Kovács Tivadar neve, mindketten a népművészet mesterei, a méhkeréki néptánc és népzene fáradhatatlan művelői és népszerűsítői. Mindketten 1987-ben, egy hét különbséggel távoztak el közülünk. Nyisztor György halála után együttesünk felveszi a nevét, zenekarunk pedig megtartotta a Kovács zenekar nevet. Az elmúlt több mint hat évtizedben Duló György, Ruzsa János, Netye György, Papp László és Berényi György irányította az együttes munkáját. Jelenleg az együttes vezetője, koreográfusa és a zenekar vezetője Patyi Zoltán. Az együttes re-

Táncoktatás Nyisztor módra

pertoárját méhkeréki román táncokból (mînîntelu, ardeleanescu, chimpinescu, bățuta, duba) készített koreográfiák alkotják. Zenekarunk tagjai Patyi Zoltán mellett Kovács Tivadar unokája, Kovács János, valamint Papp László.

Fotók:
a Foaia românească
hetilap archívuma

Napút-díj

Hetedik alkalommal ítélte oda a Napút-díjat a folyóirat vezetősége. A Napút-levéllel és -éremmel alkotó-kutató, életük delelőjén álló művészek, tudósok teljesítményét értékeli így a szerkesztőség.

Mészáros Róza egyedi kivitelezésű oklevelét s a Tóth Sándor készítette érmet eddig Lászlóffy Aladár, Katona Tamás, Radnóti Zsuzsa, Bertalan Tivadar, Erdélyi István és Mohás Livia kapta meg.

2013 őszén a kitüntetett: **Doncsev Toso** szociológus, kisebbségi szakember, író.

Méltón méltatottan. Magyar édesanya, bolgár apa gyermeke, Budapest szülötte, a magyar s a bolgár kultúra neveltje s művelője. Követőjük s adósságtörlesztőjük.

Budapest: a Bolgár Kulturális Intézet, a Bolgár Nagykövetség, a Sofia Press munkatársa. A Magyarországi Bolgárok Egyesületének, majd az Országos Bolgár Önkormányzat elnöke. Három évig a Kisebbségi Kerekasztal, utána a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke.

Szófia: *A magyarországi bolgárok etnikai identitásának kérdései* címmel kandidátusi védelem a Bolgár Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetében (1984). 2011-től a Magyar Kulturális Intézet igazgatója.

Magyarország: megalapítja a kétnyelvű Haemus kulturális folyóiratot, bolgár szerzőket fordít, a magyarországi bolgárokra vonatkozó

kutatásokat folytat, a bolgár–magyar kulturális-irodalmi kapcsolatokkal foglalkozik. Könyv jelenik meg e tanulmányaiból. Majd – már a közelmúltban – szépirodalmi kötetek mestere. Konferenciákat szervez, köteteket szerkeszt. 2011: a Magyar Kultúra Lovagja.

Bulgária: bolgár nyelvű cikkek, tanulmánygyűjtemény, elbeszéléskötetek. Otec Paiszj-díj.

„Ismét keresztúton állunk, miként elődeink annyiszor, de most talán kényszer szülte döntés helyett szabadon választhatjuk meg utunkat. Ma is a megmaradás a tét, egy kis közösség fennmaradása. A lélek épülését kell szolgálnunk” – írta 22 esztendővel ezelőtt e sorokat a Haemus első számában – távlatos feladatként.

Küszöbén a hetedik iksznek sem tétlen évtizedeket sejt maga elé, hihetjük. Feladatokból kijut, állja majd, tervez.

Bulgária: keresztúti ország, Magyarország: utak keresztjén. Kettős keresztútiságát Doncsev Toso a cselekedeteket érlelő keresztúti helyzetekben – folyamatosan vállalja és teljesíti.

Szondi György

NAPÚT-LEVÉL

ŐSZI DELELŐN
A CÉDRUS MŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY
KÖSZÖNI

DONCSEV TOSO-NAK,

HOGY ÉLETE PÉLDÁJÁVAL, ALKOTÓ-ÉS KUTATÓMŰVÉSZETÉVEL
A TÁGASSÁG SZÍNEIVEL GAZDAGÍTOTTA LÁTÓKÖRÜNKET -
- MÁSOKRA ÉS ANNŰI MÁSRA ÉRZÉKENIEN, TISZTESSÉGGEL.
KÖSZÖNTJÜK A BETELŐ PÁLYÁN HÍVEN HALADÓT, MERT
EGYEDÜL EGYÜTT JOBB.

BUDAPEST,
2013. IX. 22.

János
ELNÖR

Ai puřinticã rãbdare..

„A kolindálás a legrégibb orális tradíciók egyike. A görögkeleti vallásban az egyházi kolindák Jézus születését dicsóítik. A hívek a régi orális tradíciót vallásos formában őrzik tovább, melynek csupán egyes elemei utalnak vissza a régi, kereszténység előtti korra.” (Csohai Lászlóné)

„Pesten és másutt is a macedorománság volt a vezető ereje és megszervezője az ortodox románságnak. Hosszú időn keresztül szinte más polgári rétege nem is volt a magyarországi románoknak. Szorgalmas, takarékos, az üzleti érdekeket minden fölé helyező emberek voltak, akik erősen ragaszkodtak ortodox hitükhöz, és a kultúra fejlesztése iránt is elég nagy érdeklődést mutattak.” (Berényi Mária)

„A kutatók a bihari románok gyors beolvadásának fő okaként azt jelölik meg, hogy a román népesség korábbi, erdélyi lakóhelyén is magyar közegben élt, tehát már ekkor kétnyelvű volt, így az eredeti nyelvterülettől elszakadva, az új környezethez nyelvi szempontból könnyen alkalmazkodott. Másik tényezőként említhetjük meg, hogy a románság a betelepülés időszakában már a görög katolikus egyházhoz tartozott, s az új lakóhelyen a magyar nyelvű liturgia is a nyelvvesztés irányában hatott.” (Martyin Emília)

„A szülők és az újszülött, vagyis a szűk család mellett a születési rítusokhoz kapcsolódnak még a *mágus* (magicianul), a *bába* (moařa) és a *keresztiszülők* (nařul). A születési rítusok rendszerét forгатókönyvfomára szűkíthetjük le, amely főbb részekre osztva magában foglalja a szereplőket és a költői formákat egyaránt.” (Hoczopán Anna)

„A nagypapa mesélt, mesélt, többnyire románul, időnként magyarul, de *sohasem fordította*, hanem *mindig újraalkotta* népi költeményét. Mesélt a *fonóban*, a *keresztelőkön* és a *menyegzőkön*, *virrasztókon* és *disznótoros vacsorákon...*, mesélt, mert *ezt diktálta lelkének belső parancsa*, s mert úgy érezte, *ez az ő küldetése*.” (Czeplédiné Gurzó Mária)

Ára: 800 Ft. Előfizetés: 6000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,
valamint a szerkesztőségben.

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

A folyóiratot támogatói:

Nemzeti Kulturális Alap

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA